

EDEBİYAT VE FELAKET:
ŞANT DERGİSİ VE VAHAN YARCANYAN ŞİİRLERİ (1918-1919)

ARARAT ŞEKERYAN

112667002

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

PROF. DR. MURAT BELGE

EYLÜL 2015

Dedelerim,
Hrant Şekeryan (1917, İstanbul – 2009, İstanbul) ve
Murat Arslan'ın (1938, Sivas – 1999, İstanbul) *aziz hatıralarına...*

Edebiyat ve Felaket:
Şant Dergisi ve Vahan Yarcanyan Şiirleri (1918-1919)

Literature and Catastrophe:
Shant Weekly and the Poems of Vahan Yardjanian (1918-1919)

Ararat Şekeryan
112667002

Tez Danışmanı: **Prof. Dr. Murat Belge**

.....
Murat Belge

Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Jale Parla**

.....
Jale Parla

Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Arus Yumul**

.....
Arus Yumul

Tezin Onaylandığı Tarih: 08.09.2015

Toplam Sayfa Sayısı: 184

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Batı Ermeni Edebiyatı
- 2) Mütareke Dönemi
- 3) Ermeni Entelijansiyası
- 4) Şiir Çalışmaları
- 5) Felaket

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Western Armenian Literature
- 2) Armistice Period
- 3) Armenian Intelligentsia
- 4) Poetry Studies
- 5) Catastrophe

ÖZET

Edebiyat ve Felaket:

Şant Dergisi ve Vahan Yarcanyan Şiirleri (1918-1919)

Bu tez, 24 Nisan 1915 Aydıncırımı'nda neredeyse her ferdi sürülmüş veya öldürülmüş olan Mütareke dönemi İstanbul Ermeni entelijansiyasına odaklanarak, “Felaket’ten sonra edebiyat mümkün müdür?” sorusuna cevap arıyor.

Çalışma, birbiriyle bağlantılı iki bölüm halinde okunabilir. İlk kısım, 1911-1915 ve 1918-1919 yılları arasında İstanbul’da yayımlanan haftalık edebiyat ve sanat dergisi *Şant*’ın ikinci dönem sayılarını ana kaynak olarak kullanarak Mütareke döneminin siyasi gelişmeleri arkaplanında “yeni edebiyat” tartışmalarına eğiliyor. Bu dönemde bir avuç kalmış olan İstanbul Ermeni entelijansiyasının önünde iki kritik soru vardır: “Felaket nasıl yazılacak?” ve “Felaket’i kim yazacak?” Tezin bu kısmı, 24 Nisan 1915 tutuklamalarından kurtulup İstanbul’da saklanarak hayatta kaldıktan sonra dergisini tekrar yayımlama işine koyulan Merujan Barsamyan’ın ve hayatta kalmayı başarmış bu bir- bir buçuk düzine entelektüelin bu iki soru etrafında yürüttükleri tartışmalara ışık tutuyor.

Çalışmanın ikinci ve son kısmı bu tartışmalar ışığında, 24 Nisan’da tutuklanarak öldürülen Ermeni edebiyatının en büyük iki şairinden biri olan Siamanto’nun (Adom Yarcanyan) erkek kardeşi Vahan Yarcanyan’ın Ermenice edebiyatın büyük bir kriz içinde olduğu bir anda Felaket’i yazmaya aday bir şair olarak ortaya çıkışını ele alıyor. Çalışmanın bu kısmı ayrıca Vahan Yarcanyan’ın *Şant*’ta yayımladığı ve 1915 Ermeni Soykırımı’nı edebi alanda ilk kez sistematik olarak ele alma girişimi olan “Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları) adlı şiir dizisini gün yüzüne çıkarıyor.

ABSTRACT

Literature and Catastrophe: *Shant* Weekly and the Poems of Vahan Yardjianian (1918-1919)

This study mainly focuses on the Armenian Intelligentsia of Istanbul during the early Armistice Period, most of whose members were exiled and killed during the Armenian Eliticide of 24th of April, 1915.

The thesis is composed of two parts. The first one focuses on articles about “new/transformed literature,” mainly by using the issues of postwar period of literary weekly *Shant*, which was published in Istanbul between 1911-1915 and 1918-1919. During the early Armistice period, realizing the *Veradznunt* (Rebirth) of the nation was the top issue of the Istanbul Armenian Intelligentsia. In this perspective, looking through *Shant*, we encounter two critical question of literature in the very first days of this period: (1) “How should we write the Disaster? and (2) “Who is going to write it?” This part of the study tries to find possible answers through the articles appeared in *Shant*, mainly written by the editor in chief of the journal, Meruzhan Barsamian, who survived the catastrophe hiding in Istanbul.

The second part of the thesis focuses on the “rebirth” of Vahan Yardjianian as a poet, who was the only brother of Siamanto (Adom Yardjianian), a well-known Western Armenian poet who was massacred during the Armenian Eliticide. This last part also unearths Vahan Yardjianian’s series of poems “Zarhuranki Potorigner” (The Storms of Horror) for the first time, which is the first literary response to Armenian Genocide of 1915, published in *Shant* weekly between November 1918 and July 1919.

TEŞEKKÜR

Başta, lise yıllarımdan itibaren yazılarını okuyarak büyüdüğüm Murat Belge'ye bu tezde benimle çalışmayı kabul ettiği için büyük bir teşekkür borçluyum. Yazdıklarımı kendisinin okuyacak olduğunu bilmek beni her seferinde daha iyiyi arama yönünde motive ediyordu. Aynı motivasyon ve heyecan Bilgi'de geçirdiğim zaman boyunca derslerini iple çektiğim hocalarım Jale Parla ve Arus Yumul tez jürisinde yer almayı kabul ettiklerinde birkaç kat artmış, doğal olarak işim birkaç kat daha zorlaşmıştı.

2009 yılında Sabancı Üniversitesi'nde Ermeni edebiyatı ve felaket-tanıklık-yas konulu bir dizi konuşma veren Marc Nichanian, henüz lisans son sınıf öğrencisiyken Ermeni edebiyatının felaketle kurduğu ilişki üzerine düşünmeye başlamamı sağlayanların başında geliyor. Bu tez bir anlamda o yıllardan itibaren Nichanian başta olmak üzere başkaca düşünürlerin benzer meseleler üzerine yazdıklarını okurken onlara ve kendime yönelttiğim sorulara cevaplar arama serüveninin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yine yüksek lisans öğrenciliğim boyunca gerek ders içinde gerekse de ders dışında bildiği her şeyi cömertçe paylaşan hocam Selen Ansen'e; hocalık namına çok şey öğrendiğim Süha Oğuzertem'e ve teze hazırlık sürecindeki kritik dönüm noktalarında cesur kararlar verebilmemi sağlayan Yektan Türkyılmaz'a ne kadar teşekkür etsem az.

2006-2014 yılları arasında Aras Yayıncılık'ta geçirdiğim zaman, Ermeni edebiyatına ve Ermeni tarihine duyduğum ilginin şekillendiği bir zaman oldu. Öyle ki, yayınevinden kalfam Rober Koptaş'a ve ustam Ardaşes Margosyan'a teşekkürü tarihe not düşmeliyim. Ardaş abi ayrıca Vahan Yarcanyan'ın şiirlerini Türkçeye aktarma aşamasında tıkanıdığım birçok yerde yardımlarını esirgemeyerek bu ağır yükün altından kalkmamı kolaylaştırdı.

Tez yazma süresince sorduğum soruları sabırla cevaplayan Anahid Astoyan (Yerevan), Garo Aprahamyan (Beyrut), Krikor Moskofian (Londra), Lerna Ekmekçioğlu (Boston),

Raymond Kevorkian (Paris) ve Vahe Tachjian (Berlin) kendi çabalarımla çok daha uzun sürelerde elde edebileceğim bilgilere ışık hızında ulaşmamı sağladılar.

Kardeşim Ari Şekeryan'ın, arkadaşlarım Baydzar Dink, Belinda Mumcu, Serdarhan Aksoy'un, dayılarım Aleksan Arslan, Nuran Arslan, Şahin Arslan'ın ve her sohbetimizde zihnimde yeni ufuklar açılmasını sağlayan Silva Kuyumcuyan'ın desteğini ihtiyaç duyduğum her an yanımda bulacağımı bilmesem eminim bu çalışmada büyük bir şeyler eksik kalırdı.

Son olarak, belki sıralamaya koymak çok hoş durmayacak olsa da, teşekkürlerin en büyüğü ve en özeli Nıvart Taşçı'ya. Nıvart bu tezin planlanması, araştırmanın başlaması ve (psikolojik olarak) epey zorlu geçen yazım süreci boyunca hep yanımda oldu, olduğunu hissettirdi. Desteği olmasaydı, hiç kuşku yok ki bugün beni Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin karanlık kitap koridorlarından birinde yere çökmüş, başım iki elimin arasında kara kara düşünüyorken buluyor olacaktınız.

İÇİNDEKİLER

Özet	iv
Abstract	v
Teşekkür	vi
Giriş	1
1. Bölüm: 1915 Öncesi İstanbul Ermenileri ve <i>Şant</i>	11
A. Osmanlı’da Ermenice Basının Gelişimi	12
B. II. Meşrutiyet ve Basın: Patlama, Duraksama ve 1915 Öncesi Son Durum	15
C. Merujan Barsamyan: İlk Biyografik Çizgiler	19
D. <i>Şant</i> Dergisi (1911-1915)	22
E. Siyasete Tepki Olarak <i>Şant</i> veya Entelektüel Çoraklaşma	25
F. I. Dünya Savaşı ve İstanbul Ermenileri	30
G. 24 Nisan 1915 ve Aydıncırım	33
H. 24 Nisan 1915 Sonrası İstanbul’a Kısa Bir Bakış	36
I. İstanbul Ermenileri: Batılı Güçler’den Rehinliğe	39
2. Bölüm: Mütareke Döneminde İstanbul Ermenileri ve <i>Şant</i>	43
A. Erken Mütareke Döneminde Siyasi Gelişmeler	43
B. Mütareke Dönemi İstanbul Basını	46
C. Mütareke Dönemi ve Ermenice Süreli Yayınlar	47
D. <i>Şant</i> İkinci Kez Sahnede	50
E. <i>Şant</i> ’ın “Yeniden Doğuşu”	54
F. Mütareke Dönemi Ermeni Entelektüel Hayatı	56
G. 1915 Öncesi Ermeni Entelijansiyası Üzerine Bir Hatırlatma	58
H. “Yüreğimiz Amansız Bir Acıyla Sarsılıyor”: Gidenler ve Kalanlar	60
I. “Yeniler” ve <i>Şant</i>	62
İ. “Bugünün Yenisi Yarının Eskisi Olmaya Yazgılıdır”	65

3. Bölüm: Felaket'ten Sonra Edebiyat	73
A. “Yeni Edebiyat”ı Beklerken ya da “Ölüm”ü Yazmak	74
B. Blanchot, Barsamyan veya “Ölüm”ü Öteleme Fikri	78
C. İlk Emir: “Ölüm”ünüzü Unutmayın!	81
D. “Ölüm” Nasıl Yazılacak?	85
E. “Ölüm”ü Hayali Olarak Sevdiren Bir Acı Müziği	88
F. “Ölüm”ümüzü Kim Yazacak?	90
4. Bölüm: Siamanto’dan Vahan’a: Büyük Telafi	92
A. Siamanto ve Yarcanyan Ailesi Üzerine Zorunlu Birkaç Not	92
B. Siamanto: İsyanın ve İstirabın Şairi	93
C. İki Büyük Kayıp: Siamanto ve Varujan’ı Anmak	95
D. Ulusun “Yeniden Doğuş”u, Şairin “Yeniden Doğuş”u	98
E. “Küçük Kardeşiniz Sağ Hâlâ”	100
F. Vahan Yarcanyan Kimdir?	104
G. Siamanto ve Vahan: Büyük İkame Çabası	105
5. Bölüm: V. Yarcanyan Şiirleri: “Dehşet Fırtınaları” ve “Ölümsüzler Kervanı”	112
A. “Ölümsüzler Kervanı” Üzerine Zorunlu Bir Not	112
B. “Dehşet Fırtınaları”	113
1. Adalet ve Yeniden Doğuş: “Kanlı Şafak”	115
2. İsyan Kapasitesinin İadesi: “Lanet ve İntikam Çığlığı”	118
3. Yaşam ve Ölüm Arasında Yaşayakalma Hali: “Bekleyiş”	121
4. Ölülerini Gömmek: “Dua”	123
5. Yabancı Ufuklara Kanat Çırpanlar: “Hasat”	128
Sonuç	132
Ekler	138
Kaynakça	179

[...] Ortadoğu Őekil değiştirmek, yeniden doğacak ve orada bugüne dek çile çeken medeni ırklar, özgürleşerek insanlığın ilerlemesi yolunda kendilerine düşen görevi eksiksizce yerine getireceklerdir. Katil güruhlar ise öyle Őartlarla karşı karşıya kalacaklar ki, zihniyetleri değişecek, düzelecek, ehlileşecek. Ve, ey Ermenistan, bugüne dek vahşı cellat toplulukları olarak yaşayanlar, yıllar sonra özgürlük atmosferinin etkisiyle iyileşmiş, özgürlükçü ve görgülü ırklara dönüşmüş komşuların olacaklar. Ve dehşetli bir utançla hatırlayacaklar, geçmişte sebebiyet verdikleri felaketleri.

Arşag Çobanyan, “Surp Hayasdan” (Kutsal Ermenistan),
Şant 14, 8 şubat 1919, s. 160.

GİRİŞ

Bu tez, 1911-1915 ve 1918-1919 yılları arasında İstanbul’da yayımlanan edebiyat ve sanat dergisi *Şant*’ın (Yıldırım) ikinci dönemini ana kaynak olarak kullanarak, “Felaket’ten sonra edebiyat mümkün müdür?” sorusuna cevap arıyor. Şair ve yayıncı Merujan Barsamyan’ın 1911 yılında “siyasete tepki olarak” yayımlamaya başladığı *Şant*, 24 Nisan 1915 gününe dek sürdürdüğü yayınıyla 1915 öncesi Osmanlı Ermenice süreli yayınları arasındaki en uzun ömürlü edebiyat ve sanat dergisi olur. Polisin tutuklanacak aydınlar listesinde yer almasına rağmen isim benzerliği sayesinde 24 Nisan 1915 gecesi başlayan büyük tutuklama operasyonlarından kurtularak Savaş boyunca hayatta kalmayı başaran Barsamyan, Mütareke’nin ilk günlerinde *Şant*’ı tekrar yayımlamaya başlamış ve ilk dönemdeki 60 sayıya ek olarak toplamda 38 sayı daha çıkarmıştır.

24 Nisan 1915, Batı Ermeni dünyasının siyasi ve kültürel merkezi konumunda olan İstanbul’un Ermeni entelijansiyasının büyük bir darbe aldığı, başta politikacılar, yazarlar, şairler, sanatçılar, din adamları, öğretmenler olmak üzere Ermeni milletin “lider”lerinin ölüme gönderildiği tarihti. Bu çalışmanın ele aldığı konulardan biri, 1915 sonrasında İstanbul Ermeni entelijansiyasının içinde bulunduğu durumdur. Tez, entelijansiyanın 24 Nisan 1915’le birlikte yaşadığı büyük entelektüel güç kaybının ne anlama geldiğini, bu kaybın Mütareke’nin ilk günlerinden başlayarak “yeni nesil” yazarlar tarafından ikame edilme çabalarını ve “yeni-eski edebiyat” tartışmalarını Kasım 1918-Temmuz 1919 arasında yayımlanan *Şant* üzerinden aydınlatmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, tez, Batı Ermenicesinin en büyük iki şairinden biri olarak kabul edilen Siamanto’nun Felaket’in ardından “şairleşen” kardeşi Vahan Yarcanyan’ın “yeniden doğuş”unu ele alıyor. Vahan Yarcanyan’ın “doğuşu” ve “tıpkı ağabeyi gibi şiirler yazan” bir şair olarak takdim edilmesi kuşkusuz Ermeni toplumunun 24 Nisan 1915 Aydınkırımı’na kurban verdiği Siamanto’nun açtığı boşluğun “ikame” edilmesi çabası olarak okunmaktadır. Gerek *Şant* gerek *Şant*’ın sayfalarında tarihe gömülerek bugüne dek

unutulmuş olan “küçük kardeş” Vahan Yarcanyan’ın dergide yayımladığı şiirler, bugüne dek hiçbir akademik veya akademik olmayan çalışmaya konu olmamışlardır.¹

Bu çalışma, Mütareke döneminde yayımlanmış en uzun ömürlü edebiyat ve sanat dergisi olan *Şant*’ta yürüyen “yeni edebiyat,” “felaketten sonra edebiyat” tartışmaları arkaplanında 1915 Ermeni Soykırımı’nın ardından edebi alanda “Felaket”i ilk kez ele alma girişimi olan “Dehşet Fırtınaları” adlı şiir dizisini gün yüzüne çıkarıyor.

Şant’la İlk Tanışma

Şant adına ilk kez, 1915 öncesinde İstanbul’da yayımlanmış olan edebiyat dergilerini araştırmak için gittiğim Yerevan’daki Yeğişe Çarents Edebiyat ve Sanat Müzesi’nin arşiv kataloğunda rastlamıştım. Kartoteksin ilk satırında tam olarak şöyle yazıyordu: “*Şant*, On Beş Günlük Edebiyat ve Sanat Dergisi, 1911-1915. Konstantinopolis. Editörü: Merujan Barsamyan.” Evet, araştırmam yolunda gidiyordu, aradıklarımdan birini, belki de en önemlisini bulmuştum. Hemen ardından gözüme karttaki ikinci satır çarptı: “*Şant*, Haftalık Edebiyat ve Sanat Dergisi, 1918-1919. Konstantinopolis. Editörü: Merujan Barsamyan.”

İlk satırı okuduğumda duyduğum şaşkınlık ve kızgınlığı bugün artık *Şant*’la olan beş aylık tanışıklığım dahi unutturamadı bana. Şaşırmış ve kızmıştım (haksız olduğumu sonradan anlayacaktım) çünkü bir yalanla, büyük bir yanlışlıkla karşı karşıya olduğum fikrine kapıldım. En iyi ihtimalle bunun bir “arşivleme hatası” olduğunu düşündüm. “Doğru”yu göstermesi gereken arşivin, hem de Ermenistan’da bulunan bir arşivin(!), açık bir Ermeni arşivinin bana yalan söylediğini düşünüyordum. O güne kadar hep Batı Ermeni Edebiyatı’nın 1915 yılında bittiği, Batı Ermeni entelektüelleriyle birlikte edebiyatın da “öldüğü, öldürüldüğü” öğretilmişti bana. Soykırım’dan çok sonra, 1930’lu yılların başlarından itibaren diasporada ya da Sovyet Ermenistan’da önemli Ermeni yazarların yaşadığını biliyordum, fakat Batı

---

¹ *Şant* ve Yarcanyan’ın maruz kaldığı bu unutuluşun olası nedenleri çalışmanın “Sonuç” bölümünde tartışılmaktadır.

Ermeni edebiyatının, tam da kendi merkezindeki, İstanbul'daki tarihinin “1915'te bittiğini” sanıyordum.

Okuma salonunun büyük yaldızlı kapısını açıp masalardan birine oturdum. Ismarladığım ciltlerin masama getirilmesi bir saat kadar sürecekti. Bu süre boyunca ilkokul, ortaokul ve lisedeki Ermenice ve Ermeni edebiyatı derslerimi getirmeye çalışıyordum aklıma. Bu dersler, genellikle yazarların biyografilerinin (isimlerin yanında parantezlerin, parantezlerin içinde de doğum ölüm tarihleri ve yerleri gibi bilgilerin bulunduğu biyografiler) ve belli başlı eserlerinden kısa parçaların okunduğu derslerdi. Bunlardan birinden *Şant* hakkında bir şeyler öğrenmiş olabilir miydim? Ya da Merujan Barsamyan... Adını diğer “büyük” Ermeni şair ve yazarların yanı sıra duymuş olabilir miydim..? Ermeni okullarında geçirdiğim on iki yıl boyunca altı farklı Ermeni edebiyatı öğretmenim olmuştu. Herhangi biri bana *Şant*'tan, Merujan Barsamyan'dan, ya da 1915'ten sonra bir Ermeni edebiyatının var olduğundan söz etmiş miydi..? Bu derslerden tek aklımda kalanın, istisnasız tüm öğretmenlerimin sık sık tekrarladığı şu cümle olduğunu hatırlıyordum: “Bizim edebiyatımız 1915'te ölmüştür.” Bunu neye dayanarak söylemişlerdi..? Bunu söylemeye hakları var mıydı..? Derslerde okuduğumuz çoğu yazarın hayatı aynı cümleyle bitiyordu: “1915 yılında ölmüştür.” Gerçekten de, bizim edebiyatımız 1915 yılında ölmüş müydü? Arşiv beni yanıltıyor olmalıydı. Büyük yaldızlı kapı açıldı, *Şant*'lar önümdeydi...

Keşfedilmemiş Bir Hazine Olarak Şant

Şant'a Yerevan'daki son araştırma günümde rastlamıştım. *Şant*, ilk ve ikinci döneminde yayımlanan toplam 98 sayısıyla üzeri kat kat tozla kaplı koca bir hazine gibi duruyordu önümde. Kuşkusuz ilk başta bu koca hazinenin hiç “keşfedilmemiş” olma fikrinden eser yoktu. 1915'ten önce ve sonra yayımlanan bir “edebiyat ve sanat” dergisi muhtemelen benden önce birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, üzerine makaleler, tezler hatta belki kitaplar yazılmış olmalıydı. Başvurduğum ilk kaynak, Krikor Moskofian'ın 1915 sonrası dönemde

1919'dan itibaren yeniden oluşmaya başlayan Osmanlı ve Diaspora Ermeni basınında edebiyat tartışmalarını ve kültürel kimlik inşası süreçlerini ele alan ufuk açıcı doktora teziydi.² Yerevan'daki araştırma süreci boyunca bana eşlik eden bu çalışma, gerek Mütareke döneminde İstanbul ve İzmir'de yayımlanan, gerek Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Orta Doğu'nun, Avrupa'nın ve Amerika'nın farklı şehirlerinde yayınlarını sürdürmek zorunda kalan toplam 21 süreli yayını ele alıyor, 1915 sonrası dönemde yapılan edebiyat tartışmalarına, eski ve yeni nesil entelektüellerin edebi ve sanatsal kaygılarına ve edebiyat aracılığıyla Ermeni kimliğinin yeniden oluşturulma süreçlerine ışık tutuyordu. Öte yandan, Moskofian'ın tezinde ne *Şant*'ın ne de Merujan Barsamyan'ın adına rastlanıyordu. Dahası, Moskofian, Mütareke'nin imzalanmasının hemen ardından, Kasım 1918'de yayımlanmaya başlayan *Şant*'ı gözden geçiriyor, Soykırım sonrası dönemde çıkan ilk edebiyat dergisinin Mart 1919'da İzmir'de yayımlanmaya başlayan ve sadece altı sayı çıkan aylık *Adruşan* (Pagan Tapınağı) adlı dergi olduğunu söylüyordu. Moskofian'ın tezi dönemi ele alan tek detaylı akademik çalışmaydı ve Mütareke döneminin ilk ve en uzun ömürlü edebiyat dergisi olan *Şant*'ı kapsamıyordu. Öyle ki bu tez, bir anlamıyla Krikor Moskofian'ın tezindeki bu eksiği tamamlamak amacıyla da kaleme alınmıştır.

Tezin dönemlendirmesine geçmeden önce *Şant* adına ilk ve son kez rastladığım Mariam Hovsepyan'ın *Ermeni Devrimci Federasyonu İstanbul Basını 1909-1924* başlıklı çalışması üzerine bir parantez açmam gerekecek.³ Hovsepyan kitabında *Şant*'ın ilk ve ikinci dönemini ele alan ve derginin içeriğinin kronolojik bir anlatısı niteliğinde olan iki makaleye yer veriyor ve *Şant*'ın her iki dönemde de Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF, *Hay Heğapohagan Taşnaksutyun*) bir yayını olarak çıktığını iddia ediyor. Hovsepyan'ın herhangi biçimde temellendirme ihtiyacı duymadığı bu kanıya nasıl vardığını bilemiyoruz. Hovsepyan bu

---

² Bu tez dönemi ele alan tek detaylı akademik çalışma özelliğini taşır. Bkz. Krikor Moskofian, "Literature and Survival: Literary Criticism and the Construction of Cultural Identity in Armenian Printed Press of Diaspora 1919-1928." Yayımlanmamış doktora tezi, University of London (SOAS), 2010.

³ Mariam Hovsepyan, *HHT G. Bolsi Barperagan Mamulı 1909-1924* (Ermeni Devrimci Federasyonu İstanbul Basını 1909-1924). Yerevan: Hayasdani Kidutyunneri Azkayin Akademia-Badmutyan İnstitut, 2009.

iddiasıyla Merujan Barsamyan'ın Taşnak üyesi olduğunu ve dergiyi partinin menfaatleri doğrultusunda yönettiğini ileri sürüyor, kendini Barsamyan'ın yapmaya çalıştığının tam karşısında konumlandırıyor.⁴ 1911 yılında *Şant*'ı "siyasete karşı edebiyat ve sanat" diyerek kuran, dergiyi tekrar yayımladığı 1918-1919 döneminde "ihtiyacımız olan tek particilik ruhu Ermeniliktir" ifadesini her fırsatta tekrarlayan Merujan Barsamyan'ın Taşnaksutyun dahil herhangi bir siyasi partiye üye olmadığından veya yakınlık duymadığından emin olabiliriz. Dolayısıyla Hovsepyan'ın ileri sürdüğü iddia ya büyük bir yanlışın ya da ideolojik kaygılardan beslenen bir "devşirme" hamlesinin ürünü olarak değerlendirilmelidir.⁵

Dönemlendirme

Elinizdeki çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hız kazanan modernleşme hareketlerinin zirvesi olarak tanımlanabilecek 1908 Devrimi ile yaklaşık olarak Mütareke döneminin ilk yılının sonu (1919 yazı) arasındaki evreyi kapsamaktadır. On yıl gibi kısa bir sürede İmparatorluk monarşiden meşrutiyet rejimine geçmiş, Dünya Savaşı ve Tehcir gibi sarsıcı sosyal olaylara sahne olmuş, bunların sonucunda hem demografik yapı hem toplumsal ittifaklar ciddi dönüşümlere uğramıştır. Ne ki bu dönüşümler İmparatorluğun tüm kesimleri tarafından aynı şiddetle hissedilmediği gibi tüm coğrafyasına da aynı şekilde sirayet etmez. Buradan yola çıkarak çalışmanın nerede-ne zaman-kim sorularına verdiği cevaplara bir "Ermeni" vurgusu katmayı yerinde buluyoruz. Nerede sorusunun cevabı "İstanbul," ne zaman sorusunun cevabı "Mütareke (ve öncesi)," kim sorunun cevabı ise "entelijansiya"dır. Ancak burada söz konusu olan Ermenilerin İstanbul'u, Ermenilerin Mütareke'si ve Ermeni entelijansiyasıdır. Ermeni vurgusunu elzem kılan diğer bir husus ise 1915 ve beraberinde getirdiği paradigmatik dönüşümdür. Öyle ki basın-yayın

---

⁴ Merujan Barsamyan'ın kardeşi Mıgırdiç Barsamyan'ın (dönemin Ermeni entelektüellerinin büyük çoğunluğu gibi) Taşnak Partisi'ne yakın olduğu ve Mütareke döneminde tekrar yayına başlayan partinin yayın organı *Azadamard*'a (Özgürlük Mücadelesi) yazılarıyla katkı sunduğunu biliyoruz.

⁵ Daha vahim olasılıklardan bir diğeri ise Hovsepyan'ın Merujan Barsamyan'ın *Şant*'ını Taşnaksutyun tarafından yine 1918-1919 yıllarında Yerevan'da yayımlanan günlük siyasi gazete *Şant*'la karıştırıyor olmasıdır.

ekseninde ele alınan bu on yıllık dönemin 1915'e kadarki kısmı, örneğin Ermeni basın-yayın faaliyetleri ve aydın sınıfın durumu çerçevesinden bakıldığında büyük toplumunkiyle kayda değer paralellikler gösterir. 1908 Devrimi'nin getirdiği ifade özgürlüğü, siyaset serbestisi ve basın-yayın alanına getirdiği hareketlilik Türk aydınlar için ne kadar geçerliyse Ermeni aydınlar için de o kadar geçerlidir. Ancak 1915'in ve 24 Nisan Aydıncırımı'nın Osmanlı Ermenileri üzerinde yarattığı tahribat ve fikri çoraklaşma öylesine şiddetlidir ki Ermenileri odağına alan herhangi bir çalışmanın zamansal odağına Tehcir Kanunu'nu değil de Birinci Dünya Savaşı'nı koyması beklenemez. Buna bağlı olarak bu çalışmada da ele alınan konular, örneğin aydınların durumu, basın-yayının durumu veya nüfustaki değişimler gibi (temelde arkaplanı oluşturan) başlıklar "Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası" şeklinde değil, "1915 öncesi ve sonrası" şeklinde formüle edilmiştir.

Ermeni bağlamına özgü bir diğer dönemlendirme Mütareke dönemi için de geçerli olmalıdır. 1915 gibi dramatik bir olayın peşi sıra gelen bu dönem, Ermeniler açısından (Büyük Güçlerin ittifak dümenini yeni Türkiye'nin cumhuriyetçi kadrolarından yana kırmış olmasından dolayı) hezimetle sonuçlanması sebebiyle, gerek sosyal tarih gerekse de politik tarihyazımı çalışmalarına yeteri kadar konu edilmemiştir.⁶

Bu çerçevede, Ermenilerin daha en başından itibaren biat eder, edilgen bir konumu kabullendikleri yönünde bir algı kırılmasının ortaya çıktığı, üstelik bunun yalnızca popüler kültürde değil, akademik alanda da üretildiği söylenebilir. Oysa Mütareke, aslında tam da Ermenilerin yaşadığı büyük yıkımın ardından gelmesi sebebiyle, siyasi ve toplumsal açılardan Ermeni tarihinde oldukça zengin bir geçiş dönemine karşılık gelir. Buradaki temel sorun, kuşkusuz, bizim de bu çalışmada önerdiğimiz üzere Mütareke döneminin hak ettiği biçimde "erken" ve "geç" olarak kendi içinde dönemlendirilmeden, yekpare biçimde ele alınmasından

---

⁶ Öte yandan son yıllarda döneme ilişkin yürütülen kapsamlı çalışmaların sayısı günbegün artmaktadır. Son dönemde yapılan iki çalışma için bkz. Lerna Ekmekçioğlu, "Improvising Turkishness: Being Armenian in Post-Ottoman Istanbul (1918-1933)," Yayınlanmamış doktora tezi, New York University, 2010; Ari Şekeryan, "The Aftermath of the Deportation: The Armenian Population After the Great War and the *Jamanak Daily*," yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014.

kaynaklanmaktadır. “Erken Mütareke” döneminden kasıt, Müttefik güçlerin İstanbul’u *de facto* işgal ettiği 13 Kasım 1918’den Nisan 1920’ye kadarki dönemdir. “Geç mütareke” ifadesi ise Ankara hükümetinin kurulduğu ve Milli Mücadele’nin resmi bir kimlik kazandığı tarih olan 23 Nisan 1920’den Cumhuriyet’in ilan edildiği tarihe, 29 Ekim 1923’e dek geçen süreyi işaret etmektedir. “Geç mütareke,” Ermenilerin geleceğe dair umutlarının günbegün solduğu, baskı ve zulüm günlerinin adım adım yaklaştığı duygusunun her an daha ağır biçimde hissedildiği bir dönem olarak çıkar karşımıza.

Daha önceki evrelerde olduğu gibi, yaşanan haksızlıkların hesabının sorulması yönünde verilen siyasi mücadele, Batı Ermenistan’ın kurulması girişimleri, ölmeye yüz tutmuş olan sosyal ve kültürel hayatı canlandırma çabaları, yankılarını, dönemin fikir hayatının aynası olan Ermenice süreli yayınların sayfalarında bulur.

Mütareke dönemine dair bu yanlış algıyı besleyen, belki de bu yanlış algı sebebiyle ortaya çıkmış olan bir diğer olgu, bu dönemin Ermenileri üzerine yazılmış akademik nitelikli çalışmaların sayıca azlığıdır. Bu büyük boşluğun temel sebeplerinden biri, 1970’li yıllardan itibaren gerek Sovyet Ermenistan’da gerek Ermeni diasporasında yaşanan politik gelişmeler sonucunda, gitgide siyasallaşması oranında akademisyenlerin dikkatini çekmeye başlamış olan “Ermeni Meselesi”nin sosyal bilim alanını domine etmesi, dolayısıyla araştırmaların genellikle geç Osmanlı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarına, biraz daha daraltarak söyleyecek olursak, 1915 Ermeni Soykırımı’na (veya “1915 Ermeni Tehciri”ne) yoğunlaşmış olmasıdır. Bu akademik “Ermeni literatürü”nün Türkiye’de üretilen kısmının çoğunlukla resmi tez yanlısı, inkârcı bir politika izlediği gözlemlenirken; yurt dışında ise Ermeni veya yabancı tarihçilerce yürütülen çalışmaların genel anlamda yaşananların “Soykırım” olduğunu ispatlamaya odaklandığını görürüz. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu veya Cumhuriyet dönemi Ermeni tarihi üzerine yazan Türkiyeli Ermeni tarihçilerden herhangi birinin de 1914-1923 yıllarıyla ilgili kayda değer bir çalışma yürütmedikleri gözlemlenir.

Bölümlendirme

1915 Felaketi sonrasında edebiyatın yaşadığı dönüşümü, 1915 öncesinde ve sonrasında yayımlanmış *Şant* dergisi üzerinden incelemeyi amaçlayan elinizdeki çalışma beş bölüm halinde düzenlenmiştir.

Birinci Bölümde, modernleşmenin simgelerinden kabul edilen matbaanın ve basın-yayın faaliyetlerinin gelişimi İstanbul Ermenileri özelinde ana hatlarıyla sunulduktan sonra, Meşrutiyet rejiminin 1908’de ikinci kez ilanının basın-yayına kazandırdığı hareketlilik ele alınıyor ve Ermeni entelijansiyanın siyaseten daha aktif bir rol oynamaya başladığı saptamasında bulunuluyor. Bu noktada çalışma boyunca sıkça kullandığımız entelijansiya ifadesinin, hayatını şu veya bu konuda yazılı metin üreterek kazanan, sıklıkla eğitim faaliyetlerinde yer alan, yazar-editör kimlikleriyle basın-yayın faaliyetlerinin belkemiğini oluşturan, Ermeni Milleti’nin idari işleri veya büyük siyasetle yakından ilişkili bir kentli burjuva profiline işaret ettiğimizi belirtmekte fayda var. Özellikle II. Meşrutiyet’in sağladığı ifade özgürlüğü ve siyasi meşruiyet alanı içinde Ermeni entelijansiyasının üretim ve söylemlerinde siyaset çok daha geniş bir yer kaplamaya başlar. Şair-yayıncı Merujan Barsamyan, işte bu son derece politize olmuş sanatsal üretim ortamında, sanat (özellikle edebiyat) ve estetiğe dair kaygıları ön plana çıkaran, sanatı siyasetin manipülatif ve yozlaştırıcı etkisinden kurtarmayı hedefleyen bir isim olarak, 1911’de *Şant* dergisini yayımlamaya başlar. Barsamyan, bu tutumuyla marjinal bir konumdaymış gibi görünse de 1915 döneminin en uzun süre yayımlanan (1911-1915) ve dönemine damga vuran sanat ve edebiyat dergilerinden biri olmayı başaran *Şant*, tam da bu ayrıksı duruşundan dolayı yayımlandığı dönemin edebiyat tartışmalarına ve entelijansiyanın durumuna ayna tutacak bir ağırlık noktası olmayı her yanıyla hak eder. Ele alınan dönem, Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında Ermeni aydınlarının siyasete ve Ermenilerin durumuna dair bakış açılarının sunulmasının ardından 1915 Felaketi ve onun en önemli ayağını temsil eden 24 Nisan 1915 Aydıncırımı ile sona erer. 24 Nisan, *Şant* dergisinin de son sayısını yayımladığı tarih olur.

İkinci Bölümde, mercek Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına, Mondros Ateşkesi'nin imzalandığı 1918 Ekim'ine çevriliyor. 1915 Soykırımı'nın Osmanlı Ermeni hayatına indirdiği darbenin etkisini 1915 öncesi durumla karşılaştırmalı yansıtabilmek amacıyla bu bölüme de ilk bölümde ele alınan başlıkların aynıları işlenmektedir: Ermenice basın, entelijansiyanın içinde bulunduğu durum, tehcire tabi tutumlayan İstanbul Ermeni nüfusu ve Mütareke'yle birlikte “yeniden doğan” *Şant*. İkinci Bölümde karşımıza çıkan tablo, 1915 Felaketi'nin yıkıcı gücünü detaylıca sunmaktadır. 1915 Felaketi sonrasında, İstanbul'da çıkmaya başlayan ilk Ermenice süreli yayın olan *Şant* (16 Kasım 1918'de yayına başlar) bir kez daha, içinde bulunduğu dönemi değerlendirmemizi sağlayan bir dayanak noktası, hatta bir çekim merkezi olarak çıkar karşımıza. Ancak 1915 Merujan Barsamyan'ı ve dergisi *Şant*'ı da dönüştürmüş; ilk dönemde edebiyatı özerk bir üretim alanı olarak tasarlayan Barsamyan, yeni koşullarda bunun olanaksızlığının, daha da önemlisi değersizliğinin farkına varmıştır. Aydınkırım'ın en parlak zihinleri, en yetenekli kalemleri yok ettiği, entelijansiya ağacını kestiği bir ortamda, kültürel-tarihsel mirasa sahip çıkmak ve onu yeniden ayağa kaldırmakla, yani milletin “Yeniden Doğuşu” ile yükümlü geride kalanlar, *Şant*'ta bunun edebi yüzünü tartışmaya açarlar. Eski-yeni edebiyatçılar tartışması şeklinde kendini gösteren bu mesele bir yandan 1915'in yarattığı fikri ve sanatsal çoraklaşmaya işaret ederken, diğer yandan barındırdığı potansiyel ve coşkuyla şaşırtmaktadır.

Üçüncü Bölüm, Mütareke'nin yoğun siyasi gündemi ve 1915'in yarattığı somut sosyal meseleler arasında kaybolmaya mahkûm gibi görünen, gerçekte ise milletin devamı açısından son derece kritik bir noktaya işaret eden bir soru etrafında dönmektedir: “Felaket'ten sonra edebiyat mümkün müdür?” Felaket'i anlatmak, onu anıtsallaştırmak zorunluluğu üzerinde şekillenir. Bu bölümde, *Şant*'ta yayımlanan makaleler üzerinden “yeni edebiyat”ın sınırları, uslubu, konu edinmesi gereken meselelerin ne olduğuyla ilgili yürütülen tartışmalara ışık tutmaya çalışılmıştır. 1915 Soykırımı'nın Ermenice edebiyat üzerinden ilk etkilerinin izinin sürüldüğü bu bölümde temelde “Felaket'i kim, nasıl yazacak?” sorusuna cevap aranmaktadır.

Dördüncü Bölüm, dönemin Ermeni gerçekliğinde yazın dünyasını domine eden “tanıklık” türündeki yazılarla “edebiyat”ın karşı karşıya geldiği tartışmalara açıklık getirmeye çalışıyor. Bu bölümde, Üçüncü Bölüm’de tartışılmaya başlanan meselelerin başında gelen “Felaket’in uslubu” meselesi *Şant*’ta yürüyen fikirsel tartışmaların arkaplanında masaya yatırılıyor. Bunun yanı sıra, bölümün temelini “ölüm”ü yazmaya aday bir isim olan Vahan Yarcanyan’ın ortaya çıkışı oluşturuyor. Bu bölüm daha çok, Batı Ermenicesinin en büyük iki şairinden biri olarak kabul edilen Siamanto’nun “küçük kardeşi” avukat Vahan Yarcanyan’ın Felaket’le birlikte “şair Vahan Yarcanyan”’a dönüşmesini ele alıyor. Merujan Barsamyan tarafından “Ağabeyinin kaynayan kanını ve isyankâr Ruhu”nu içinde taşıyan ve “Siamanto’nun tereddütsüz imzalayacağı” şiirler yazan bir şair olarak tanıtılan Vahan’ın “yeniden doğuş”unu ne anlama geldiği tartışılıyor.

Beşinci ve son bölüm ise Soykırım sonrası dönemde, yaşananları edebi alanda ilk olarak sistematik biçimde ele alma girişimi olan, Vahan Yarcanyan’ın “Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları) adlı şiir dizisinin dönemin tarihsel arkaplanı dahilinde bir incelemesini kapsıyor.

BÖLÜM I

1915 ÖNCESİ İSTANBUL ERMENİLERİ ve *ŞANT*

Genellikle Batı kültürü ile özdeşleştirilen matbaacılık ve basın-yayın faaliyetleri, modernite anlatısını Avrupa-merkezli olmayan ve yerel özgüllükleri dikkate alan anlatılarda bile kritik bir yere oturur. Ermeni modernleşmesi söz konusu olduğunda da, Venedik'teki Mkhitarist manastırının 18. yüzyılda yayın faaliyetleri aracılığıyla Batı kültürüyle kurduğu ilk yakın ve güçlü temasın sonraki yüzyılda yaşanacak dönüşümlerin yolunu açtığı ifade edilir. Avrupa'nın *renaissance*'ına atıfla aynı anlama (yani "Yeniden Doğuş" anlamına) gelen "Veradznunt" sözcüğüyle tanımlanan bu dönem Ermeni modernleşmesinin iki kurucu evresinden biridir. Diğeri, "Zartonk" (Uyanış), Levon Zekiyan'a göre "Yeniden Doğuş'un kazanımlarının, öğrenme yoluyla edinilen geçmişe ait kültürün, sürekli olarak dışarıya kapalı tutulduğu seçkin ortamlardan çıktığı ve hem üretim, hem de tüketim anlamında, halkın ortak malı haline geldiği dönemdir."⁷ Basın-yayının kitleleri birbirine bağlayan ve aslında (Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler*'de⁸ tasvir ettiği biçimde) kitleleri yaratan işlevselliği bu noktada devreye girer. Söz konusu olan moderniteyle ilişkili bir konu olduğunda, anlatılan ister bir devrim olsun ister bir uluslaşma hareketi, matbaa ve basın-yayın olmazsa olmaz araçlar/fikir taşıyıcıları olarak hikâyenin merkezindeki yerlerine alırlar.

Bu çalışma da temelde bir "Yeniden Doğuş" çabasını ele alıyor. Ancak bu sefer 18. ve 19. yüzyıllardaki kültürel öğeler barındıran vurgudan çok ayrı, siyasi bir nitelik taşıyan; kökenini modernleşmeden değil 1915 Felaketi'nden alan; onyıllara yayılmış değil birkaç yıla sıkışmış olan, ve en önemlisi kendini yeniden üretmesini sağlayacak siyasi ve iktisadi güçten

---

⁷ Boğos Levon Zekiyan, *Ermeniler ve Modernite: Gelenek ve Yenileşme, Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*. Çev. Altuğ Yılmaz, İstanbul: Aras, 2002. s. 92.

⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis, 1993.

mahrum olduğundan kabuğuna çekilmek durumunda kalan bir “Yeniden Doğuş.” Bu çerçevede Ermenilerin, temelde İstanbul’da toplanan kitlenin 1915’in ve Birinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında, yani Mütareke döneminde sergilediği “diriliş” çabasını edebiyat tarihi içinde konumlandırmaya çalışan bu çalışmaya matbaanın, basın-yayın faaliyetlerinin ve bunların değişmez uygulayıcıları olan entelijansiyanın Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeni milleti nezdindeki genel görünümünü ortaya koyarak başlamak yerinde olacaktır.

A. Osmanlı’da Ermenice Basının Gelişimi

Ziyad Ebüzziya, Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlıca dışında yayımlanan süreli yayınların toplam sayısının 1.746 olduğunu belirtiyor. Ebüzziya, Osmanlı’da yayımlanan ilk Ermenice gazetenin 1831 tarihli *Takvim-i Vekayi*’nin Ermenice versiyonu *Lro Kir* olduğunu ve bu tarihten Birinci Dünya Savaşı’na dek geçen sürede Ermenilerin 601 süreli yayın çıkardıklarını kaydediyor.⁹

Osmanlı topraklarında yayımlanan ilk özel Ermenice gazete 1839’da İzmir’deki Amerikalı Protestanların öncülüğünde hazırlanan *Işdemaran Bidani Kidelyats* (Yararlı Bilgiler Ambarı) olur. Aylık resimli dergi formatında yayımlanan bu yayın daha çok dini içeriklidir.¹⁰ 1846’da dönemin önde gelen Ermeni aydınlarından Hovhannes Çamurcuyan tarafından İstanbul’da yayımlanan *Hayasdan* (Ermenistan), 1852’de İstanbul’da yayımlanan *Masis* (Küçük Ağrı), 1855’te İstanbul’da ve ardından 1858’de Van’da yayımlanan *Ardvzi Vasburagan*¹¹ (Van Kartalı), 1863’te yine İstanbul’da yayın hayatına başlayan *Jamanak*

---

⁹ Ziyad Ebüzziya, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkçe Dili Dışındaki Basını,” *Türkiye’de Yabancı Dilde Basın* içinde, İstanbul: İÜ Yayınları, 1985. s. 30 ve 36. Ebüzziya listenin başında 700 gazeteyle Fransızca’nın (Mısır’da yayımlanan 210 Fransızca gazete bu rakama dahildir) bulunduğunu kaydeder. Ebüzziya’ya göre, Arapça gazetelerin sayısı 300, Rumcalarınki 155, Ladino ve İbranice yayımlananların sayısı ise 102’de kalmaktadır. Bkz. *age.*, s. 35-41. Ayrıca *Lro Kir* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*. İstanbul: Aras, 2014. s. 17.

¹⁰ Mildanoğlu, *age.*, s. 17.

¹¹ Rahip Mıgırdiç Khrimyan tarafından İstanbul’dan Van’a taşınan bu yayın Ermeni taşrasının ilk süreli yayını olması ve o dönem sosyal ve politik meselelerle çalkalanan Ermeni coğrafyasına ayna tutması nedeniyle önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zakarya Mildanoğlu, *age.*, s. 31.

(Vakit) ve 1870’de yayımlanmaya başlayan *Hayrenik* (Anavatan) Osmanlı basınının canlanmaya başladığı dönemde öne çıkan Ermenice süreli yayınlardır.¹²

1877 yılında II. Abdülhamid’in tahta geçmesiyle birlikte gerek Osmanlıca basın, gerek Ermenice basın için baskı ve sansür devrinin başladığı söylenebilir. 1877-78 Türk-Rus Savaşları ve 1878 Berlin Konferansı’nı izleyen birkaç yıl, Ermeni basını açısından nispeten özgür bir evredir; ancak 1880’lerden itibaren Ermenilerin yaşadığı sorunların giderek siyasallaşması ve dış politikayı etkileyen bir unsur haline gelmeye başlamasıyla beraber yayın yasakları ve sansür de şiddetlenir. Gazetelerinde devletçe sakıncalı görülen konulara yer veren editör ve yazarlara yönelik uzun süreli sürgün, gazete kapatma ve hapis gibi ağır cezalar ilk defa bu dönemde uygulanmaya başlanır.¹³ 1890’lara gelindiğinde Abdülhamid rejiminin Ermenice basın üzerindeki baskısı iyiden iyiye artmıştır. 1890’ların başından itibaren sansür kurulunun Ermenice süreli yayınları birkaç kademe sansür denetiminden geçirmeye başladığını gözlemlenir.¹⁴

Basın üzerindeki sansür, İmparatorluk kamuoyunun bilgilendirilmesini engellemekten çok, Osmanlı iç siyaseti üzerindeki etkisi giderek artan Avrupalı Büyük Güçlerin, bilhassa da Avrupa kamuoyunun bilgi almasını önlemeye yöneliktir. Nitekim Sultan Abdülhamid’in, 1894-96 yılları arasında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde yaşanan katliamların basına yansımalarını engelleme çabası bunun somut bir örneğidir. Sonuç, basın üzerindeki baskı ve yasakların şiddetlenmesi, Doğu vilayetlerinde yaşanan kanlı olaylar üzerine yazarların büyük cezalara çarptırılması ve gazetelerinin kapatılması olur.¹⁵ Ermenice basının bu dönemde karşı karşıya kaldığı ikinci büyük sorun ise katliamların ardından yurtdışına

---

¹² Mildanoğlu, *age.*, s. 19, 29, 31, 40 ve 43.

¹³ Mildanoğlu, *age.*, s. 286-287.

¹⁴ Mildanoğlu, *age.*, s. 288.

¹⁵ Bkz. Mildanoğlu, *age.*, s. 24-27.

kaçan Ermeni entelektüeller meselesidir. Başkentte tanık oldukları kanlı şiddet olayları¹⁶ ve Ermeni taşrasından gelen haberlerle dehşete düşen İstanbul Ermeni entelijansiyası, büyük çoğunlukla Mısır, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelere kaçmıştır. Bu entelektüellerin bir kısmının 1900'li yılların başında, siyasi atmosferin görece rahatladığı yıllarda İstanbul'a döndüğü gözlemlense de, çoğu, geri dönmek için, 1908'i, Meşrutiyet'in ilanını bekleyecektir.

Öte yandan, 1900-1908 yılları arasında faaliyet gösteren Ermenice yayın organları, II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamıyla birlikte altın çağını yaşamaya başlayacak olan Ermeni edebiyat ve kültür dünyasının hazırlanmasında büyük rol oynamıştır. Siyasi konularda yazıp çizmenin yazarların ve gazetelerin başına hâlâ büyük dertler açtığı bu dönemde Ermenice basının siyasi veya sosyal anlamda kritik meseleleri detaylı biçimde ele almaktan genelde kaçındığı; bunun yerine sayfalarını ağırlıklı olarak telif veya çeviri edebiyata, pedagojik meselelere, dini konulara ve milletin idame ettirilmesiyle ilgili gelişmelere açtığı görülür.¹⁷ Bu yıllar ayrıca, Misak Medzarents (1886-1908), Rupen Zartaryan (1874-1915), Ardaşes Harutyunyan (1873-1915), Hovhannes Tlgadintsi (1860-1915), Onnik Çifte-Sarraf (1874-1932), Taniel Varujan (1884-1915) ve Rupen Sevag (1885-1915) gibi genç ve yetenekli kalemlerin dönemin önde gelen Ermenice yayınlarının sayfalarında kendilerine yer bularak yaratıcılıklarını geliştirdikleri bir evreyi ifade eder.¹⁸ Son olarak 1863 yılında yürürlüğe giren Ermeni Nizamnamesi'yle¹⁹ erkek ve kız çocuklar arasında eğitim eşitliğinin sağlanması

---

¹⁶ Başkent, Eylül 1895 ve Ağustos 1896 tarihlerinde Ermenilere yönelik kanlı saldırılara sahne olur. Her ikisi de 1894'te Sason'da başlayan, ardından başka illere de sirayet eden ve bugün Abdülhamid katliamları adıyla anılan şiddet olaylarına dikkat çekmek üzere Ermenilerce İstanbul'da düzenlenen protesto gösterilerinin ardından gerçekleşmiştir. Doğu'daki katliamların Eylül 1895'te Trabzon'da tekrar alevlenmesi üzerine başkent Ermenileri Kumkapı'dan Bab-ı Ali'ye bir sessiz protesto yürüyüşü düzenlerler. Askerin protestoculara müdahalesi, medrese öğrencileri ve esnafın da katılmasıyla 3 gün sürecek ve yaklaşık 2 bin kişinin hayatına malolacak bir Ermeni avına dönüşür. Benzer bir olay Ağustos 1896'da altı Taşnak militanının Galata'daki Osmanlı Bankası Genel Müdürlük binasına düzenledikleri baskın sonrasında da yaşanır. İki gün süren olaylarda yine en az 2 bin kişi hayatını kaybeder.

¹⁷ A. A. Kharatyan, "Arevmdahay Mamulı XX t. Araçin Karortum" (20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Batı Ermeni Basını). *Lrapet Hasaragagan Kidutyunneri*, Erivan: 2013. Sayı 3, s. 20.

¹⁸ Kharatyan, "Arevmdahay...", s. 21.

¹⁹ Ermeni milletinin eğitim, yargı, taşınmazların idaresi gibi işleriyle meşgul olacak genel ve yerel meclislerin yapısı ile bu meclislerin üyelerinin seçim şeklini tanımlayan Ermeni Nizamnamesi, 1856 Islahat Fermanı'nda

yönünde atılan adımlara bağlı olarak 1890'lardan itibaren filizlenmeye başlayan Ermeni feminist edebiyat yine bu dönemde güçlenmiş, yeni yetişen kadın yazarlar hem edebiyat sahnesine hem de basın-yayın dünyasına atılma fırsatı yakalamıştır.²⁰

B. II. Meşrutiyet ve Basın: Patlama, Duraksama ve 1915 Öncesi Son Durum

24 Temmuz 1908 günü ilan edilen II. Meşrutiyet İstanbul sokaklarında coşkuyla karşılanır. II. Abdülhamid saltanatının 30 yılı aşkın baskı ve zulüm rejimi altında ezilen çeşitli kesimler, özgürlüğün gelişini kutlamalarla selamlar. Anayasanın –yeniden– ilanıyla birlikte bireysel ve kolektif hak ve özgürlüklere kapı aralandığını düşünen kitlelerin heyecanı başkenti uzun uykusundan birdenbire uyandırmıştır. Eski rejimde, bütün kamusal alanlara gölgesi düşen jurnalcilerin dikkatini çeker korkusuyla hızlı adımlarla dahi yürümekten sakınan insanlar, şimdi ihtilalin coşkusuyla meydanları doldurup taşıyorlar, devrimci marşlar söyleyerek büyük gösteriler düzenliyorlardır.²¹

Osmanlı'nın modernleşme yolculuğunda attığı önemli adımlardan biri olarak değerlendirilen II. Meşrutiyet'in hazırlanışı ve mutlu sona ulaştırılması evrelerinde, üzerindeki bütün baskılara rağmen basın dünyası etkili bir rol üstlenmiştir. Büyük tehlikeler göze alınarak gazeteler, risaleler, broşürler yayımlanmış, kimi zaman illegal olarak basılmış ve dağıtılmış, imparatorluk sınırları dâhilinde özellikle okuma yazma bilen seçkin kesime hitap eden bu yayınlar sayesinde, Osmanlı kamuoyu, istibdat yönetiminin ağır gözetimini atlatarak, siyasi-toplumsal gelişmeleri öyle veya böyle takip edebilmiştir. Öyle ki, 1908

---

talep edilen idari reform düzenlemelerine cevaben, Ermeni Umumi Meclisi tarafından kaleme alınmıştı. Meclis'in 1860'da kabul ettiği metin, Bab-ı Ali'nin 3 yıl gecikmeli onayı sonunda, 1863'te hayata geçirilebildi. Metnin Ermenice aslı, "anayasa" anlamına gelen "sahmanatrutyun" sözcüğünü içerirken, resmi onay gören Osmanlıca versiyonu Ermeni Patrikliği Nizamı başlığını taşıyordu. Nizamname uyarınca eğitim işleri Tedrisat Komisyonu tarafından düzenlenecekti.

²⁰ Victoria Rowe, "Three Literary Views of Armenian Constantinople and its Inhabitants," *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010. s. 243-244.

²¹ Ahmet Emin Yalman, *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*, New York: Columbia University: 1914. s. 87.

Devrimi basın dünyasıyla özdeşleşmiş bir ihtilal olarak anılır.²²

Abdülhamid dönemi boyunca ağır sansür şartları altında çalışmak zorunda kalarak büyük yara almış olan basın, Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamıyla birlikte hızlı bir telafi sürecine girer: 24 Temmuz 1908'i izleyen birkaç ay içinde basın hayatına 357'si Osmanlıca olmak üzere toplamda 739 yeni süreli yayın katılır.²³ 1907 yılı itibariyle İmparatorluk genelinde 120 olan toplam süreli yayın sayısı 1909 yılı sonunda altı kat artarak 730'a çıkmıştır.

Ermenice süreli yayınlar da 1908 devriminin getirdiği serbestlikten nasibini alacaktır. 1907 yılında İstanbul'da yayımlanan Ermenice süreli yayın sayısı 11 iken, 1909 itibariyle İstanbul'da 25'e, İmparatorluk genelinde ise 34'e çıkacaktır.²⁴ 1908 devrimi henüz birinci yaşını doldurmadan, basında yaşanan hareketliliğin hâlâ sürmekte olduğu günlerde patlak veren 31 Mart olayı, basın-yayın hayatındaki bu canlılığa büyük bir darbe indirir. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Jön Türk hükümeti tarafından çıkarılan yeni Matbuat Kanunu'yla birlikte, Anayasa'nın ilanının hemen ardından çıkmaya başlayan süreli yayınların büyük çoğunluğu bir daha yayımlanmamak üzere kapanacak veya kapatılacaktır.²⁵

1900-1908 yılları arasında, baskı ve sansür nedeniyle Ermenice basının sayfalarında kendine yer bulmakta zorlanan siyasi meselelerin (özellikle de Ermeni taşrasının içinde bulunduğu zor durumu yansıtan haber ve yazıların) yerlerini daha çok edebi, kültürel, dini ve pedagojik konulara bıraktığını belirtmiştik. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bu durumun bütünüyle değiştiğini kaydetmek gerekir. Osmanlı siyaset sahnesine çıkan Ermeni siyasi

---

²² Uygur Kocabaşoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşruiyeti: 'Matbuat'," *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset* içinde, Hakan Aydın (ed.), Konya: Palet Yayınları, 2010. s. 221.

²³ Ohannes Kılıçdağı, "Socio-Political Reflections And Expectations of the Ottoman Armenians After the 1908 Revolution: Between Hope And Despair," Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2014. s. 19. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, 1908..., s. 21. Koloğlu 1909 yılındaki toplam süreli yayın sayısını 730 olarak verir.

²⁴ Bu sayıya Ermenice harfli Türkçe olarak yayımlanan beş yayın dahil değildir. Bkz. Koloğlu, 1908..., s. 21.

²⁵ Kocabaşoğlu, 1912 yılı için İmparatorluk dahilinde tüm dillerde yayımlanan toplam süreli yayın sayısını 61 olarak verir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, agm., s. 224.

partilerinin yeni kurulan mecliste yer alması, dolayısıyla Ermeni milletinin siyasetteki görünürlüğünün ve temsiliyetinin artması ve en önemlisi meşruiyetinin sağlanmasıyla birlikte Ermenice basının ifade özgürlüğünü kullanma cesaretini bulabildiği gözlemlenir. Bu durumun en somut göstergesi, Nisan 1909'da Adana ve çevresinde yaşanan katliamların İstanbul Ermeni basınında bulduğu yankıdır. İstanbul Ermeni basını, 1894-96 katliamları sonrasında yaşanan mecburi sessizliğin aksine, 1909 Adana katliamına dönemin özgürlük ortamından faydalanarak büyük bir tepki vermiştir. Katliamların ardından Birinci Dünya Savaşı'na dek geçen dönemde hemen her Ermenice günlük gazetede bu konuya ayrıntılarıyla yer verilir; olayların öncesini ve sonrasını, sorumluların yargılanma süreçlerini, yaşananların ardından yerel Ermeni nüfusun durumunu vb. aktaran sayısız haber ve yazı kaleme alınır.²⁶ Öyle ki, basın, Ermenilerin kendi toplumlarına seslenmelerinin yanı sıra, Ermeni olmayanlara ve Osmanlı'da olup bitenleri takip eden Batılı güçlere hitap etmek için kullandıkları bir kürsü haline gelir. Albert A. Kharatyan bu noktaya dikkat çekerek, 1908-1914 yılları arasındaki Ermenice basının yalnızca topluma haber ulaştırma veya kültürel hayata katkı sunmakla kalmadığını, aynı zamanda 1915 Felaketi'ne giden sürecin hazırlanmaya başlandığı bir ortamda siyaseten de aktörleştiğini vurgular.²⁷

1908 Devrimi'nin bir diğer önemli etkisi de 1894-96 katliamlarının ardından yurtdışına kaçmış olan Ermeni aydınların yurda dönmelerini sağlamış olmasıdır. Bu sayede zaten yıllar içinde olgunlaşmış olan İstanbul Ermeni entelijansiyası daha da güçlenir ve İstanbul'daki Ermeni kültür ve edebiyat hayatı önceki evrelerine göre benzersiz bir dinamizm kazanır. Edebiyat dünyasındaki bu canlılık basın-yayın hayatına da yansır. Bu dönem politikadan spora, izcilikten modaya, resimden bilime farklı içeriklerde onlarca yeni yayının

---

²⁶ Dönemin Ermenice basınının Adana katliamlarıyla ilişkili bir okuması için bkz. A. Kharatyan, "Adanayı 1909 t. Godoradzi Lusapanımı Arevmdahay Mamulum," (1909 Adana Katliamı'nın Batı Ermeni Basınındaki Yankıları) Badma-Panasiragan Hantes, Erivan: 2009, sayı 1, s. 3-14.

²⁷ Albert A. Kharatyan, "Arevmdahay...", s. 24. Ayrıca bkz. Robert O. Krikorian, "The Armenian Intelligentsia in Constantinople," *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.), Kaliforniya: Mazda, 2010. s. 360.

yayımlanmaya başladığı bir dönem olur.

1908-1914 döneminde İstanbul Ermeni entelijansiyasının temel dinamiklerini belirleyen bir diğer unsur, bu kesimin artık geniş bir uluslararası ilişkiler ağı içerisine dahil olması, bir anlamda kozmopolit bir nitelik kazanmasıdır. İstanbullu Ermeni entelektüeller dünyada olup bitenleri yakından takip ediyor; Rusya, İran ve Avrupa’da yaşayan soydaşlarıyla sıkı sosyal, politik ve kültürel bağlar kuruyorlardır.²⁸ İstanbul’da günbegün canlanan bu entelektüel sınıf kendisini sınırlarötesi bir ağ üzerinde var etmeyi başarmış, bu sayede siyasi ve sosyal olgular hakkında etraflıca bilgilenip kendi içinde bulunduğu durumu iyileştirmeye yönelik adımlar atarken iyi organize olmayı bilmiştir.²⁹

Özetle, 1908-1914 yılları arasındaki İstanbul Ermenice basınına, yani İstanbul Ermeni entelijansiyasına baktığımızda karşımıza iki önemli özellik çıkar: (1) Dönemin basınının siyaset sahnesinde aktörleşmesi; (2) dönemin Ermeni entelijansiyasının uluslararası bir kimlik ve nitelik kazanması.³⁰

İstanbul Ermeni entelijansiyasının ve onun karşılığı olan basın-yayının siyasi kronoloji içindeki dönüm noktalarını sunmaya çalıştığımız bu çerçevede, bahsedilen grubun homojen bir yapı sergilemediğini, egemen gruplar ile ilişkiler, özerklik veya kollektif haklar gibi konularda farklı görüşlerin savunulduğunu hatırlatmakta fayda var. Fakat yukarıda da belirttiğimiz üzere çoğunluğu birleştiren özellik, içinde bulunulan çevrenin siyasallaşması ve hareket serbestisinin kazanılması ölçüsünde aydınların da siyasallaşmış olmasıdır. İşte Merujan Barsamyan yönetimindeki *Şant*, böylesi bir sosyal ve politik evrede, hem bu

---

²⁸ Krikorian, agm. s. 362.

²⁹ Krikorian, agm., s. 362. Krikorian böylesi geniş bir ağa sahip olan Ermeni entelektüel sınıfının Jön Türkler tarafından gitgide daha büyük bir şüpheyile izlendiğini kaydediyor (s. 362). Ermenilere yönelik bu şüphenin kaynağında muhtemelen, bir kesim gayrimüslimin 19. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa ticaret burjuvazisinin uzantıları, dolayısıyla “emperyal Batı’nın” içerideki kolları olarak görülmeleri yer alıyor. Yoksa benzer bir ulusötesi ağa sahip Türk aydınların Jön Türkler için benzer bir kaygı yarattığı söylenemez.

³⁰ Kuşkusuz Ermeni entelektüelinin kazanmaya başladığı bu kozmopolit yapının salt bireysel çabalar sayesinde ortaya çıkarılmadığını, 1908 Devrimi’nin ülkede Batı tipi bir kamusal alanın gelişmesine yönelik sunduğu desteğin sonuçlarından biri olarak olgunlaştığını kaydetmek gerekir.

koşulların ortaya çıkardığı politik sanat anlayışına bir tepki olarak, hem de aynı ortamın sonucu olarak doğmuştur. Diğer bir deyişle Barsamyan ve *Şant*'ı, politize olmuş sanat ve aydın kitlesinin içinde, estetik kaygılara hâlâ sıkı sıkıya bağlı, dolayısıyla ayırık bir yerde durur. Yine de bu ayırıklık bir tecrit hali olarak değil, bilakis, edebiyatın 1915 öncesi durumunun gerçekçi bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. 1915 öncesi döneme *Şant*'ın penceresinden bakmaya başlamadan önce kurucusu Merujan Barsamyan'ın kısaca tanıtmak, derginin nasıl bir sürecin ürünü olduğunun ve dergiyi bu çalışmanın odağına yerleştirirkenki saiklerimizindaha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

C. Merujan Barsamyan: İlk Biyografik Çizgiler³¹

Merujan Barsamyan 1883 yılında, barındırdığı yoğun Ermeni nüfusla bilinen Agn/Eğın (günümüzde Kemaliye) kazasına bağlı Abuçeh (Apçaka/Abuçır) köyünde doğar.³² Babası Asadur Barsamyan (1860-1895) köyündeki okulu bitirdikten sonra İstanbul'a giderek hukuk eğitimi almış ve Eğın, Arapgır ve Harput gibi kasabalarda avukatlık ve hâkimlik yapmıştır. Merujan Barsamyan 1894'ten başlayarak dalga dalga yayılan ve İmparatorluğun Doğu vilayetlerinde iki yüz binden fazla Ermeni'nin hayatını yitirmesini sebep olan Abdülhamid

---

³¹ Merujan Barsamyan'ın hayatı ve eserleri üzerine bugüne dek yürütülmüş herhangi bir çalışmanın olmayışı şairin biyografisinin derlenmesinde türlü zorluklar ortaya çıkarmıştır. Biyografideki bilgiler, başta Barsamyan üzerine yapılmış yegâne çalışma olan Esther van Loo'nun *Meroujan Barsamian: Poete et Conteur Français* (Merujan Barsamyan: Fransız Şair ve Öykücü) başlıklı Fransızca kitapçısından derlendi (Paris: E.I.R.P, 1936). Bu çalışmanın Barsamyan'ın sağlığında, o dönemde yaşadığı şehir olan Paris'te yayımlanmış olması kaynağın güvenilirliğini artırıyor. Merujan Barsamyan ve ailesi üzerine biyografik notlar için ayrıca bkz. Arakel Keçyan-Mıgırdıç Barsamyan, *Agn yev Agntsik* [Eğın ve Eğınliler], Paris: 1952. s. 671-672, 723-724. Teotig, *Dib u Dar* [Baskı ve Harf], İstanbul: Vahram-Hraç Der Nersesyan Matbaası, 1912. s. 130. Teotig, *Amenun Daretsuytsı 1911* [Herkesin Yıllığı 1911], Halep: Giligia Hradaragçutyun, 2008. s. 282. Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras, 2003. s. 104-105. (Pamukciyan'ın sunduğu bilgiler çoğunlukla Teotig'in adı geçen iki kitabından derlenmiştir).

³² Kaynaklarda bu iki yerleşim yerinin 1894-96 katliamlarından önceki demografik bilgilerine rastlayamadık. Raymond Kevorkian'ın 1914 tarihli nüfus verilerine dayandığı bilgilere göre Abuçeh 1920 kişilik (320 hane) bir Ermeni nüfus barındırıyordu. Köyde aynı zamanda 1900 Müslüman Türk yaşıyordu. Köyde Surp Nşan ve Surp Sarkis kiliselerinin yanı sıra toplam 158 öğrenciye eğitim veren üç Ermeni okulu bulunuyordu. Bkz. Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul: Aras, 2012. s. 383.

katliamlarında başta babası Asadur Barsamyan olmak üzere ailesinin büyük kısmını yitirir.³³ Kardeşleri Mıgırdiç, Zkon, Yetvart, Zaruhi ve Hayguhi'yle birlikte yetim kalan Merujan, mahalli ilkokulda aldığı ilköğrenimini bitirmesinin ardından İstanbul'da bir Fransız kolejine yazdırılır. Burada birkaç ay eğitim aldıktan sonra Armaş'taki (bugünkü Akmeşe) ünlü Surp Haç Tbrevank Ruhban Okulu'nun yetimler sınıfına kabul edilir ve burada geçirdiği dört yıl boyunca Fransız edebiyatı ve Armenoloji alanlarındaki bilgisini derinleştirir.³⁴

Barsamyan, okulda yetkinlik kazandığı Ermenicenin ve Ermenice edebiyatın yanı sıra Fransız edebiyatına büyük ilgi duyar ve özellikle dönemin ünlü şairlerinden Armand Silvestre (1837-1901) ve Richepin'in (1849-1926) eserleriyle yakından ilgilenir. 18 yaşında okuldan mezun olarak İstanbul'a geçer. Hayatının daha sonraki döneminde de artarak sürecek olan Fransızcadan Ermeniceye ve Ermeniceden Fransızcaya çeviri faaliyetlerine yine bu yıllarda başlar. Dönemin Ermenice basınında yayımladığı şiir denemeleriyle İstanbul Ermeni edebiyat çevrelerinde genç bir şair ve çevirmen olarak yer edinir. İlk şiir derlemesi olan *Anrçank*'ı (Hayal) 1904 yılında, 21 yaşındayken yayımlar. 1900'lü yılların İstanbul entelijansiyasını ilgilendiren başlıca konulardan biri kadının toplumsal statüsü meselesidir. Genç Barsamyan bu harekete, dönemin önemli feminist yazarlarından Hayganuş Mark'ın (1885-1966) 1905 yılında kurduğu *Dzağig* (Çiçek) adlı kadın dergisine Yeprosine Çubukciyan mahlasıyla yazılar yazarak destek olur.³⁵ 1902-1909 yılları arasında Beyoğlu'ndaki Credit Lyonnais adlı Fransız bankasında çalışan Barsamyan, bu yıllarda bir yandan da edebiyat çevreleriyle olan ilişkisini

---

³³ Barsamyan babasının dili ve sağ eli kesilmek suretiyle katledildiğini kaydeder. Bkz. Merujan Barsamyan, "Mornal... Mornal..." (Unutmak... Unutmak...), *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 11.

³⁴ 1889 yılında manastırın başrahipliğine getirilen müstakbel patrik Mağakya Ormanyan, geç Osmanlı dönemindeki en modern ve gelişmiş Ermeni ruhban okulu olma özelliğini taşıyan bu kurumda batılı tarzda bir eğitim programı oluşturur. Öyle ki kurum 1890'lı yıllardan 1915'e uzanan süreçte imparatorluk dâhilindeki en fazla öne çıkan eğitim kurumlarından biri haline gelir ve Batı Ermeni entelijansiyasının büyük kısmı bu okulda yetişir veya okula katkı sunar. Kütüphanesi, matbaası, 1864'ten itibaren yayımladığı *Huys* (Umut) başlıklı edebiyat dergisiyle Armaş Ruhban Okulu dönemin önemli entelektüel merkezlerinden biridir.

³⁵ Hayganuş Mark, dönemin önde gelen erkek yazarlarının ve genç isimlerin kadın isimlerinden mahlaslarla dergiye katkı sunduklarını kaydeder. Bkz. Lerna Ekmekçioğlu-Melissa Bilal (ed.), *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*. İstanbul: Aras, 2006. s. 284.

sıklaştırmak edebi üretimine devam eder. II. Meşrutiyet'in ilan edileceği yıl olan 1908'e yaklaştıkça Barsamyan edebiyat dünyasında kendine özgü bir şair olarak isim edinmeye başlar. Bu dönemde yazdığı aşk temalı romantik şiirler onun "kadınların şairi" olarak tanınmasına yol açar. Bu dönemde Mari Hovhannesyan ve Diran Asdvadzadur mahlaslarını da kullanarak dönemin İstanbul Ermeni basınının hemen her yayınına yazı ve şiirleriyle katkı sunar.

Şant Matbaasının Kuruluşu

Merujan Barsamyan 1 Şubat 1909'da çalıştığı bankadan ayrılarak Galata Hacı Kapısı Sokak, numara 9'da Nubar Yazıcıyan'la birlikte Şant matbaasını kurar. Teotig'in³⁶ tanıklığına göre matbaa, teknik anlamda iyi donatılmış ender matbaalardandır ve kısa zamanda temiz ve kaliteli iş üreten bir kurum olarak nam salar. Öyle ki, Mart 1909-Temmuz 1914 yılları arasında Hüseyin Sadeddin [Arel] tarafından yayımlanan ve değişik konulara ayırdığı resimli sayfalarıyla Türkçedeki ilk aktüel dergi özelliğine sahip olan *Şehbal*, Kasım 1910'da Hagop Mateosyan matbaasından *Şant* matbaasına geçer.³⁷ Yüksek bir kâğıt ve baskı kalitesiyle çıkmakta ısrarlı olan, hatta kimi sayıların çıkışını bu yüzden geciktirmeyi göze alan³⁸ *Şehbal*'in, kuruluşu 1880'li yıllara dayanan köklü Mateosyan matbaasından³⁹ *Şant*'a geçiş yapması Barsamyan'ın matbaasının kısa zamanda ulaştığı ünü kanıtlar niteliktedir.

---

³⁶ Asıl adıyla Teotoros Lapçinciyan (1873 Üsküdar-1928 Paris). 1907'de yayınına başladığı *Amenun Daretsuytsı* (Herkesin Yıllığı) adlı almanağıyla ünlendi. Dönemin en renkli ve en usta editörü olarak tanınan Teotig 1914'te yediği bir ceza nedeniyle 24 Nisan 1915 günü hapiste olduğu için sürülmemişse de serbest kaldığında tehciye yollanmıştır. Mütarekeyle birlikte İstanbul'a dönen Teotig almanaklarının yayını işine tekrar koyulmuştur.

³⁷ Selim Ahmetoğlu, 29. sayısından itibaren Şant matbaasında yayımlanmaya başlayan *Şehbal*'in 45-74. sayılarda Matbaa-i Hayriye ve Ortaklar Matbaası'nda, 75. sayıdan son sayısı olan 100. sayıya kadar ise Garabet Matbaası'nda yayımlandığını kaydeder. Bkz. Selim Ahmetoğlu, *İttihatçı Aktüaliteden Kitleli Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)*. İstanbul: Libra, 2010. s. 32-33.

³⁸ Bkz. Ahmetoğlu, *age.*, s. 33.

³⁹ 1848'te New York'a giderek burada dört yıl ciltçilik öğrenen Hagop Mateosyan (1833-1906) İstanbul'a dönüşünden itibaren Vezir Han'daki dükkanında mesleğini icra etmeye başlar. 1889 yılında ciltçiliğin yanı sıra matbaacılığa da başlayan Mateosyan'ın matbaası 1890'lı ve 1900'lü yılların İstanbul'unda öne çıkan matbaalardan biri haline gelir. Bkz. Teotig, *Dib...*, s. 116.

Kendi matbaasını kurmasının ardından edebi üretkenliğinin seyrekleştiği görülse de Barsamyan 1910'da yayımlamaya başladığı *Mer Daretsuytsı* (Bizim Yıllığımız, 1910-1914) başlıklı almanakla yayın dünyasına bir başka önemli katkı sunar. 1911 yılında on beş günlük edebiyat ve sanat dergisi *Şant*'ın yayınına başlayan Barsamyan, dergiyi 24 Nisan 1915 gününe sürdürecektir. *Şant*, yüksek kâğıt-baskı kalitesi ve (aldığı kimi yayın durdurma cezalarının dışında) aralıksız çıkan 60 sayısıyl 1915 öncesi Ermenice basındaki en uzun ömürlü edebiyat ve sanat dergisi olma unvanını kazanacaktır.

D. *Şant* Dergisi (1911-1915)

On beş günlük edebiyat ve sanat dergisi *Şant*'ın ilk sayısı 28 Haziran 1911 günü yayımlanır.⁴⁰ İlk sayının birinci sayfasında yayımlanan duyuruda, basın-yayın hayatına başlayan derginin yayın ilkeleri ve vaatleri yedi maddede sıralanmıştır:

- [1] *ŞANT* Ermeni sanatı ve aklını yansıtacak.
- [2] *ŞANT*'ın kendi EDEBİYAT ve SANAT MUHABİRLERİ olacak. Paris, Londra, Berlin, Roma, Kafkaslar ve Partır Hayk⁴¹ başta olmak üzere tüm ülkelerde bulunan muhabirleri, dergiye yaşadıkları yerlerdeki Ermenilerin oluşturduğu veya Ermenileri ilgilendirdiğini düşündükleri edebiyat ve sanat gelişmelerini aktaracaklar.⁴²
- [3] *ŞANT*'a abone olanlara ünlü pianist M. Furlan'ın daha önce yayımlanmamış bir eseri (piano à quatre mains) hediye edilecek.
- [4] *ŞANT* sık sık büyük ödüllerin dağıtılacağı ciddi ve ilgi çekici yarışmalar düzenleyecek.
- [5] *ŞANT* renkli olarak yayımlanacak.
- [6] *ŞANT*'ın EDEBİYAT ve SANAT HAYATI sayfalarında yeni çıkan tüm

---

⁴⁰ 33x24 cm boyutlarında kaliteli kâğıda resimli olarak basılan derginin ilk sayısının üç dilde hazırlanmış künyesi şöyledir:

Ermenice: *Şant*. On Beş Günlük Resimli Edebiyat ve Sanat Dergisi. Yıllık abonelik: İstanbul 40 kuruş, taşra 45 kuruş, yurtdışı 10 frank (Abonelik ücreti yerine pul kabul edilmez). Yayın Yeri: Cami Kapısı no 9, Galata – İstanbul.

Fransızca: *Chanth*. Revue Bi-Mensuelle-Illustrée Lettres et Arts Armeniens. Abonnement Annuel: 10 Francs. Redacteur en Chef: Meroujan Barsamian. Imprimerie "Chanth" Galata, Constantinople.

Osmanlıca: *Şant* Risale-i Müsevviresi. İdarehanesi: Galata Cami Kapısı'nda numara 9 Şant Matbaası.

⁴¹ Ermeni yoğun nüfusun yaşadığı doğu illerini kapsayan Yüksek Ermeni Platosu'na Ermenicede verilen ad.

⁴² Dönemin İstanbul Ermeni entelijansiyasının geniş bir uluslararası ağıla ilişki içinde olduğunu belirtmiştik. *Şant*'ın okuyuculara bulunduğu vaat, bu gerçekliği ispat eder niteliktedir.

yayınlar, özellikle de o yılın edebiyat ve sanat alanında yaşanan gelişmelere ışık tutanlar ele alınacak. (Not: Her kitaptan en az iki örneğin tarafımıza yollanması gerekir.)

[7] *ŞANT*'ın ilk iki sayısı ücretsiz olarak dağıtılacak. Abone olmak istemeyenlerin bu sayıları gecikmeden tarafımıza iade etmeleri gerekmektedir.⁴³

1911 yılından 24 Nisan 1915'e dek yayımlanan, dönemin en nitelikli edebiyat ve sanat dergilerinden biri olan *Şant*, henüz ilk sayısından müstakbel okurlarına sunduğu ilke ve vaatlerle yayın hayatına iddialı bir giriş yapar. On beş günlük aralıklarla yayımlanan bu 16 sayfalık derginin Ermeni kültür dünyasına kaydadeğer bir katkı getirdiği gözlemlenmektedir. *Şant*, resimden müziğe, şiirden öyküye birçok konuya ve edebi türe sayfalarını açmışsa da, derginin en çok ilgi gören kısmının hemen her sayıda kendine yer bulan “Türkiye Ermeni Edebiyatı”⁴⁴ başlığı olduğu anlaşılmaktadır. Derginin ilk sayısından itibaren, başyazılar (bunlar genelde Merujan Barsamyan tarafından yazıldıkları halde zaman zaman dergiye katkı sunan başkaca yazarların makalelerini de kapsıyordu) ve “Türkiye Ermeni Edebiyatı” sayfalarında yer bulan makaleler aracılığıyla dönemin Ermenice edebiyatı farklı açılardan ele alınmış, zaman zaman ateşli tartışmalara varan karşılıklı makaleler yayımlanmıştır.

Merujan Barsamyan, *Şant*'ın manifestosu niteliğindeki ilk başyazıda,⁴⁵ derginin “kendine saygısı olan tüm yazarların buluşma yeri olacağı; particilik ruhunun yerinin salt sanatsal tartışmalarla dolacağı ve her yazarın bu yeni zeminde edebiyatın görkem kazanmasına hizmet etmek için çalışacağını”⁴⁶ kaydeder. Barsamyan aydın kesimin son derece politize olduğu bir ortamda sanatla siyaset arasında keskin bir sınır çizmiş ve bunu temel yayın ilkelerinden biri ilan etmiştir.

---

⁴³ Başlıksız duyuru. *Şant* 1, 28 Temmuz 1911, s. 1.

⁴⁴ Derginin muntazaman yer verdiği diğer başlıklar arasında şunlar yer almaktadır: “Edebiyat ve Sanat Hareketleri ve Yaklaşımlar,” “Kitaplar,” “Basın,” “Çeviriler,” “Ermeni Dünyası,” “Ermeni Ufkundan,” “Mektuplar,” ve “Haberler.”

⁴⁵ Bu başyazı her ne kadar “Yayın Kurulu” imzasıyla yayımlanmış olsa da, derginin künyesinde “Yayın Yönetmeni” olarak sadece Merujan Barsamyan'ın adı geçtiğinden, bu imzayla yayımlanmış olan başyazıları Barsamyan'ın kaleme aldığını varsayabiliriz.

⁴⁶ Merujan Barsamyan, “Hankrvan,” (İstasyon/Ara). *Şant* 1, 28 Haziran 1911, s. 1.

Merujan Barsamyan derginin ilk sayısından itibaren sadece sahiplik ve yayın yönetmenliği görevlerini yürütmekle kalmaz; “Türkiye Ermeni Edebiyatı” sayfalarında yayımladığı edebiyat eleştirisi yazılarıyla dergiye aktif olarak katkı da sunar. Bu noktada, dergiyi –zaten iki buçuk yıldır faaliyette olan– kendi matbaasında yayımlayan Barsamyan’ın, matbaa gibi, dönemin basın-yayın dünyasındaki en önemli sermaye kalemlerinden birine sahip oluşunun derginin uzun süre ayakta kalmasını sağladığı, ayrıca yazarın kaleme aldığı edebiyat eleştirilerini de etkilediğini söylemek mümkün. Zira yüksek bir edebiyat ve şiir beğenisine sahip olan Barsamyan, özellikle yeni şair ve yazarların kitaplarını açık ve samimi bir dille eleştirmekten kaçınmaz. Beğendiği eserlere hak ettiklerini düşündüğü övgü payesini verirken, beğenmediklerini sert, hatta zaman zaman hakarete varan ifadelerle eleştirir. Bu yönüyle Barsamyan –ve yönetimindeki *Şant* dergisi– sözünü sakınmayan, eğri gördüğüne eğri, doğru gördüğüne doğru deme cesaretini gösterebilen bir yazar –ve dergi– olarak çıkar karşımıza.

Yayımlandığı üç buçuk yıl boyunca *Şant*’a, Yervant Odyan (1869-1926), Yervant Sırmakeşkhanlıyan (1870-1915), Onnik Çifte Sarraf (1874-1912), Zaruhi Kalemkâryan (1871-1971), Mikael Şamdancıyan, Şavarş Misakyan (1884-1957), Hagop Siruni (1890-1973), Yenovk Armen (1883-1968), Arşak Alboyacıyan (1879-1963) ve Taniel Varujan (1884-1915) gibi dönemin önde gelen entelektüelleri katkı sunar. Renkli görsellerle süslenen sayfaları, yüksek kağıt ve baskı kalitesi ile dönemin aranan edebiyat dergilerinden olan⁴⁷ *Şant*’ın, bu dönem boyunca yayımlanan 60 sayısı, II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte daha önce hiç olmadığı kadar üretken bir dönem yaşamaya başlamış olan İstanbul Ermeni kültür ve sanat dünyasının detaylı bir fotoğrafını çeken eşsiz bir edebi arşiv niteliğindedir.

---

⁴⁷ Mariam Hovsepyan *Şant*’ın sayılarının piyasaya çıkar çıkmaz tükendiğini kaydediyor. Bkz. Mariam Hovsepyan “*Şant* Hantesı 1911-1915 tt” (1911-1915 Yıllarında *Şant* Dergisi), *Lrapet Hasaragagan Kidutyunneri*, Erivan: 2008, no 3, s. 66. Hovsepyan, derginin yayımlanmış altmış sayısında ele alınan temaları, başlıca edebi-sanatsal tartışmaları ana hatlarıyla özetler.

E. Siyasete Tepki Olarak *Şant* veya Entelektüel Çoraklaşma

II. Meşrutiyet sonrası Ermeni entelijansiyasının (ve buna bağlı olarak Ermeni basınının) en fazla öne çıkan özelliğinin güncel siyasete hem söylemsel hem de fiili anlamda daha fazla dahil olması, diğer bir ifadeyle edilgen konumunu terk ederek faillik kazanması olduğunu kaydetmiştik. Kuşkusuz bu durum, 30 küsur yıllık baskı rejiminin ardından gelen anayasal devrimin sağladığı özgürlük ortamının bir sonucuydu. Meşrutiyeti izleyen dönemde, İmparatorluk'taki Ermeni nüfusun gündemini öncelikle, büyük çoğunluğu Doğu'da, Ermeni taşrasında yaşayan Ermeni nüfusun elli yıldır içinde bulunduğu ağır sosyal, ekonomik ve politik sorunların çözülmesi oluşturuyordu. Robert O. Krikorian, dönemin Ermeni entelektüelinin içinde bulunduğu durumu şöyle açıklıyor:

Ermeni yoğun vilayetlerin içinde bulunduğu güç sosyal ve ekonomik durum Ermeni entelektüellerin reform ve değişim talepleri peşinde günbegün daha fazla politize olmasına yol açtı. Siyaset sahnesinde söz söylemeye başlayan Ermeni entelektüellerin bir kısmı siyasi partilere mesafeli kalırken, çoğunluğu Hınçak veya Taşnak saflarında politika yapmaya başladı.⁴⁸

Krikorian'ın bu tarifine göre, II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'da, birincil olarak politik meselelerle şu veya bu şekilde ilgilenen, belli siyasi partilerin sınırları içinde hareket eden (İttihat ve Terakki Edirne Mebusu Hagop Babikyan veya Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Erzurum mebusu Karekin Pastırmacıyan gibi) veyahut da herhangi bir siyasi partiden bağımsız siyaset yapan (İstanbul mebusu olarak mecliste görev alan Krikor Zohrab gibi), son derece politize olmuş bir aydın profili çıkar karşımıza.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte oluşturulan Osmanlı Meclisi'nde Ermeni mebuslar ve Ermeni siyasi partilerin temsilcileri de yer almaktadır. Zira Meşrutiyet rejimi, Taşnak ve Hınçakların Osmanlı partiler sistemine dahil olması anlamına gelmiştir. Dolayısıyla bizatihi Osmanlı Meclisi Osmanlı Ermenilerinin siyasi katılımının en önemli göstergelerinden biri olarak çıkar karşımıza. Siyasetin meşruiyet sınırlarının genişlemesini ifade eden anayasal

---

⁴⁸ Krikorian, agm., s. 360.

rejim Ermeniler tarafından tam da bu yüzden desteklenmiş, anayasanın ilanıyla birlikte somut karşılığını da bulmuştur. Bu dönemde Ermeni siyasetçilerin ortak bir noktada birleşerek parlamenter sistemin Ermeni taşrasında yaşanan büyük sorunlara çözüm getireceğine dair büyük bir inanç besledikleri görülür. Bu inanç, bir diğer deyişle Ermenilerin meşrutiyet rejimine sadece ilkesel değil somut nedenlerden ötürü de duydukları (nedensel) bağlılık özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Abdülhamid yanlısı muhafazakâr çevrelerin muhalefetine karşı yürüttükleri harekette büyük yarar sağlamıştır. İmparatorluktaki en büyük ikinci Hıristiyan azınlık olan Ermenilerin siyaset dünyasında görünürlük kazanarak kendi hakları için mücadele yürütmeye başlamaları kuşkusuz “teba” olma halinden “vatandaş” olma haline geçişlerine de işaret eder. Bu dönemde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki partisiyle Ermenilerin en büyük siyasi partisi konumunda olan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnaktsutyun) sıkı bir işbirliği içinde olduğu gözlemlenir.⁴⁹ Ne ki siyasi temsilin belli bir oranda sağlanması ve tebaalıktan vatandaşlığa geçiş denemeleri, iki milletin temsilcilerinin eşit zeminlerde siyaset yaptıkları anlamına gelmez. Krikorian bu durumu şöyle açıklar:

Jön Türkler Ermenilerin siyaset alanında görünürlük ve güç kazanmalarından gitgide rahatsızlık duymaya başladılar. İmparatorluğa olan sadakatlerini kanıtlamış olan Ermeni halkının siyaset alanındaki temsilcileri sürekli olarak kırılgan bir dengeyi gözeterek siyaset yapmak durumundaydılar.⁵⁰

Krikorian'ın dikkat çektiği noktadan hareket edecek olursak, Ermeni aydınlarının iki gruba ayrıldığını gözlemleriz: Siyaset sahnesine ait olan resmi temsilciler ile o sahnenin kıyısında ya da etki alanında yer alan entelektüeller. Öyle ki, siyaset sahnesinde aktif olarak

---

⁴⁹ Nitekim İttihat ve Terakki ile Taşnaktsutyun arasındaki anlaşma ve ittifaklar, Ermenilerin karşı karşıya kaldığı sorunların çözüme kavuşacağına dair bir uzlaşmaya dayanıyordu. Dönemin siyasi gelişmelerinin Ermeni mebuslar arasında en aktif isim olarak ön plana çıkan Krikor Zohrab'ın gözünden bir değerlendirmesi için Bkz. Murat Koptaş, *Armenian Political Thinking in the Second Constitutional Period: The Case of Krikor Zohrab*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

⁵⁰ Krikorian, agm., s. 360. Krikorian ayrıca İhtilal'in ardından kurulan Meclis'teki Ermeni mebusların konuşmalarında uzun uzadıya Osmanlıcılık ve vatan savunması vurgusu yapma gerekliliği hissettiklerini kaydediyor. Bkz. Krikorian, *age.*, s. 356.

yer almayan fakat siyasi meselerle uğraşan entelektüellerin kendilerini ifade ettikleri yer olan basılı medya, siyaset yapmanın serbest olduğu bir ortamda faillik kazanarak adeta alternatif bir meclis kürsüsü halini almıştır. Başka bir deyişle, II. Meşrutiyet dönemi, Ermeni modernleşmesinin ilk günlerinden itibaren Ermeni edebiyatının gelişiminde başlıca rolü oynamış olan süreli yayınların siyaset tarafından neredeyse tamamen egemenlik altına alındığı bir dönemdir.

Merujan Barsamyan, *Şant*'ın manifestosu sayılabilecek ilk sayıdaki başyazıda dergiyi bu tahakküme tepki olarak kurduğunu açıklar. İdeolojinin ve politik gelişmelerin sanat hayatı üzerindeki egemenliğinden rahatsız olduğunu belirten Barsamyan, Ermeni entelektüellerin II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte tamamiyle siyasetin etki alanına girdiklerini ve Ermeni aydınını sarhoş eden Meşruti düzenin Ermeni edebiyatı üzerinde yıkıcı bir etki yarattığını vurgular:

Siyasetin hiçbir ülkede bizde olduğu kadar Edebiyat ve Sanat üzerinde bu kadar güçlü bir etki bıraktığı görülmemiştir.
Siyaset bizde, Avrupa'da öne çıkan parlak beyinlerin entelektüel çevrelerde rol oynadıkları rolü üstlenir: Kabul görmüş tüm edebi kanunları devirir, edebi okulları değiştirir, dönüştürür.
Anayasal hayat Türkiye Ermenilerinin (*trkahay*) şanssız edebiyat dünyası için ahlaki bir ölüm oldu. Sansür (*kraknnutyun*) bile, Türkiye Ermenilerinin edebiyatı üzerinde, yazarları sarhoşa çevirerek siyasetin labirentlerinde yollarını kaybetmelerine sebep olan bu meşruti düzen kadar ölümcül bir etki yaratmamıştı.⁵¹

Barsamyan'ın siyasetin Ermeni edebiyatıyla kurduğu hegemonik ilişkiyi açıklamak için “Sansür”e, yani Ermenilerin belki de Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca en fazla zulme maruz kaldıkları dönem olan II. Abdülhamid saltanatının simge sözcüğüne referans vermesi ironiktir. Barsamyan'ın kullandığı bu örnekleme, şairin kendi ailesini 1894-96 katliamlarında kaybettiği, hatta tanık olduğu cinayetleri hayatının sonuna dek hafızasından çıkaramadığı⁵² göz önünde bulundurulursa hiç kuşkusuz bir kat daha düşündürücü hale gelir. Merujan Barsamyan, Batı Ermeni entelijansiyasının altın çağı olarak nitelenen bir ortamda, edebiyatın

⁵¹ Merujan Barsamyan, “Hankrvan” (İstasyon/Ara), *Şant* 1, 28 Haziran 1911, s. 2.

⁵² Esther van Loo, *age.*, s. 11.

geriye gittiğini söylerken (hem de bunu, büyük coşkuyla karşılanan Meşrutiyet'in karşısına kanlı İstibdat rejimini koyarak yaparken) neyi hedefliyor olabilirdi? Nasıl bir edebiyat ve sanat dünyası tahayyül ediyordu? Bu soruların cevabı kısmen de olsa yine aynı yazıda gizlidir:

[...] Çıldırıcı siyasi ve milli kavgalardan yorulmuş zihinlerimizin nefes alabileceği, Sanatın sırlarını açığa çıkartacak bir ortam yaratmanın vakti gelmiştir. [*Şant*] kendine saygısı olan tüm yazarların buluşma yeri olacaktır. Orada, particilik ruhu yerini salt sanatsal gelgitlere bırakacak, ve her yazar bu yeni zeminde, edebiyatın görkem kazanmasına hizmet etmek için çalışacaktır. İşte bu niyetle kuruyoruz *ŞANT* dergisini.⁵³

Siyasetin hayatın tüm alanlarına güçlü biçimde etki ettiği bir ortamda Ermenice bir sanat ve edebiyat dergisi yayımlamaya başlayan Barsamyan'ın, yola çıkarken üç nokta üzerinde durduğu görülüyor: (1) Siyaset, sanat alanına hükmetmektedir; (2) Ermeni sanatçılar siyaset yapmak uğruna sanatı terk etmektedir; (3) Siyasetin etki alanından tamamiyle uzak bir sanat alanı yaratmak gerekmektedir.

İmparatorluğun hergün yeni bir politik gelişmeyle çalkalandığı, çok geçmeden Balkan Savaşlarının patlak verdiği, Ermeni toplumu içerisindeki partiler arası kavgaların günbegün şiddetlendiği, 1909 Adana katliamlarının yarasının henüz sarılmadığı ve Ermeni taşrasının içinde bulunduğu kaotik durumun herhangi bir iyileşme işareti göstermediği bir ortamda, Barsamyan bu çağrısına ne kadar sadık kalabilmiştir? *Şant*, gerçekten siyasi çekişmelerden uzak, siyaset alanından azade, salt estetik uğraşın ve estetik kaygıların hüküm sürdüğü bir “kurtarılmış bölge” yaratabilmiş midir? Başka bir deyişle, Barsamyan, sanatı siyasetin alanından kurtarabilmiş midir? Sanatı siyasetten kurtarmak mümkün müdür? Kuşkusuz bu sorular, *Şant*'ın ilk döneminde yayımlanan 60 sayısının kapsamlı bir değerlendirmesini ele almayı gerektirecek ayrı bir araştırmanın konusu olmayı hak edecek kadar önemlidir. Biz ise, bu noktada, Barsamyan'ın Haziran 1911'de İstanbul Ermeni entelektüelleriyle ilgili koyduğu teşhisi, Kasım 1919'da dönemin aranan editörü Teotig'in yazdıklarıyla karşılaştırmakla

---

⁵³ Merujan Barsamyan, (İstasyon/Ara), *Şant* 1, 28 Haziran 1911, s. 2.

yetineceğiz. Tehcir ve katliam koşulları altında ölümlerden kurtulduktan sonra İstanbul'a dönen ve zorunlu olarak ara verdiği ünlü almanaklarına bir yenisini eklemek üzere işe koyulan Teotig, 19 Kasım 1919 tarihli "Ermeni Basını" başlıklı yazısında şöyle yazar:

10 Temmuz Anayasası'nın görünüşte mutluluk verici fakat özünde ölümcül olan ilanının ardından, İstanbul Ermeni kalemleri zincirlerinden boşanmış vaziyette, İstibdad'a olan kinlerini kusmak için gazetelerin, bültenlerin ve kitapların özgür dünyasına doğru ahmakça bir koşuya başladılar.⁵⁴

Kuşkusuz Merujan Barsamyan, ne II. Meşrutiyet'e karşıydı, ne de onun sağladığı görece özerk kamusal alana. Batılı tarzda eğitim almış olan, Fransız ve Ermeni edebiyatlarına olan hakimiyetiye tanınan, gençliğinden itibaren İstanbul'daki entelektüel çevrelerin içinde bulunan Barsamyan'ın asıl niyeti, "siyasete karşı sanatı konuşturma" çağrısı yapmak, siyaset peşinde "sarhoş olan" meslektaşlarını çıktıkları o "ahmakça koşu"dan geri çevirebilmektir. Teotig'in ancak aradan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve 1915 Felaketi geçtikten sonra koyabileceği teşhisi Barsamyan, sekiz yıl önce koymuştu. 1911 yılı itibarıyla Ermeni nüfusun içinde bulunduğu tarihsel arkaplan göz önünde bulundurulduğunda, Barsamyan'ın verdiği mücadele "romantik" olarak nitelendirilebilir. Fakat bu, Barsamyan'ın daha o günlerde, siyaset peşinde çıkılan o "ahmakça koşu"nın yıkıcı nitelikte olduğunu, bu yolun sonunda edebiyatın ve sanatın (yani gerçek yaratıcılığın) *öleceğini* işaret ederek İstanbul Ermeni ileri gelenlerinin içinde bulundukları entelektüel "çoraklaşma" halini tarihe not düşmüş olduğu gerçeğini değiştirmiyor.

Mayıs 1910'da yayımlanan aylık resimli edebiyat ve bilim dergisi *Kriç* (Kalem); 1911-1912 yıllarında çıkan üç aylık edebiyat ve kültür dergisi *Vosdan* (Payitaht, Mikael Şamdancıyan'ın çıkardığı bu dergi 1919-1922'de tekrar yayımlanacaktır) ve 1912-1913'te yayımlanan haftalık mizah ve edebiyat dergisi *Sev Gadu* (Kara Kedi) gibi dönemin öne çıkan yayınlarının hepsinin çok kısa ömürlü oldukları göz önünde bulundurulduğunda, 1911-1915

---

⁵⁴ Teotig, *Amenun Daretsuysı 1916-1920* (Herkesin Yıllığı), Halep: GiligiaHradaragcutyun, 2009. s. 270.

arasında çıkan 60 sayısıylar *Şant*'ın edebiyat ve sanat dünyasının ayrıntılı fotoğrafını çekmeye aday bir kaynak olduğu değerdendir. Öte yandan, edebiyat ve sanat dünyasına büyük bir hareketlilik getirmiş, dönemin önemli yazar ve şairlerinin yetiştiği bir yuva görevini üstlenmiş olsa da *Şant*, 1915 yılının hemen arifesinde çıkarak döneme damgasını vuran *Mehyan*⁵⁵ ve *Navasart*⁵⁶ gibi, yeni edebi akımlar başlatma türünde bir misyon sergilememiş, belki de bu sebeple bugüne dek hiçbir akademik çalışmaya konu olmamıştır.

F. I. Dünya Savaşı ve İstanbul Ermenileri

28 Temmuz 1914'te patlak veren Birinci Dünya Savaşı, İstanbul Ermeni toplumu dâhilinde belli politik kaygılar uyandırmışsa da, henüz İmparatorluğun savaşa dahil olmadığı ilk dönemde (Temmuz-Kasım), özellikle de Ermeni fikir adamları arasında olağanüstü bir halin ortaya çıkmasına sebebiyet vermemiştir. Ermeni entelijansiyası arasındaki genel hava, Osmanlı'nın savaşa girmeyeceği ve hükümette İttihat ve Terakki Fırkası, Dahiliye Nezareti koltuğunda ise “Ermenilerin sevgilisi Talat” oturduğu sürece Ermeni halkına herhangi bir zarar gelmeyeceği yönündedir.⁵⁷

Bu rahatlık halinin berrak bir örneğini Büyük Savaş'ın başlamasından hemen sonra İstanbul Ermeni entelijansiyasının en önde gelen isimlerinden olan üç Ermenin aydının arasında geçen bir diyalogta görürüz. Osmanlı Meclisi'nin en aktif Ermeni mebuslarından olan Krikor Zohrab (1861-1915), Erzurum vekili Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo, 1872-

---

⁵⁵ Taniel Varujan, Hagop Oşagan, Keğam Parseğyan, Aharon Daduryan ve Gosdan Zaryan tarafından Ocak 1914'te kurulan aylık edebiyat dergisi *Mehyan* Varujan'ın 1912'de yayımladığı *Hetanos Yerker* (Pagan Şarkılar) adlı şiir kitabıyla birlikte güç kazandırdığı şiirsel paganizm akımının meyvesi olarak görülebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği döneme dek yedi sayı yayımlanabilen dergi Avrupa'da savaş öncesi dönemde etkisini hissettirmeye başlayan gerçeküstücülük ve fütürizm akımlarına paralel olarak da okunabilir.

⁵⁶ Ermeni edebiyatının iki yenilikçi ismi Taniel Varujan ve Hagop Siruni'nin Ocak 1914'te kurdukları edebiyat-sanat birliğinin ve aynı isimle çıkardıkları edebiyat yıllığının adı. Varujan'ın Ermeni sanat ve edebiyatına yönelttiği eleştirel yaklaşımın ve ulusun köklerini uzak geçmişin bozulmamış, saf adetlerinde arama eğiliminin ifadesi olan *Navasart*, benzer gündemlere sahip olan *Mehyan*'la (bkz. dipnot 55) aynı dönemde çıkarılır. *Navasart*, Ermeni takviminde yılın ilk ayına (11 Ağustos-11 Eylül) verilen isimdir.

⁵⁷ Grigoris Balakian, *Armenian Golgotha: A Memoir of Armenian Genocide, 1915-1918*. New York: Alfred A. Knopf, 2009. s. 40.

1923) ve Bitlis vekili Vartkes Serengülyan (1871-1915), savaşın başlamasından üç gün sonra Zohrab'ın Büyükkada'daki kiralık evinde bir araya gelirler. Birbirlerine savaşın akıbeti, Osmanlı Ermenilerin Savaş'tan zarar görüp görmeyeceği, Ermenilerin Savaş sonunda yaşananlardan karlı çıkıp çıkamayacağına dair sorular yöneltten üç mebusun istisnasız olarak söylediği tek şey Ermenilerin her ne olursa olsun Savaş'ın sonunda *kazançlı* çıkacaklarıdır.⁵⁸

Kuşkusuz güncel siyasetin tam ortasında bulunan üç Ermeni mebusta ve genel olarak İstanbul Ermenilerinde gözlemlediğimiz bu rahatlık halinin dönemin politik hayatında yaşanan gelişmelerde bir karşılığı vardır. Nihayet, çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir Batılı güçlerin dahliyle yürütülen reform görüşmelerinde somut adımların atılmaya başlandığı bir döneme girilmiştir. Kuşkusuz bu görüşmeler neticesinde gerçekleştirilen en önemli hamle, Ermeni yoğun coğrafyanın kuzey ve güney olarak iki eyalete ayrılması ve bunların başına birer Avrupalı genel müfettiş atanması yönündeki karardır.⁵⁹ Bu iki vali (Batı Hint Adalarının eski valisi Hollandalı Louis Constant Westenenk ve Norveçli binbaşı Nicolai Hoff) Nisan 1914'te İstanbul'a gelmiş, Hoff Ağustos başında Van'daki görevine başlamıştır.⁶⁰

Bu rahatlık halinin Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1914'te Rusya'ya karşı açtığı savaşla Almanya'nın yanında yer alarak Savaş'a dahil olmasıyla birlikte değişmeye başladığı gözlemlenir. İmparatorluğun savaşa girdiği haberi İstanbul Ermeni çevrelerinde kaygıyla karşılanır.⁶¹ Çok geçmeden, 14 Kasım günü Şeyhülislam Hayri Efendi önderliğinde İttihat ve

---

⁵⁸ Bkz. Yektan Türkyılmaz, "Rethinking Genocide: Violence and Victimhood in Eastern Anatolia, 1913-1915."Yayımlanmamış doktora tezi. Durham: Duke University, 2011. s. 118-122.

⁵⁹ Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*. İstanbul: İletişim, 2015. s. 251.

⁶⁰ Hoff daha sonra birinci ayını doldurmadan Dahiliye Nezareti tarafından başkente geri çağrılacaktır. Bkz. Kevorkian s. 252.

⁶¹ Bu çerçevede önde gelen Ermeni aydınların Osmanlı'nın savaşa dahil olmasının hemen ardından 2 Kasım günü Patrikhane'de bir toplantı düzenleyerek durum değerlendirmesinde bulundukları görülür. Toplantıdan çıkan karar uyarında dönemin Ermeni Patriği Zaven Der Yeğyan 10 Kasım günü bir duyuru yayımlayarak savaşa giren bir ülkenin vatandaşları olarak tüm Ermenilerin üzerlerine düşenin fazlasını yapmaya gayret etmeleri gerektiğini duyurur. Patrik ordudaki Ermenilerin emirlere itaat etmeleri gerektiğini, Ermenilerin vatanseverliklerini ispat için her türlü fedakârlıktan kaçınmamaları gerektiğini vurgular. Bkz. Kevorkian, age., s. 306-307.

Terakki'nin yaptığı cihat çağrısının ardından şehirdeki havanın tamamıyla değiştiği görülür.⁶²

Bu cihat çağrısının başta Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı, Rusya ve Fransa'daki Müslümanları da kendi ülkelerine karşı kışkırtmak amacıyla yapıldığı ve büyük ölçüde Almanya'nın yönlendirmesiyle ilan edildiği biliniyor. Ne ki bu cihat çağrısının Osmanlı'daki Hristiyan milletlere yönelik nefreti körüklemekten başka pek bir şeye yaramadığı; Fatih Camii'nde yapılan cihat çağrısının ardından kalabalık grupların Pera'ya giderek başta –sahibi bir Rusya Ermenisi olan– ünlü Tokatlıyan Oteli olmak üzere birçok kuruma saldırdıkları kaydedilir.⁶³ Öte yandan, 1878'de Türk-Rus Savaşı sırasında ölen genç askerlerin anısına Ruslar tarafından Aya-Stefanos'ta (Yeşilköy) inşa edilmiş olan kilise ve anıt, yine cihat çağrısının yarattığı etki sonucu dinamit ve top ateşiyle yerle bir edilecektir.⁶⁴

Bir diğer yandan, bu yaşananlar sayılarının 85 ila 120 bin arasında değiştiği düşünülen⁶⁵ İstanbul Ermenilerinin gündelik hayatlarını (bilhassa sosyal ve kültürel faaliyetler anlamında) çok fazla etkilemez. Savaşın başlamasıyla birlikte basın üzerinde artan denetimin taşradan haber almayı zorlaştırması ve İstanbul Ermenilerinin Anadolu'daki Ermeni nüfusun günbegün daha çetrefil bir hayat sürmeye başladığından bihaber olmaları bu durumu kısmen de olsa açıklar.

Krikoris Balakian,⁶⁶ söz konusu dönemi anlattığı kişisel tanıklığında, Ermeni entelijansiyasının, Rum ve Yahudilerin aksine, içinde bulundukları kırılgan durumu kavrayamadığını, hatta savaşın ilk aylarında dönemin Ermenice basınının İtilaf güçlerinin

---

⁶² Kevorkian, *age.*, s. 307.

⁶³ Nesim Ovadya İzrail, *24 Nisan 1915: İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*. İstanbul: İletişim, 2013. s. 31-32.

⁶⁴ Jevakof, “Çanakkale'nin İstanbul'dan Görünüşü.” *İstanbul 1914-1923* içinde, Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul: İletişim, 1997. s. 63-64.

⁶⁵ 1915 öncesi ve sonrasında İstanbul Ermeni nüfusu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. dipnot 96, 97, 98 ve 115.

⁶⁶ 1915 Felaketi'nin en önemli tanıklıklarından biri olan *Hay Goggotan*'ın (Ermeni Golgotası) yazarı Krikoris Balakian, 1875 Tokat doğumlu bir rahiptir. 24 Nisan aydınkırımında tutuklanarak Çankırı'ya, oradan da Der-Zor'a sürülür. Yürüyüş esnasında kaçmayı başararak Bağdat demiryolu hattının yapımında çalıştırılan Ermeni sürgünlerin arasına karışır. Alman mühendislerin yardımıyla buradan da kurtulur ve önce İstanbul'a, oradan Paris'e geçmeyi başarır. Tarihi tanıklığının ilk cildi 1921'de Viyana'da, ikinci cildi 1959'da Paris'te basılır.

savaştaki başarılarını coşkuyla manşetten duyurduğunu, oysa Almanların kaydettikleri ilerlemeleri görmezden geldiklerini belirtir.⁶⁷ Dahası, İttihat ve Terakki'nin Ermenileri imha planlarının başladığı günlerden itibaren İstanbul'daki Ermenilere önceden sahip olduklarının da üstünde bir serbestlik ortamı sunulduğunu kaydeder: Ünlü rahip ve müzikolog Gomidas Vartabed'in öncülüğünde düzenlenen konserler, tiyatro gösterileri, cemaat toplantıları, konferanslar bunlara örnektir. Balakian'a göre bu rahatlığa bile bile göz yumulmuş, hatta bu serbestlik ortamı bizzat İttihatçı otoriteler tarafından, gizli planlardan herhangi bir şekilde şüphe duyulmaması adına tertip edilmiştir.⁶⁸ Öyle ki çizilen bu tablodan çıkan sonuca göre İstanbul Ermenileri İttifak güçlerinin savaşta aldıkları mağlubiyetlerden de beslenen bir kaygısızlık içinde olası bir İtilaf zaferini selamlamaya hazırlanmaktadırlar.

G. 24 Nisan 1915 ve Aydınkırım

1915 yılının Şubat-Mart aylarında Zeytun ve Dört Yol bölgelerindeki Ermenilerin tehcir edilmesine başlandığı haberi İstanbul Ermenilerinin kaygılarını artıran bir unsur olur.⁶⁹ Öte yandan bu süreçte İstanbul Ermeni entelijansiyasının yaklaşan tehlikenin farkında olmadığı, İttihat ve Terakki otoritelerine güvenmeyi sürdürerek şehirde kalmaya devam ettikleri görülür.⁷⁰

Bu dönemde, basın üzerinde süregelen baskılara rağmen İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne farklı yollardan ulaşan haberlerin İstanbul Ermeni entelijansiyası arasında kulaktan kulağa

---

⁶⁷ Balakian, *age.*, s. 31-32.

⁶⁸ Balakian, *age.*, s. 33.

⁶⁹ Taner Akçam ilk tehcir uygulamalarının bu bölgelerde yürürlüğe konduğunu belirtir. Bkz. Akçam, *age.*, s. 175-176.

⁷⁰ Bu süreçte İstanbul Ermeni entelijansiyasının büyük çoğunluğunun son güne de İttihatçı kadrolara güvendikleri görülüyor. Ünlü şair Taniel Varujan 24 Nisan 1915'ten birkaç gün önce şehirde karşılaştığı yazar Zaruhi Kalemkaryan'ın endişeli sözlerine cevaben şunları söyleyecektir: "Daha dün gece Talat Paşa ve Krikor Zohrab diz dize poker oynamışlar, İttihatçıların arası bizimle iyidir; rahat uyuyun hanımefendi, parlamentoda çok dostumuz vardır bizim." Bkz. *Taniel Varujan: Anmah Panasdeğdz, Usutsiç, Mdavoragan* (Taniel Varujan: Ölümsüz Şair, Eğitimci, Aydın). İstanbul: Getronagan Lisesi Yayını, 2015. s. 32.

dolanması Nisan ayına girildiğinde duyulan kaygıların artmasına sebebiyet verir. Öyle ki Nisan ayının ilk günlerinde İstanbul Ermeni toplumu arasında hükümetin “sürgün edilecek Ermeniler listesi” hazırladığı yönünde söylentiler dolaşmaya başlar.⁷¹

Dönemin önde gelen gazetelerinden olan *Jamanak*’ın editörlerinden Sebuğ Aguni günbegün artan bir korku içinde yaşayan İstanbul Ermeni entelijansiyasına hakim olan atmosferi şöyle anlatır:

Ermeni taşrasının durumu, Zeytun’da başlayan tehcir, Ermeni askerlerin silahsızlandırılması ve Ermeni sansür memurlarının görevden alınmaları... Bunlara ek olarak hükümetin bir “Ermeniler listesi” oluşturduğu ve karakollara kapalı zarflar içinde emirler yollandığı haberlerinin birkaç gündür ortada dolanıyor oluşu İstanbul Ermenilerinin ciddi biçimde kaygılanmalarına yol açmıştı ki 24 Nisan Cumartesi akşamı bazı kitapçıların tutuklandıkları haberleri geldi.”⁷²

Akşam saatlerinde ilk olarak Beyoğlu’ndaki Taşnaktsutyun parti merkezi ve partinin yayın organı *Azadamard*’ın ofisini hedef alarak başlayan tutuklama dalgaları birkaç saat içinde tüm şehre yayılarak İstanbul Ermeni entelijansiyasının önde gelen isimlerinin hemen hepsinin tutuklanıp hapsedilmesiyle sonuçlanır. Tutuklamaların Patrikhane çevresi ve Ermeni entelektüelleri arasında büyük tepki yarattığı görülür. Öte yanda, tutuklamalarla ilgili olarak kapısı çalınan Talat Paşa, Ermeni yetkililere gayet sert bir üslupla “Sözleri, yazıları ya da hareketleriyle bir Ermenistan’ın kurulması için çalışan ya da günün birinde çalışabilecek olan bütün bu Ermeniler devlet düşmanı olarak değerlendirilmeli ve mevcut koşullarda tecrit edilmelidir,” cevabını verir.⁷³ Kuşkusuz, İttihat ve Terakki’nin bir numaralı isminin ağzından çıkan bu sözler, polise herhangi bir siyasi faaliyette bulunmadığı bilinen Ermeni aydınların da potansiyel şüpheli addedilerek tutuklanması yönünde yetki tanındığını kanıtlar niteliktedir.

⁷¹ Yervant Odyan, *Anidzyal Dariner 1914-1919: Antznagan Hişadagner* (Lanetli Yıllar 1914-1919: Şahsi Hatıralar), Erivan: Nairi, 2004. s. 86.

⁷² Aguni, *Milion Mı Hayeru Çarti Badmutyuni* (Bir Milyon Ermeninin Katledilmesinin Tarihi). İstanbul: H. Asaduryan ve Evlatları Matbaası, 1920. s. 53. Daha sonraları anlaşılacağı üzere, Aguni’nin “Ermeniler listesi” olarak tabir ettiği liste 1915’in Şubat-Mart aylarında özel olarak bu iş için oluşturulan ve doğrudan İttihat ve Terakki denetimi altında çalışan bir komisyon tarafından şüphe uyandırmayacak biçimde, bünyesinde Ermeni casusların da yer aldığı polis teşkilatıyla işbirliği içinde, detaylıca hazırlanmıştı.

⁷³ Kevorkian, *age.*, s. 364.

24 Nisan 1915 gecesi başlayarak iki gün boyunca devam eden tutuklama dalgalarında 250 Ermeni entelektüel hapsedilir.⁷⁴ Tutuklananlar arasında Ermeni toplumunun önde gelen politikacı, doktor, avukat, mühendis, mimar, eğitmen, şair, yazar, din adamı ve tüccarları, kısaca farklı meslek gruplarından ve çoğu herhangi bir siyasi aktivitede bulunmamış isimleri yer alır. Bu çeşitlilik ve siyasi bağlantısızlık gerçeği göz önünde bulundurulursa, Talat Paşa'nın “alınan önlemlerin sadece siyasi parti üyelerini hedeflediği” iddiasının, kendisine başvuran Ermeni yetkilileri oyalamaya yönelik olduğu anlaşılabilir.

Tutuklanan aydınlar iki gruba ayrılarak Ankara vilayetinde bulunan Ayaş ve Çankırı'ya yollanırlar. Ayaş'a gönderilen “siyasi tutuklular”ın (yaklaşık 150 kişi) hapiste tutulduğu, Çankırı'daki “entelektüeller”in ise (yine yaklaşık 150 kişi) ev hapsinde tutuldukları biliniyor.⁷⁵ Gözaltına alınan bu Ermeni entelektüellerin yarısından fazlası, Çankırı ve Ayaş'ta geçirdikleri bir buçuk-iki aylık süre zarfında kimi zaman birer birer, kimi zaman ise ikişerli üçerli gruplar halinde çıkarıldıkları “mahkeme” yolunda katledileceklerdir.⁷⁶

Dönemin ünlü editörü Teotig, 24 Nisan 1915'te başlayarak dalga dalga ilerleyen ve bir yıl içinde İstanbul'daki Ermeni entelektüel sınıfı mensuplarının hemen hepsinin sürgün edilmesine ve öldürülmesine sebep olan operasyonların Ermeni milleti üzerindeki yıkıcı etkisini “dev dalgalardan yediği darbelerle sarsılan Ermenilerin gemisi, dümensiz ve yelkensiz bırakılmıştır” sözüyle özetler.⁷⁷

Bu bilgiler ışığında ele alındığında 24 Nisan 1915 tutuklamaları ve katliamlarının tarihteki belki de en büyük “aydınkırım”lardan (*eliticide*) biri olduğu saptanabilir.

“Aydınkırım”ların iki temel amaca yönelik olarak, genellikle planlanan soykırımın ilk

---

⁷⁴ Bu rakama, toplamda sayıları 10-15 civarında olan ve isim karışıklığı nedeniyle veya operasyonun hedefi olan şahsın yanında bulunduğu için tutuklanan kişiler de dahildir.

⁷⁵ Kevorkian, *age.*, s. 365.

⁷⁶ Nesim Ovadya İzrail Çankırı ve Ayaş tutuklularının ayrıntılı bir listesini sunar. Bkz. İzrail, *age.* s. 227-233.

⁷⁷ Teotig, “Rumpi Harvaz Mı Yevs” (Bir Bomba Daha), *Amenun 1916-1920...*, s. 179.

safhasında uygulandıkları kaydedilir.⁷⁸ Samuel Totten ve Paul Bartrop’a göre, “aydıncırım”ın başlıca amacı, hedef grubu bir direniş hareketi örgütleyip yönetebilme yeteneğine sahip bireylerden yoksun bırakmak ve hedef grubun üyeleri arasına korku salarak bireylere muazzam bir kayıp yaşadıkları hissini zerk edebilmektir.⁷⁹

İttihat ve Terakki hükümeti, Batılı güçlerin göstereceği aşırı tepkiden çekindiği için, İstanbul Ermenilerinin topluca tehcir edilmesi planını uygulamaya koyamamışsa da,⁸⁰ başkentteki ileri gelen Ermeni entelektüelleri topluca imha işine girişerek, gerek Ermeniler arasında “milletin dümensiz ve yelkensiz” kalındığı düşüncesinin yayılmasını sağlamış, gerekse de tehcir kararına karşı çıkacak isyan ve başkaldırıları örgütlemesi muhtemel “beyin”leri ortadan kaldırarak, girişilen toplu imha planının “sorunsuzca” gerçekleşmesinin önünü açmıştır.

H. 24 Nisan 1915 Sonrası İstanbul’a Kısa Bir Bakış

24 ve 25 Nisan 1915’teki tutuklamaların ardından İstanbul’da dikkat çekici siyasi konumları nedeniyle tutuklanmayan (Patrik ve patrikliğin üst düzey dini görevlileri ve mebuslar Krikor Zohrab-Vartkes Serengülyan gibi), isim benzerlikleri gibi karışıklıklar sayesinde ölüme gönderilmekten kurtulan veya türlü biçimlerde polisi atlatmayı başaran entelektüellerin dışında İstanbul’daki Ermeni aydınların büyük çoğunluğunun sürülmüş olduğu bir ortam buluruz karşımızda.⁸¹

---

⁷⁸ Samuel Totten-Paul R. Bartrop, *Dictionary of Genocide*. Connecticut-Londra: Greenwood Press, 2008. s. 129.

⁷⁹ Totten-Bartrop, *age.*, s. 129.

⁸⁰ Bu mesele “İstanbul Ermenileri: Batılı Güçler’den Rehinliğe” başlıklı bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁸¹ Bu karışıklıkların başında polisin dikkatsizlik sonucu isim benzerliği nedeniyle sıradan insanları tutuklaması geliyordu. Dönemin ünlü yazar ve editörlerinden Hagop Cololyan (Siruni), kendisinin yerine Hagop Çakalyan diye bir Ermeni’nin tutuklanması sonucu hayatta kalabilmiş, yaklaşık dört sene boyunca İstanbul’da saklanarak ölümden kurtulabilmişti. Bkz. Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 117. 24 Nisan 1915 ve sonrasındaki tutuklamalarda isim benzerliklerinden doğan yanlış anlaşılımların epey sık rastlanır bir durum olduğu görülüyor. Merujan Barsamyan da benzer bir biçimde “Türk dilinin sağlayabileceği bir ses benzerliği sayesinde” ölüme gönderilmekten kurtulacaktı. Bkz. Esther van Loo, *age.*, s. 11. Osmanlıca yazımda çoğu zaman gösterilmeyen

Tutuklama gecesı şans eseri evinde bulunmayan ünlü mizah yazarı Yervant Odyan, 25 Nisan 1915 günü Ayaspaşa'da bir arkadaşının evine sığınır ve tutuklama dalgalarının sürdüğü haftaları burada geçirir.⁸² Odyan'ın sokağa çıktığında karşılaştığı İstanbul, 24 Nisan 1915'ten önceki İstanbul'dan tamamıyla farklıdır. Sürgüne gönderilen aydınlardan bazılarının geri dönüşüne izin verilmişse de, Çankırı ve Ayaş'ta tutulmaya devam edilenlerin akıbetinin belirsiz oluşu, kuşkusuz Ermeni toplumu arasındaki kaygıları artıran en önemli faktör olmuştur. Bu süreçte Patrik Zaven Der Yeğyayan ile mebuslar Krikor Zohrab ve Vartkes Serengülyan'ın girişimleri sonuç vermemiş, bu da toplumda giderek daha karamsar bir havanın hâkim olmasına yol açmıştır. Kafkas cephesinde ve Van'da Ermenilerin Osmanlı ordusuna karşı sürdürdükleri direniş hareketinden alınan haberler de genel endişeyi artırmış, varlıklı aileler birer ikişer Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardır.⁸³ Öte yandan, zaten bir süredir tutuklu bulunan 21 Hınçak Partisi mensubunun 21 Haziran 1915 sabahı Beyazıt Meydanı'nda idam edilmeleri İstanbul Ermenilerinin büyük bir korkuya kapılmasına sebep olur.⁸⁴

Öte yandan, şehirdeki hayatın da aynı dönemde gerek Ermeniler gerek Müslüman olmayan diğer topluluklar açısından zorlaştığını söylemek mümkündür. Savaş İstanbul'u, yeni yeni keşfedilmekte olan Türk milliyetçiliğinin ilk somut meyvelerinin ortaya çıkmasına tanıklık edecektir. Talat Paşa'nın *Times*'a verdiği bir röportajda sarf ettiği “Son savaştan beri intikam almak için fırsat bekliyoruz, şimdi burada herkes bu fırsatın çıktığını görüyor” sözleri halk nezdindeki karşılığını buluyor, şehirdeki Fransızca ve İngilizce tabelalar kaldırılıyor,

---

sesli harflerin polisin —özellikle de yazılışlarına— pek aşina olmadığı Ermenice ad ve soyadları karıştırmasında rol oynamış olması muhtemeldir.

⁸² Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 179-180.

⁸³ Yervant Odyan, *age.*, s. 102. Daha sonra, 13 Haziran'da çıkarılacak bir kanunla “Başkomandanlık Vekaleti'nin izni olmadan erkek ve kadın hiçbir Ermeni'nin hariçten memalik-i Osmaniye'ye giremeyeceği ve 17-55 yaş arası Ermeni erkeklerin de harice azimetlerine müsaade edilmeyeceği” duyurulacaktı. Bkz. Nesim Ovadya İzrail, *age.*, s. 206.

⁸⁴ Odyan, *age.*, s. 106.

kaldırılmayanların ise üzeri boyanarak kapatılıyordu.⁸⁵ Yabancı düşmanlığının arttığı şehirde, Hristiyanlar gerçek, potansiyel veya hayali casusluk iddialarıyla suçlanarak hapsediliyor, öldürüyorlardı.⁸⁶

Ermeni Patrikhanesi adına yaptığı, her biri sonuçsuz kalan çaresiz çırpınışların ardından, Patrik Zaven Der Yeğyayan da Ağustos 1916'da memleketi Musul'a sürülmüş, Patrikhane ise kapatılarak Osmanlı Ermenilerinin temsiliyeti Sis (Kozan) Ermeni Patrikliği'ne aktarılmıştır.⁸⁷

Savaş süresince İstanbul Ermenilerinin politik, kültürel ve sosyal hayatı durma noktasına gelir. Yayın yönetmenleri, editörleri ve hatta dizgicileri ölüme gönderilen Ermenice gazetelerden sadece *Püzantion*, *Jamanak*, *Verçin Lur* ve *Ceride-i Şarkiye* yayını sürdürebilir.⁸⁸ Kendilerine ulaşan haberler arasından Ermeni toplumunun ilgisini çekebilecek olanları seçip yayımlamaya çalışan bu gazeteler⁸⁹ bu kez çifte baskı altında, “Türk ve Alman sansürünün pençelerinde”⁹⁰ yayın yapmak zorunda kalmışlardır.⁹¹ Kharatyan, İstanbul'da savaş öncesinde çıkmakta olan 30 Ermenice süreli yayından sadece bu dördünün yayına devam etmesine izin verilmesinin İttihat ve Terakki hükümetinin yaptığı bilinçli bir tercihin sonucu olduğunu vurgular: *Püzantion*, *Jamanak* ve *Verçin Lur* (ve İstanbul'da yayımlanan tek Türkçe harfli Ermenice gazete olan) *Ceride-i Şarkiye* İstanbul Ermeni basınının en gözde

---

⁸⁵ Jevakof, agm. s. 72.

⁸⁶ Jevakof, agm., s. 72.

⁸⁷ Teotig, “Rumpi Harvadz Mı Yeys” (Bir Bomba Daha), *Amenun 1916-1920...*, s. 179. Bu süreç boyunca, 29 Mayıs 1915'te çıkarılan Tehcir Kanunu'yla uygulamaya konan sürgünler devam etmiş, tehcir kararı yerini yağma, katliam ve alıkoymalara bırakmıştı. Yektan Türkyılmaz, 1916 yılının sonuna gelindiğinde Ermeni nüfusun imhası planının gerçekleştirilmiş olduğunu vurguluyor. Bkz. Türkyılmaz, *age.*, s. 34.

⁸⁸ Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 271.

⁸⁹ Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 271.

⁹⁰ Toros Azadyan, *Jamanagi Karasnamya Hişadagaran 1908-1948* (Jamanak'ın 40. Yılı Kitabı 1908-1948). İstanbul, Yy, 1948. s. 141. Aktaran: A. A. Kharatyan, “Arevmdahay...” s. 27.

⁹¹ Kharatyan, “Arevmdahay Mamuli Tseğasbanutyen Darinerin 1915-18 tt.” (Soykırım Yıllarında Batı Ermenileri Basını 1915-18), *Lraper Hasaragagan Kidutyunneri*, Erivan: 2015. Sayı 1, s. 97.

yayınlarıdır ve İttihatçıların görünürde iletmek istedikleri “barış içinde ve birlikte yaşama” mesajının taşıyıcıları olabileceklerdir.⁹² Kharatyan’a göre ayrıca, bu yayınların herhangi bir Ermeni siyasi partisiyle yakınlık kurmamış olmaları da, “seçilme”lerindeki en büyük etkenlerden biri olmuştur.⁹³ Çoğu zaman sayfaları popüler makalelerle doldurulan bu gazetelerde, içinde bulunan siyasi gerçekliğe dair büyük bir sessizliğin hâkim olduğu göze çarpar: Osmanlı ve İttifak güçlerinin aldığı mağlubiyetler, Anadolu’daki Ermeni nüfusun tehciri, İstanbul Ermeni entelijansiyasının toplu imhası veya Ermenilerin karşı karşıya kaldıkları katliamlarla ilgili haberler bu süreçte basın sayfalarında yer bulmaz.⁹⁴

Öte yandan, İstanbul Ermeni entelektüellerinin imhası şehirdeki neşriyat faaliyetlerinin de sonlanmasına sebep olmuş, “yılda bir kez basılan kimi cep takvimleri hariç, 48 ay boyunca Ermenice tek bir kitap ya da ders kitabı” yayımlanmamıştır.⁹⁵

I. İstanbul Ermenileri: Batılı Güçler’den Rehinliğe

Savaş ve tehcir kararının getirdiği yıkım İmparatorluk Ermenilerini her anlamda sarsmış olsa da İstanbul’da yaşayan nüfusun akıbeti bir istisna olarak çıkar karşımıza. Zira 24 Nisan 1915’te Ermenilere yönelik büyük bir toplu imha planını uygulamaya koyan İttihat ve Terakki hükümeti, İmparatorluk genelindeki Ermeni nüfusun tamamına yakınına tehcire tabi tutmuşken başkentteki Ermeni nüfusu (istisnalar dışında) topyekûn ve sistemli bir tehcire tabi kılmaz. Peki 120 bin civarında bir nüfusa sahip olan,⁹⁶ yani İmparatorluk genelindeki Ermeni

---

⁹² Kharatyan, “Arevmdahay Mamulı Tseğasbanutyen...” s. 97.

⁹³ Kharatyan, “Arevmdahay Mamulı Tseğasbanutyen...” s. 97.

⁹⁴ Kharatyan, “Arevmdahay Mamulı Tseğasbanutyen...” s. 97-98.

⁹⁵ Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 271.

⁹⁶ Osmanlı çalışmalarında epeyce tartışmalı bir konu olan nüfus meselesindeki açmazlar Savaş öncesi ve sonrasındaki İstanbul Ermenilerinin nüfusuyla ilgili olarak da karşımıza çıkar. İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin verilerine göre Savaş öncesi İstanbul’da 161 bin Ermeni yaşamaktaydı. Bkz. Kevorkian-Paboudjian, *age.*, s. 61. Osmanlı nüfus sayımlarına bakıldığında ise 1914 itibarıyla bu sayı 83 bindir. Bkz. Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison-Wisconsin: University of Wisconsin

nüfusun %10-13'ünü oluşturan⁹⁷ İstanbul Ermenileri niçin tehciire tabi tutulmamışlardır?⁹⁸

Bu soruya verilen en yaygın cevap, Jön Türk hükümetinin “Batılı güçlerin dikkatini çekmemek” için İstanbul Ermenilerinin tehcirine girişmediğini ve şehirdeki Ermeni nüfusun bu sayede savaş boyunca rahat biçimde yaşamaya devam ettiğini söyler. Öte yandan, dönemin öne çıkan kimi tanıklıklarına göre, İstanbul Ermenilerinin tehciri 24 Nisan 1915 gününden itibaren her an gündemdedir ve şehirde kalmayı sürdüren Ermeni ileri gelenler tehcirin gerçekleşmemesi yönünde büyük çaba harcamışlardır. Ağustos ayının son günlerine dek İstanbul’da kalmayı başaran gazeteci Sebuğ Aguni,⁹⁹ İstanbul Ermenilerinin aslında tehciire tabi tutulması kararlaştırılan ilk topluluklardan olduğunu vurgular.¹⁰⁰ Aguni’ye göre İstanbul Ermenilerinin tehciri gerek bu konunun İttihatçı çevreler arasında yarattığı büyük tartışmalar ve anlaşmazlıklar nedeniyle,¹⁰¹ gerek ABD elçisi Morgenthau’nun çabaları sonucu gerekse de Patrik Zaven Der Yeğyayan’ın yerli ve yabancı temsilciler nezdinde bulunduğu ciddi

---

Press, 1985. s. 226-227. Aktaran: Fuat Dündar, *age.*, s. 277. İki farklı kaynağın sunduğu rakamların ortalamasını düşünecek olursak 1914 yılı itibarıyla İstanbul’da 120 bin civarında Ermeni yaşadığını saptayabiliriz.

⁹⁷ İmparatorluk genelindeki Ermeni nüfusu meselesi de oldukça tartışmalıdır. Bu konunun ayrıntılarına girmek mevcut çalışmanın sınırlarını aşacağından biz burada iki kaynağın sunduğu verileri işaret etmekle yetineceğiz. Bunlardan ilki, tehcirin mimarı Talat Paşa’nın defterinde bulunan rakamdır. Bu deftere göre Osmanlı’da 1.5 milyon Ermeni yaşamaktaydı. Bkz. Murat Bardakçı, *Talat Paşa’nın Emval-i Metrukesi*, İstanbul: Everest, 2008. s. 109. Yukarıda değindiğimiz Patrikhane verilerine göre ise Osmanlı’nın Ermeni nüfusu 1.9 milyondur. Bkz. Kevorkian-Paboudjian, *age.*, s. 64.

⁹⁸ İstanbul Ermeni nüfusunun yanı sıra farklı sebeplerle Edirne’deki ve İzmir’deki Ermeni nüfus da tehciirden muaf tutulmuştu. Fuat Dündar, Edirneli Ermenilerin tehcirine “‘Avrupa kapısı’ Edirne’de de tehcir ve ihtidaya, İttihatçıların ‘devlet siyaseti’ne uygun görülmediği için izin verilmediğini” kaydeder. İzmirli Ermeniler ise İzmir valisi Rahmi Bey’in Ermeniler sürüldüğü takdirde şehrin tamamıyla Rumlara kalacağı korkusu yüzünden sürgünden kurtulurlar. Bkz. Fuat Dündar, *Kahir Ekseriyet: Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013. s. 134-135. Fransa’nın İzmir konsolosuna göre ise Ermeniler “bu barışı/ayrıcalığı” çok pahalıya satın almışlar, tehciire tabi tutulmamak için yerel otoritelere yüklü miktarda para ödemişlerdir. Bkz. Dündar, *age.*, s. 135.

⁹⁹ Aguni ikinci dalga tutuklamalar çerçevesinde 25 Ağustos 1915’te Yervant Odyan ile sürgüne yollandı. Sürgünde zor şartlar altında hayatta kalmayı başaran gazeteci İstanbul’a döndü ve 1920’de burada yayımladığı *Milion Mı Hayeru Çarti Badmutyuni* (Bir Milyon Ermeninin Katledilmesinin Tarihi, İstanbul: H. Asaduryan ve Evlatları Matbaası, 1920) adlı kitabı hazırlama işine koyuldu. Kitap, 1915 Ermeni Soykırımını üzerine kaleme alınmış ilk detaylı tarih anlatılarından biridir.

¹⁰⁰ Aguni, İstanbul Ermeni entelijansiyasının sürgüne gönderilmesinin ardından şehirdeki tüm Ermeni nüfusun tehciire tabi tutulacağı söylentilerinin artarak yayıldığını vurgular. Bkz. Aguni, *age.*, s. 100.

¹⁰¹ Aguni İttihat ve Terakki mensuplarından tehcir kararına muhalefet edenlerin başında Hüseyin Cahit, Kara Kemal ve Batılı güçlerin Ermenilerle ilgili duydukları sıkıntıyı yakından bilen Enver Paşa gelmekteydi. Bkz. Aguni, *age.*, s. 101.

girişimler sayesinde rafa kaldırılmıştır.¹⁰²

Öte yandan, kimi kaynaklara göre İstanbul Ermeni nüfusunun tehcir programına alınmaması stratejiktir: İttihatçılar, yurtdışında yaşayan Ermeni nüfusun İmparatorluğa karşı düzenlenen savaş operasyonlarına aktif katılımını engelleyebilmek için İstanbul Ermenilerini rehin tutmuşlardır.¹⁰³

Nihayetinde başkentte yaşayan Ermeni aydınlar ve ileri gelenler 24 Nisan 1915 günü başlayan operasyonlar dâhilinde tutuklanıp sürülmüşlerdir. 24 Nisan gecesi tutuklanan 250 aydını, izleyen günlerde 600 kadar Ermeni'nin tutuklanması takip etmiş, resmi kaynaklara göre 24 Mayıs 1915'e gelindiğinde toplam 2.345 kişi tutuklanmıştır.¹⁰⁴ Bunlardan başka, savaş süresince İstanbul'da bulunan taşralı Ermenilerin, özellikle de evli olmayanların ayıklanarak tehcir edildiği görülür. Aguni'ye göre toplamda 10-12 bin kadar taşralı Ermeni savaş süresince İstanbul'dan tehcir edilmiştir.¹⁰⁵

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, 1915 Felaketi, Ermeniler açısından Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatı ve zorlukları katbekat aşan, sosyal alanda yarattığı etkiyi ve kurucu rolü bu tahripkârlığından alan bir olaydır. Görüldüğü üzere sistematik Tehcir'den muaf tutulmakla birlikte İstanbul da bu yıkımdan nasibini almıştır; belki de en keskin anlamda... Zira yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun değil Batı Ermenilerinin de kültürel

---

¹⁰² Aguni, Yeğyayan'ın en azından İstanbul ve İzmir'deki şehirli Ermeni nüfusu tehcirden kurtararak taşrada tehciğe uğrayanlara maddi destek sağlayabilecek kemik bir nüfusu koruma politikası izlediğini; gerçekten de Anadolu'da tehcirler başladığı zaman birçok Ermeni'nin bu şehirlerdeki soydaşlarının yardımlarına başvurduğunu kaydeder. Bkz. Aguni, age., s. 100. Aguni'nin tanıklığına göre, İttihatçı otoriteler, girişimleriyle kendilerini bunaltan Patriğin istifa etmesini sağlamak için Ermeni ileri gelenlerini devreye sokmuş, sonuç alamayınca da çareyi Patrik Yeğyayan'ı başkentten uzaklaştırmakta bulmuşlardır. Bkz. Aguni, age., s. 103-105.

¹⁰³ Arthur Beylerian (ed.), *Les Grandes Puissances, l'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises (1914-1918)*, Paris: Publication de la Sorbonne, 1983. s. 345. Aktaran: Hervé Georgelin, "La Renaissance and the aftermath of World War I," *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010. s. 404. Bu "rehin"lik argümanının soykırımın ilk safhasında İttihatçı otoriteler tarafından da kullanıldığını belirtmek gerekir. Sebuh Aguni, Said Halim Paşa ve Talat Paşa'ya 24 Nisan 1915'te tutuklanan Ermeni entelijansiyasının akıbeti sorulduğunda, hapsedilen aydınların belli bir döneme dek rehin olarak gözaltında tutulacakları cevabını verdiklerini aktarır. Aguni, age., s. 58.

¹⁰⁴ Taner Akçam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York: Holt, 2007, s. 130.

¹⁰⁵ Aguni, age., s. 57.

başkenti, Mütareke'ye girerken maddi mirasını ve niceliksel büyüklüğünü korusa da beşeri sermayesini neredeyse tamamen kaybetmiş bir haldedir. Öte yandan, adeta “başsız” bırakılmış olan bu ortalama 100 bin kişilik topluluk Savaş süresince hayatta kalmayı başaran Ermeni nüfusun “Yeniden Doğuş” (*Veradznunt*) umutlarını gerçekleştirebilecek tek düzenli ve organize topluluk olarak karşılayacaktır Mütareke dönemini...

BÖLÜM II

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL ERMENİLERİ ve ŞANT

A. Erken Mütareke Döneminde Siyasi Gelişmeler

İttihat ve Terakki hükümetinin 8 Ekim 1918'deki istifasının ardından 14 Ekim'de kurulan Ahmed İzzet Paşa hükümetinin başlıca gündem maddelerinden birini savaş süresince Ermenilere karşı uygulanan politikalar oluşturur. Müttefikler'le barış anlaşması görüşmelerine başlayacak olan bu hükümetin, Ermenilere karşı sürdürülen düşmanca politikaların izlerini anlaşılabilir nedenlerden ötürü silmeye çalıştığı görülür.¹⁰⁶ Bununla birlikte, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere İstanbul'daki gayrimüslim topluluklar politik ve kültürel alandaki görünürlüklerini tekrar kazanmaya başlarlar. Savaş'ın kaybedilecek olduğunun anlaşıldığı son aylarda yumuşama belirtisi gösteren gergin atmosfer, ateşkes antlaşması ve 13 Kasım'da Müttefik kuvvetlerinin şehre girişiyle birlikte, şehirdeki azınlıklar için büyük oranda ortadan kalkmıştır.¹⁰⁷

Öte yandan, yeni hükümetin attığı kimi olumlu sayılabilecek adımların genel bir irade üzerinde temellenmediği, politik çevrelerde halen Ermeni karşıtı politikaların büyük destek bulduğu görülür. Bu çatışmalı ortam, erken Mütareke dönemi Osmanlı Meclisi'nde Ermeniler ve tehcir üzerine sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.¹⁰⁸ Ahmed İzzet Paşa

---

¹⁰⁶ Bu yönde atılan ilk adımlar arasında, 21 Ekim 1918 günü Dahiliye Nezareti'nden vilayetlere gönderilen bir telgrafla, tehcir edilmiş Ermenilerin evlerine dönebileceklerinin (ve dönüşleri için gerekli olan masrafların karşılanması gerektiğinin) ilanı gelir. Bkz. BOA, DH. ŞFR. 92/187. Aktaran: Akın Çelik, *Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Ermeniler*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2011. s. 72. Bunun yanı sıra, 22 Ekim 1918'de, savaş süresince Müslüman ailelerce alıkonulan Ermeni yetimlerin, bu çocukların akrabaları tarafından talep edilmesi durumunda iade edilmeleri gerektiğini bildiren bir telgraf daha yollar. *Vakit*, 23 Teşrinievvel 1918, no: 359. Aktaran: Çelik, *age.*, s. 73.

¹⁰⁷ Kuşkusuz bu dönemin şehirdeki Hristiyan nüfus için bütünüyle sorunsuz bir ortam yarattığı da düşünülmemelidir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin öncülüğünde, yazar Dikran Çayyan tarafından yayımlanmaya başlayan Fransızca *Renaissance* gazetesine göre, Müttefik güçlerin şehirdeki varlığı sembolikti ve halen Hristiyanlara karşı küçük çaplı da olsa saldırılar sürdürülüyor, örneğin Ermeni yetimhaneleri geceleri saldırıya uğruyor, camları taşlanıyordu. Bkz. Herve Georgelin, *agm.*, s. 405.

¹⁰⁸ Bu dönemde mecliste yaşanan Ermeni tehciri tartışmalarının ayrıntılı bir anlatısı için bkz. Ayhan Aktar,

hükümetinin Ekim ayı itibariyle attığı kimi iyileştirme adımları, yeni kabinede de yer alan kimi İttihatçı çevrelerce şiddetli eleştirilere maruz bırakılır.

Hükümet çevrelerinde Ermenilerle ilgili bu yönde tartışmaların yaşandığı günlerde şehirdeki Ermeni nüfusun gündeminde de acil çözüm bekleyen bazı meseleler yer almaktadır. Bunlardan ilki, özellikle de Ermeni ileri gelenlerin başlıca gündem maddesi olan, Patrik Zaven Der Yeğyayan'ın 1916 Şubat'ında sürüldüğü Musul'dan geri getirilmesidir. İstanbul Ermenileri, sürgündeki Patriği geri getirerek, kapatılmış olan Patrikhane'yi ve Ermeni Meclisi'ni tekrar tesis etme niyetindedirler. İngiliz Yüksek Komiserliği'ndeki yetkili mercilere yapılan başvuru sonucu Patrik Yeğyayan 19 Şubat 1919'da İstanbul'a getirilir. 24 Nisan 1915 tutuklamaları ve Mayıs 1915'te çıkarılan geçici tehcir kanununun ardından başkentte Jön Türk hükümetini bu politikalarından vazgeçirmeye yönelik olarak büyük çaba harcayan, İttihatçı çevrelerce istifaya zorlanan; fakat direnince Musul'a sürgün edilen Patrik Yeğyayan'ın, üç yıl sonra döndüğü şehirde karşılaştığı ortam üzerine yazdıkları, gerek İstanbul Ermenilerinin içinde bulundukları duruma, gerekse de siyasi otoritenin Ermenilere bakışına dair tarihi bir tanıklık değeri taşır:

Açlığa dayanıp tehcirin son duraklarına kadar ulaşan kadınlar ya oldukları yerlerde kaldılar ya da İstanbul'a hücum ettiler. Mütareke dönemi İstanbul Ermeni nüfusu –türlü biçimlerde soydaşlarının acılarına ve öfkelerine ortak olan– yerli Ermenilerin yanı sıra işte bu kadınlardan, İstanbul'dan ölüme yollanıp kurtularak geri dönenlerden, yurtdışından akrabalarını aramaya şehre gelenlerden ve memleketlerindeki tüm akrabalarını ve varlıklarını yitirmiş olan taşralı Ermenilerden oluşuyordu. [...]

Kendilerini bu sefaletin içine düşüren Türk devletine karşı yüreği öfke dolu olmayan tek bir kişi yoktu.

1915'te, İttihat ve Terakki hükümeti, gayriresmi bir uygulamayla devletin Ermeni unsurlarını vatandaşlıktan atmıştı. Ve bugün hemen hemen aynı politika, gasp ve katliam olmaksızın günün hükümeti tarafından sürdürülüyor.

Türk hükümeti Mütareke'den sonra Ermenilerin gönlünü kazanmak, eski hükümetin açtığı yaraları sarmak için en ufak bir harekette bulunmadı. Hükümet ve Türk milleti, yüzyıllardır birlikte yaşadıkları vatandaşlarının

---

“Osmanlı Meclisi Ermeni Tehcirini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1915” *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011. s. 353-382.

kederini ve ıstırabını kayıtsızca ve belki belli bir iç mutlulukla izliyordu.¹⁰⁹

Patrik Zaven Der Yeğyayan'ın bu dönemdeki ilk icraatı, yürürlükten kaldırılmış olan Ermeni Milli Nizamnamesi'ni tekrar uygulamaya koyup cemaat meclisini yeniden açmak olur. Kuşkusuz bu dönemde toplumun önündeki en çetrefil konu, Ermeni yetim ve dulların bakımındır.¹¹⁰ Başta gönüllü bağışlar ve mevcut kaynaklarla yürütülmeye çalışılan faaliyetler Eylül 1919'da Ermeni Meclisi'nin çıkardığı bir kanunla zorunlu hale getirilecek, başkentteki her Ermeni'nin maddi gücü ölçüsünde vergi ödemesi gerektiği duyurulacaktır. Patrik Yeğyayan, "Anavatan Vergisi" (*Hayreniki Durk*) olarak anılan bu uygulamaya her Ermeni'nin canıgönülünden katıldığını, hatta birçoklarının maddi güçlerinin üzerinde bağışlarda bulunduklarını kaydeder.¹¹¹ "Mütareke'nin ardından bu yetimleri toplayıp tekrar millete kazandırmayı sadece bir Patrik olarak değil, Ermeni bir birey olarak birincil görev addettim,"¹¹² diyen Patrik Yeğyayan, Ermeni yetim ve dullara yardım için büyük girişimlerde bulunur. Tüm süreci büyük maddi sıkıntılar içinde yürütmeye çalışan Patrik, bir yandan da Türk otoritelerin muhalefetiyle mücadele etmek zorunda kalır.¹¹³

Kuşkusuz Patrikhane'nin ve İstanbul Ermeni toplumunun öncelik verdiği Ermeni dul ve yetimler meselesinin insani yüzünün yanı sıra belli bir politik yüzü de vardı. Patrik ve Ermeni

---

¹⁰⁹ Zaven Der Yeğyayan, *Badriarkagan Huşeris: Vaverakirner yev Vgayutyunner* (Patriklik Anıları: Belgeler ve Tanıklıklar). Kahire: Nor Asdg Matbaası, 1947. s. 306.

¹¹⁰ Patrik Yeğyayan, Mütareke'nin imzalanmasının ardından Musul'da geçirdiği üç buçuk ay boyunca ilk iş Ermeni yetimlerin toplanmasına başlamış, şehirdeki Ermeni gençlerin yardımıyla çok sayıda Ermeni yetimi kurtararak onlar için faaliyet gösterecek bir yetimhanenin temellerini atmıştı. Bkz. Yeğyayan, *age.*, s. 288.

¹¹¹ Yeğyayan, *age.*, s. 281.

¹¹² Yeğyayan, *age.*, s. 288.

¹¹³ Bu dönemde Türk yetkililer Patrik'in yetim kalmış Türk çocukları da topladığını iddia eder. Patrik, bu sorunu, İngilizlerin danışmanlığında geliştirdiği "Nötr ev" formülüyle çözmeye çalışır. Buna göre, Ermeni yetimlerin toplanmasından sorumlu olan komisyon bir adet Ermeni bir adet de Türk görevlinin kontrolünde işleyecek olan bir "Nötr ev" oluşturarak milliyetinden şüphe duyulan yetimleri (etnik kimlikleri kesinleşene dek) buraya yerleştirir. Bkz. Yeğyayan, *age.*, s. 289. Patrik'in yetim toplama meselesinde karşı karşıya kaldığı diğer bir büyük sorun ise, ironik biçimde, katliamlar esnasında ailelerini yitiren bazı yetimlerin yetimhanede büyümektense, kendilerine çoğunluktaki Türk ve Müslüman unsura kabul edilme şansı sunan Türk ailelerinin yanında yaşayamaya devam etmek istemeleridir. Bkz. Herve Georgelin, *agm.*, s. 412.

ileri gelenleri 1915 Soykırımı'yla birlikte boşalmış olan Ermeni coğrafyasının Ermeni nüfus bakımından tekrar zenginleşmesini, bu yetimlerin kurtarılmasına ve Ermeni dul kadınların tekrar doğurgan hale getirilebilmelerine bağlıyorlardı.¹¹⁴ Bu çerçeveden bakıldığında, savaş öncesi dönemde kültürel ve sosyo-ekonomik açılardan Ermeni ulusunun yeniden üretimini sağlayan en önemli yerleşim birimi niteliğindeki İstanbul, 1915 sonrasında İmparatorluktaki Ermeni nüfusun adeta yığıldığı yer olarak, yeni bir anlam kazanacaktı.¹¹⁵

B. Mütareke Dönemi İstanbul Basını

Savaş süresince İstanbul basını alabildiğine çorak ve tek renkli bir dönem yaşamıştır. 1918 yılı başında, savaş İstanbul'unda sadece 14 süreli yayının düzenli olarak yayımlandığı kaydedilir.¹¹⁶ Bu süreli yayınların savaş boyunca tek haber kaynağı, uluslararası haberleri salt Alman ve Avusturyalı kaynaklardan alan Osmanlı Milli Ajansı'dır ve hepsi de doğal olarak İttihat ve Terakki yanlısı bir politika izlemişlerdir.¹¹⁷

Savaş'ın sonucunun tahmin edilmeye başlandığı Mayıs-Haziran 1918'de İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklara ait, çoğunluğu Fransızca ve sanatsal içerikli olan kimi yayınların çıkmaya başladığı gözlemlenir.¹¹⁸ Öte yandan, azınlık basınındaki bu hareketlilik 1918 Eylül'üne dek Osmanlıca basına yansımaz. Ne ki, 1918 yılının yaz ayları boyunca

---

¹¹⁴ Büyük Savaş sonrası Ermeni dul kadınların durumu üzerine yapılmış başlıca çalışma için bkz. Lerna Ekmekçioğlu, "Improvising Turkishness: Being Armenian in Post-Ottoman Istanbul (1918-1933)." Yayımlanmamış doktora tezi, New York University, 2010. Yine savaş sonrası yetimler politikaları için bkz. Nazan Maksudyan, *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*. New York: Syracuse University Press, 2014.

¹¹⁵ Savaş öncesi İstanbul Ermeni nüfusunun belirlenmesinde yaşanan açmazlar Mütareke dönemi için de geçerlidir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin verilerine göre Savaş sonrası İstanbul'da Ermeni nüfusu 118 bindir. Öte yandan, Şubat 1919 sonlarında sürgünden İstanbul'a dönen Patrik'in tanıklığına göre 1919 yılı içinde başta Kilikya olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerinden (çoğu dul kadın ve yetim olmak üzere) 35 bin civarında Ermeni şehre sığınmıştır. Bkz. Yeğyayan, age., 287. Patrik'in sunduğu veriler hesaba katıldığında 1919 yılı itibarıyla 1.2 milyonluk bir nüfusa sahip olan (Bkz. Bilge Criss, age., s. 39.) İstanbul'da yaklaşık 150 bin Ermeni yaşamaktaydı.

¹¹⁶ Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı: 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut: 2000. s. 59.

¹¹⁷ Koloğlu, *Aydınlarımızın...*, s. 59.

¹¹⁸ Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923*, İstanbul: İletişim, 1997. s. 132.

cephelerden art arda gelmeye başlayan olumsuz haberler, Müslüman topluluklar arasında da, savaşın kaybedileceğine dair bir görüş birliği oluşmasına sebep olur. Eylül ve Ekim ayında yaşanan siyasi gelişmelerin ardından, İttihatçı karşıtı yayın politikaları izleyen yeni Osmanlıca gazetelerin yayını başlar.¹¹⁹ Bu dönemde, İstanbul basın hayatına 12 süreli yayın katılır.¹²⁰ Bu yayınlara Rum, Ermeni ve Yahudi toplumları tarafından yayımlanan 18 süreli yayın ile Fransa, İngiltere ve ABD yanlısı yayın çizgileriyle bilinen 4 süreli yayın daha eşlik eder.¹²¹

İttihat ve Terakki hükümeti savaş boyunca basını katı bir sansür altında tutmuştur.¹²² 13 Kasım 1918’de Müttefikler’in şehri *de facto* işgal altına almaları sürecine paralel olarak basının günbegün daha serbest bir ortamda faaliyet gösterdiği gözlemlenir. Bu dönemde İstanbul basınındaki ortak vurgunun özgürlük olduğu, II. Meşrutiyet sonrasındakine benzer biçimde tüm basının tam kapsamlı bir özgürlük talebinde hemfikir olduğu görülür.¹²³ Mütareke döneminde sağlanmış olan bu özgürlük ortamı, Osmanlıca basında, yaşanan büyük yenilgiden sorumlu tutulan Talat, Enver ve Cemal üçlüsü başta olmak üzere, tüm İttihatçı kadrolara karşı amansız ve intikamcı bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlar.¹²⁴

C. Mütareke Dönemi ve Ermenice Süreli Yayınlar

30 Ekim’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nin ardından İstanbul’daki Ermenice basında gözle görülür bir canlanma yaşanmaya başlar. Başkentte değişen hava, savaş sırasında türlü biçimlerde İstanbul’da kalmayı başarmış veya Mütareke’nin ardından şehre dönmeye

---

¹¹⁹ Eylül 1918 itibariyle yayınına müsaade edilen *Yenigün* ve *Akşam* gazetelerinin savaşın henüz sonuçlanmadığı bu dönemde İttihat ve Terakki yanlısı bir yayın çizgisine sahip oldukları belirtilir. Bkz. Koloğlu, *Aydınlarımızın...*, s. 59.

¹²⁰ Koloğlu, *Aydınlarımızın...*, s. 60.

¹²¹ Koloğlu, *Aydınlarımızın...*, s. 60.

¹²² Criss, *age.*, s. 74.

¹²³ Koloğlu, *Aydınlarımızın...*, s. 59.

¹²⁴ Criss, *age.* 74.

başlamış olan aydınların basın ve yayın faaliyetlerine geri dönmelerini sağlamış, “Ermenilerin Gutenberg’ten miras paslı silindirleri tekrar çalışmaya; çoğu Büyük Felaket’i konu alan kitaplar basılmaya ve Soyun Yeniden Doğuşu’nun ilk denemelerini yapmaya çalışan yeni yeni isimler Ermeni basınının sayfalarında boy göstermeye” başlamıştır.¹²⁵

Kasım 1918’den 1922 yılının sonuna dek, dört yıl içinde sadece İstanbul’da 65 yeni Ermenice süreli yayın basın sahnesine atılır. Bunların 37’si (yani toplam rakamın yaklaşık %60’ı) 1918’in Kasım-Aralık ayları (12 adet) ve 1919 yılında (25 adet) yayımlanmaya başlar. 1920 yılında 13, 1921’de 6, 1922’de ise 9 yeni Ermenice süreli yayın kurulur.¹²⁶ 1920, 1921 ve 1922 yıllarında yaşanan düşüşü yalnız Ermenice basının karşı karşıya kaldığı bir talep eksikliği veya doygunluk şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. 1918-1919 yıllarında kurulan 37 yeni süreli yayının çoğunluğunun kısa süreli olması ve farklı sebeplerle kapanması veya kapatılmasının ardından yaşanan düşüşü Mütareke döneminin sürekli değişen siyasi atmosferinin, dahası Mart 1920’den başlayarak Anadolu’daki silahlı mücadelenin kazandığı başarıların doğal sonuçları olarak görmek yerinde olacaktır. Milli mücadele yükseldikçe Ermenilerin siyasi beklentileri düşmüş, İstanbul’un Ermeni göçü alan bir merkezden özellikle Batı Avrupa ve ABD’ye Ermeni göçü veren bir şehre dönüşmesi Ermenice süreli yayınların yükselen grafiğini de sekteye uğratmıştır. Kuşkusuz bunun en çarpıcı örneği, Lozan Antlaşması’nın imzalandığı ve Kemalist hareketin Cumhuriyet’i ilan ettiği yıl olan 1923’tе hiçbir yeni Ermenice yayının yayımlanmaya başlamamasıdır.

Dönemin süreli yayınlarının genel özelliklerine geçmeden önce bir hatırlatma yapmakta fayda var. Basın yayın faaliyetlerinin bu hızlı yükselen ve hızlı düşen, nihayetinde de tamamen sönmölen grafiğı Mütareke döneminin, Ermeni tarihi çalışmalarındaki ihmal

---

¹²⁵ Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 272.

¹²⁶ M. Babloyan, *Hay Barperagan Mamulı: Madenakidagan Hamahavak Tsutsag 1794-1980*. Aktaran: Ekmekçioğlu, *age.* s. 36. Ekmekçioğlu bu dönemde çeşitli cezalar nedeniyle kapatılıp farklı adlarla çıkmaya başlayan yayınların dahil edilmesi halinde sayının 92’ye çıktığını kaydediyor. Yine aynı kaynağı göre Cumhuriyet’in ilan edildiğı tarih olan 1923’tе hiçbir yeni Ermenice yayın çıkmamıştır.

edilmişliğine sembolik bir ayna tutar. Mütareke'nin İmparatorluk Ermenileri açısından bir anlamda hezimetle sonuçlanmış olmasının, bu kısa evrede yaşanan gelişmelerin görmezden gelinmesi gibi bir sonuç yarattığı düşünülebilir. Bu da Mütareke dönemi konusunda kimi yanlış kanıların oturmasına ve yeniden üretilmelerine sebebiyet vermiştir. Bilge Criss'in Mütareke dönemi İstanbul'u üzerine yapılmış en kapsamlı incelemelerden biri olan çalışması bu duruma çarpıcı bir örnektir. Criss, dönemin Ermenice süreli basınının genel özellikleri hakkında şunları söyler:

İstanbul'daki azınlık gazeteleri ait oldukları toplulukların Türkler'e karşı tutumlarını ve siyasi eğilimlerini yansıtıyorlardı. [...] İstanbul'daki Ermeni basını, muhtemelen Türkler'in düşmanlığını üzerlerine çekmekten kaçınmak için, daha büyük Ermeni ihtiraslarına karşı ihtiyatlıydı. Üstelik 1921'e gelindiğinde, Avrupa'da Ermeni davasını destekleyen bir tek güçlü devlet bile kalmamıştı. Bu nedenle, aralarında Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin de bulunduğu önde gelen Osmanlı Ermenileri, geçmişteki sorunları unutmaya ve Türkler'le barış içinde yaşamaya kararlıydılar.¹²⁷

Bilge Criss'in Mütareke dönemi İstanbul Ermenice basınına yönelik bu indirgemeci yaklaşımı kuşkusuz büyük bir yanılgının işaretidir. İleri sürülenin aksine, Mütareke dönemi, Ermenice basında Ermeni halkının yaşadığı büyük felaketin hesabının sorulması taleplerinin yükseldiği, Ermenistan'ın kurulması yönünde büyük diplomatik girişimlerin ve mücadelenin verildiği, dahası, başta tehcir kararı olmak üzere pek çok siyasi meselede Türk otoriteleriyle çatışıldığı bir dönemdir.¹²⁸

Albert A. Kharatyan, Mütareke dönemi İstanbul Ermenice basınının ele aldığı başlıca konular arasında, tehciire uğratılmış yüzbinlerce göçmen ve yetimin barınma-beslenme-eğitim sorunlarının olduğunu vurguluyor.¹²⁹ Kharatyan'a göre, ele alınan diğer önemli meseleler

---

¹²⁷ Bilge Criss, *age.*, s. 77-78. Criss bu kanıya Rahmi Çiçek'in "Türk Basınında Azınlıklar (Rumlar ve Ermeniler) 1919-1922" başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkarak varıyor (Ankara Üniversitesi, 1985, s. 124-128).

¹²⁸ Bir fikir vermesi açısından dönemin önde gelen siyasi gazetelerinden *Jamanak*'ın 1918-1919 yıllarının ele alındığı çalışmaya bakılabilir: Ari Şekeryan, "The Aftermath of the Deportation: The Armenian Population After the Great War and the *Jamanak* Daily." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014.

¹²⁹ Kharatyan, "Arevmdahay..." s. 30. Kharatyan aynı özelliklerin dönemin İzmir Ermenice basını için de geçerli olduğunu kaydeder.

arasında, Haziran 1919’da başlayarak bir yıl süren Paris Barış Konferansı’nda yaşanan gelişmeler, Doğu ve Batı Ermenistan’ın sınırlarının çizilmesi, Batılı güçlerin Osmanlı’nın geleceğiyle ilgili attıkları önemli adımlar ve Doğu Ermenistan’ın kurulmuş olmasının Avrupalı güçlerin gözünde Batı Ermenistan’ın kurulması yönünde herhangi bir gerekliliğin kalmadığı inancını sağlamlaştıracak yönündeki şüpheler yer alır.¹³⁰

Dönemin İstanbul Ermenice basınının, tüm bunların yanı sıra, tehcir ve katliam kararlarını alan ve uygulayanların cezalandırılması talebinin kuvvetle seslendirildiği bir platform oluşturduğunu ve dört yıl sekteye uğrayan edebi ve kültürel hayatın yeniden canlandırılması çabaları dahilinde büyük rol oynadığını da kaydetmek gerekir. Bu anlamda dönemin basınının istisnasız olarak “politik” bir kimlikle yeniden oluşmaya başladığını, tekrar yayın hayatına dönen *Şant*’ın da çağdaşlarıyla ortak özellikler taşıyan bir “siyasi aktör” olarak ortaya çıktığı gözlemlenir.¹³¹

D. *Şant* İkinci Kez Sahnedeki

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve hemen ardından 13 Kasım 1918’de başkent İstanbul’un Müttefik güçler tarafından *de facto* işgal edilmesi savaş boyunca büyük katliamlara maruz bırakılan Osmanlı Ermeni nüfusun nefes alabileceği güvenli bir ortam anlamına geliyordu. Bu iki kritik gelişmenin ardından, türlü biçimlerde tutuklamalardan kurtularak İstanbul’da kalmış olan entelektüellerin saklandıkları yerlerden çıkmaya, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde sürgünde olan Ermeni aydınların ise başkente dönmeye

---

¹³⁰ Kharatyan, *age.*, s. 30.

¹³¹ Kuşkusuz bir diğer yandan da Mütareke basınının, anlaşılabilir nedenlerden ötürü nitelik açısından 1915 öncesi basınının çok gerisinde kaldığı gerçeği unutulmamalıdır. Yervant Odyan, dönemin Ermenice basınının kalite sorununu şöyle aktarır: “Ermeni entelektüellerin katledilmesinin ardından, bol bol saysak şehirde ancak 20-25 entelektüelin kaldığı söylenebilir. Öte yandan şuan belki bir o kadar da Ermenice yayın çıkıyor. Bu kaotik ortamda bu yayınları hiç değilse biraz yazı çiziyle tanış olan insanlarla çıkarmak mümkün değil. Kuşkusuz bu durum yayıncıları okul kompozisyonundan bozma yazılarla, gerek fikirsel gerek dilsel sefaletten mustarip makalelerle tatmin olmaya zorluyor. [...] ‘Edebi’ olma iddiasıyla yayımlanan o haftalık dergilerden herhangi birini alıp bakın ve dürüstçe söyleyin bana, otuz yıldır basınıımız böylesine pespaye böylesine zavallı bir edebiyatla kirlenmiş miydi? Bir saniye için basını 20-25 sene önceki İstanbul basınında yayımladığımız günlük, haftalık yayınlarla karşılaştırın ve görün medyamızın ve edebiyatımızın nasıl büyük bir çöküş yaşadığını.” Bkz. Yervant Odyan, “Tertamolutyan Ağedki” (Gazete Çıkarma Felaketi). *Şant* 14, 9 Şubat 1919, s. 164.

başladıkları görülür.¹³² Mütareke'yle birlikte gelen ifade özgürlüğü ortamında, gerek yoğun siyasi ajanda ve gerekse de başkent Ermeni nüfusunun Anadolu'dan gelen göçmenlerle birlikte yaşadığı hızlı artış, Ermeni entelektüellerini hem taleplerini dillendirebilecekleri hem de halkın bu kritik dönemde belki de en temel gereksinimlerinden biri haline gelen haberleşme ihtiyacını karşılayabilecekleri yeni yayınlar kurmaya sevk eder. Haberleşmenin bu kadar önem kazanması, kuşkusuz, dört yıldır taşradaki Ermeni nüfusun yaşadıklarından bölük pörçük haberdar olan, entelektüellerinin ölüme yollanmasının ardından Patrikhanesi kapatılan ve nihayet Patriği sürgüne yollanan “dümensiz ve yelkensisiz kalmış” İstanbul Ermenilerinin hem yurtiçindeki hem yurtdışındaki gelişmelerden haberdar olma arzusundan ve ihtiyacındandır. Mütareke döneminde İstanbul'da (aslında genel olarak İmparatorluğun Türkiye sınırlarına karşılık gelen kısmında) basın dünyasına katılan ilk Ermenice yayın, 1915 öncesinde de edebiyat çevrelerinde rağbet edilen ve aynı isimle çıkarılan *Şant* dergisi olur.¹³³

Şant'ın kurucusu ve yayıncısı Merujan Barsamyan, 1915 yılını hem Türk Müslüman aydınlar tarafından hem de İstanbul Ermeni entelijansiyası tarafından iyi tanınan bir yayıncı, çevirmen, şair ve yazar olarak karşılamış; 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanarak ölüme gönderilen Ermeni aydınlar listesinde adı bulunduğu halde, isim benzerliği sayesinde tutuklanmaktan kurtulmuştur. Birkaç gün kendi evinde gizlendikten sonra çareyi Şişli'deki Bulgar Hastanesi'ne¹³⁴ sığınmakta bulur. Barsamyan burada tedavi gerekçesiyle dokuz ay kadar saklanmış, “Hastaneye birkaç kez gizli polis gelmişse de her seferinde [onu] yatak

---

¹³² Örneğin Hagop Cololyan (Siruni), savaş boyunca saklanmakta olduğu Kurtuluş'taki evden dört yıl sonra çıkacak, Taşnak Partisi'nin yayın organı *Azadamard*'ı tekrar hayata döndürmek için çalışmalara başlayacaktı. Öte yandan, Suriye'ye doğru sürgün edilen Yervant Odyan ve Teotig gibi önemli entelektüeller Mütareke imzalandıktan birkaç hafta sonra şehre döneceklerdir.

¹³³ 1915 öncesinin en popüler ve en etkili günlük gazetesi olan Taşnak Partisi'nin yayın organı *Azadamard* (Özgürlük Mücadelesi) Hagop Siruni'nin önderliğinde bir grup tarafından Müttefikler'in İstanbul'a girişiyle birlikte tekrar kurulma sürecine girmişse de ilk sayı ancak 20 Kasım 1918 günü çıkarılabildiği görülmüştür. Bkz. Mariam Hovsepyan, agm., s. 65.

¹³⁴ 1894'te inşa edilen bu tarihi bina günümüzde Türkiye Hastanesi olarak hizmet vermektedir.

döşek gördükleri için” tutuklanmaktan kurtulmuştur.¹³⁵ Barsamyan burada geçirdiği dokuz ayın kendisi için çok verimli geçtiğini, bu süreçte iki şiir, bir roman ve bir de öykü kitabı yazdığını kaydedecektir.¹³⁶ Fakat bu, acı ve ızdıraptan beslenen bir üretkenliktir. Hastanede geçirdiği günlerin, şiirlerindeki dile ve genel olarak sanata yaklaşımına da yansiyacak olan sarsıcı etkisini “Hastaneye şair olarak girdim, filozof olarak çıktım,” sözleriyle ifade eder.¹³⁷

Merujan Barsmahan, hastaneden taburcu edildikten sonra “nispeten daha az tehlikeli” bulduğu orduya teslim olur. Şubat 1917 ile Aralık 1918 arasında San Stefano’da (Bugünkü Yeşilköy), ilk üç ayı sanayi deposunda, sonrası askeri matbaada olmak üzere askerlik yapar.¹³⁸ Orduda “askeri matbaaya girmeyi başardıktan sonra rahat nefes almış, hani neredeyse ‘mutlu bir askerlik’ yapmıştır.”¹³⁹ Askerdeki şair, savaşın son aylarında şehirdeki atmosfer yumuşayana dek “arkadaşlarıyla görüşebilmek için çaba göstermez, köşeye çekilmek, kendini unutturmak”¹⁴⁰ ister. Savaş’ın sonlanacağına dair inancın artmasıyla kendini daha güvende hissetmeye başlayan Barsamyan’ın, Temmuz-Ekim ayları arasında Ermenistan Cumhuriyeti delegasyonunun başkanı olarak İstanbul’da bulunan ünlü şair Avedis Aharonyan’la görüşmesi,

---

¹³⁵ Ardaşes Vanaryan’la söyleşi. *Şant* 34, 21 Haziran 1919, s. 395.

¹³⁶ agy., s. 395. Barsamyan söyleşinin ortasında hastanede yazdığı şiirlerden iki tanesini paylaşır Vanaryan’la. Bunlardan biri, “Haçelutyun” (Çarmıha Geriliş) adlı şiir Barsamyan’ın o dönemki ruh halini yansıtmayı açısından alıntılanmaya değer:

Başkaları ağlarken gülüyordum ben.
Benliğime çekilmiş, hayallerdeyken; oysa ötelerden,
Amansız yaralarıyla bir katliam olurken
Biri aldığı darbelerle düşerdi, bir diğeri ölürken.

Bu mutlu odada, kış şafağı bile
Kederimin tatlı medcezirlerini altın rengiyle kaplar,
Çağdaş bir İsa, insansı inleyişiyle
Kendini düşüncelerin çarmihına asar.

Barsamyan bu şiirleri ileride *Filles* [Kızlar, Paris 1932] ve *Tehura* adlı (Yayımlanmamış) başlıklı derlemelerinde bir araya getirir.

¹³⁷ Esther van Loo, *age.*, s. 12.

¹³⁸ Ardaşes Vanaryan’la söyleşi. *Şant* 34, 21 Haziran 1919, s. 395.

¹³⁹ agy., s. 395.

¹⁴⁰ agy., s. 396.

Şant'ın tekrar yayın hayatına dönmesinde dönüm noktası olmuştur. Barsamyan, Aharonyan'ın kendisini *Şant*'ı tekrar yayımlaması yönünde cesaretlendirdiğini belirtir.¹⁴¹ Böylece, Mütareke'nin imzalanmasının ardından dergisini yeniden canlandırma işine koyulur. *Şant*, İngiliz donanmasının Dolmabahçe Sarayı önüne demir atmasıyla simgelenen fiili işgalden üç gün sonra, 16 Kasım 1918'de çıkan ilk sayısıyla okurlarına tekrar merhaba der.¹⁴² Kuşkusuz bu tezcanlılık, derginin yayınını başlattığında halen resmen askerlik görevini sürdürmekte olan (Barsamyan askerliğinin bitişini 1 Aralık 1918 tarihini vermektedir) şairin savaş süresince herhangi bir tehlikeyle karşı karşıya gelmemiş olmasına bağlıdır. Öte yandan, Felaket sonrası dönemde yayımlanan ilk Ermenice yayının gerek İstanbul Ermenileri'nin gerekse de taşradaki¹⁴³ Ermeni nüfusun hafızasında “edebiyat ve sanat” dergisi olarak yer etmiş *Şant* olması, dönemin Ermenice süreli yayınlarının sayfalarında edebi üretime neredeyse hiç yer verilmediği¹⁴⁴ göz önünde bulundurulduğunda oldukça şaşırtıcıdır. Krikor Moskofian, edebi üretimin Felaket sonrası dönemde kendine neredeyse yok denecek kadar az yer bulmuş olmasını üç temel sebebe bağlar:

[1] Bu dönemde edebiyat öncelik değildir, [2] mevcut insan gücü yetersizdir ve [3] dört sayfa çıkan gazetelerin okurların her türlü ihtiyaçlarını giderecek kadar yerleri yoktur. Yer sıkıntısı gazete editörlerinin masalarına gelen haberleri sıkı bir filtreden geçirmek durumunda bırakıyor, bunun sonucunda yayınların sayfaları gündelik haberlerle ve önemli gelişmelerle doluyordu. Öte yandan, bu yıllar süreli yayınların sayfalarını artıracak ya da yazarlara telif ödeyecek maddi kaynaklardan da yoksun oldukları bir dönemdir.¹⁴⁵

¹⁴¹ agy., s. 396.

¹⁴² Derginin ilk döneminde yayını tek başına idare ettiğini bildiğimiz Merujan Barsamyan'a bu yeni dönemde iki yeni ismin, “idareci müdürlük” görevini üstlenen H. Fulikacyan ve “sorumlu müdür”lük pozisyonu alan V. Papazyan'ın eşlik ettiği görülür. Bunlardan ilkinin dergiye herhangi bir entelektüel katkı sunduğu kaydedilmezken, ikincisinin ise ilk sayının ardından dergiden ayrıldığı gözlemlenir.

¹⁴³ *Şant*'ın ilk dönemdeki sayılarında derginin taşradaki Ermenilerce de takip edildiğine dair ipuçlarına rastlanabilir. Derginin taşradaki Ermenilere farklı bir abonelik fiyatı uygulayıp satıcıların dergiye taşrada yüzde 10 oranında daha pahalıya satabilecekleri notunun düşülmesi, bunların en öne çıkanlarındandır. Ayrıca *Şant*'ın bu dönemde taşradan da muhabirleri olmuştur.

¹⁴⁴ Krikor Moskofian, “Literature and Survival: Literary Criticism and the Construction of Cultural Identity in Armenian Printed Press of Diaspora 1919-1928.” Yayımlanmamış doktora tezi, University of London (SOAS), 2010. s. 97.

¹⁴⁵ Moskofian, *age.* s. 97.

1909’da açtığı *Şant* matbaasını savaşıla birlikte kaybettiği gözlenen¹⁴⁶ Barsamyan’ın ne tür maddi kaynaklara sahip olduğu ve sekiz ay boyunca yayınıni sürdürdüğü dergiyi nasıl finanse ettiği hakkında herhangi bir bilğimiz yok. Barsamyan’ın böyle bir iş için gerekli birikime zaten sahip olduğu veya gerekli finansmanı derginin ikinci döneminde kendisine katılan yol arkadaşları aracılığıyla sağladığı düşünülebilir. Bu olasılıklar bir yana, *Şant*’ın ikinci kez doğma kararı almasında önemli olan asıl soru “Nasıl?” değil, “Niçin?” olmalıdır. Bir “edebiyat ve sanat” dergisi olan *Şant*, 20. yüzyıl tarihinin en trajik dönemlerinden birinde “Niçin?” tekrar doğma ihtiyacı hissetmiştir? Yazarlarının büyük çoğunluğu öldürülmüş olan *Şant*; hitap ettiği kitlelerin öldürülmüş olduğu *Şant*; bir “edebiyat ve sanat” dergisi olan *Şant*...

E. *Şant*’ın “Yeniden Doğuşu”

24 Nisan 1915 gecesı İstanbul Ermeni entelijansiyasını vuran büyük tutuklama operasyonunun ayrıntılarına ve sonuçlarına “24 Nisan 1915 ve Aydıncırım” başlıklı bölümde değinmiştik. 24 Nisan 1915, yani sonrasındaki yüz yıl boyunca Ermeni kimliğini şekillendiren en önemli olayların başında gelecek olan Soykırım’ın başladığı gün, 1911-1915 arasında dört yıl boyunca kesintisiz yayımlanan *Şant*’ın yayına son verdiği gün olmuştu. Merujan Barsamyan, 24 Nisan Cumartesi günü piyasaya çıkan 60. sayıda okurlara derginin artık, on beş günlük değil haftalık periyotlarla yayımlanacağı müjdesini vermiş, fakat Ermeni dünyasının en büyük beyinlerinin ölümüne mahkûm edildiği gün, tutuklanıp ölümüne sürülen yazarlarıyla birlikte *Şant* da “ölmüştü.” Yeni doğan *Şant*’ın ise, takvimi her seferinde “öldüğü

---

¹⁴⁶ *Şant* ikinci dönemi boyunca önde gelen matbaalardan O. Arzuman’da basılır. A. Kharatyan, 1918-1922 yılları arasında İstanbul’da kitap, süreli yayın, reklam ve bildiriler yayımlayan yirmi kadar matbaanın faaliyet gösterdiğini kaydeder. Kharatyan’a göre bunlar arasında önce çıkanlar Asaduryan ve Evlatları Matbaası, Onnig Arzuman Matbaası, A. Garoyan Matbaası, B. Balıkçıyan Matbaası, M. Sancakçıyan Matbaası, M. Hovagimyan Matbaası ve V. Der Nersesyan Matbaası gibi matbaalar olur. Bkz. A. Kharatyan, “Arevmdahay...”, s. 29. Merujan Barsamyan, daha sonraları yaptığı “zorunlu fiyat artırımı” duyurusunda, dergiyi başlarda matbaacılarının gösterdiği fedakârlıklar sayesinde ucuza sattıklarını, fakat artan baskı ve kâğıt fiyatlarının fiyat artırımını zorunlu kıldığını” kaydeder. Bu açıklamaya bakılacak olursa, eski bir matbaacı-yayıncı olan Barsamyan’ın Soykırım öncesinde kurduğu bağlantılar sayesinde baskı ve kâğıdı daha ucuza mal ettiği tahmin edilebilir. Bkz. *Şant* 16, 22 Şubat 1919, s. 181.

gün”e, 24 Nisan 1915’e sardığı görülür. Barsamyan, 16 Kasım 1918 tarihli bu “yeni” ilk sayıda dergiyi “Niçin?” yeniden yayımlamaya başladığını açıklıyor:

Sözde, sansür memuruna önceden göstermediğimiz şöyleşiler yayımladığımız için iki kez yayınına ara verilen dergimizi haftalık olarak tekrar yayımlamak üzere işe koyulup 60. sayımızı çıkardığımız 24 Nisan 1915 gününün akşamında, yazarlarımız ve önde gelen Ermeni şahsiyetlerin tutuklanmaları başlamıştı. Sabah bu dehşetli haber İstanbul’da yayıldığında hepimiz olanları farklı farklı yorumlamaya çalışmıştık. Başta, Kafkas cephesinde çarpışan Ermeni gönüllülere karşı kullanılmak üzere rehin alındıklarını düşündük. Sonra yavaş yavaş, bu şeytani planın çok daha başka boyutlarının olduğu ortaya çıktı. Tutuklananlar o akşam götürüldü; bir süre İstanbul’la iletişim halinde kalmış olmalarına rağmen bir yerden sonra izleri kayboldu. [...]

Kuşkusuz o işkence günlerinde *Şant*’ı yayımlamayı sürdüremezdik. *Şant* dört buçuk yıllık¹⁴⁷ aradan sonra ışıık saçan fenerini Ermeni Ufku’nun üzerinde gezdirmek üzere geri dönüyor.¹⁴⁸

Kuşkusuz Barsamyan’ın ilk sayıda geriye dönük olarak yaptığı bu açıklama beraberinde cevaplanması gereken soruları da getiriyor. (1) Barsamyan, dergisinin geçersiz sebeplerle iki kez yayına ara verme cezasına çarptırıldığını söylediği halde, üstelik şehirdeki tutuklama ve sürgün dedikodularının şiddetlendiği bir ortamda, dahası, hâlihazırda tüm Avrupa’yı kasıp kavuran savaş bütün yoğunluğuyla sürerken, dört yıldır on beş günlük olarak yayımlamaya devam ettiği dergisini haftalık aralıklarla çıkarma kararını ne sebeple almıştır? Barsamyan’a bu “edebiyat ve sanat” dergisini daha sık yayımlaması gerektiğini düşündüren şey nedir? Ermeni taşrasından gelen haberlerin şiddet dozunun sürekli arttığı, dolayısıyla Ermenilerle hükümet arasındaki gerilimin de giderek şiddetlendiği bir ortamda Barsamyan, insanların edebiyat ve sanata daha fazla vakit ayırabileceklerini mi düşünmüştü? Ya da Barsamyan, cepheden gelen haberlerin etkisiyle “zafer”in, ya da en azından, birçokları gibi “kurtuluş”un¹⁴⁹ yakın olduğuna inanmış, “edebiyat”ı da o kutlu güne hazırlamaya mı karar

¹⁴⁷ Barsamyan burada bir hesap hatası yapmış: *Şant*’ın Nisan 1915’te “öldüğü” göz önünde bulundurulacak olursa derginin üç buçuk yıllık bir aradan sonra tekrar yayına başladığı anlaşılabılır.

¹⁴⁸ Merujan Barsamyan, “İnçu Tatretsav Mer Hantesi?” (Dergimizin Yayını Niçin Durmuştu?), *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 12.

¹⁴⁹ Buradaki “kurtuluş,” daha önce kaydettiğimiz Ermeni entelektüellerinin savaş öncesinde besledikleri “Savaş sonrasında kurulacak olan yeni düzende Ermenilerin daha imtiyazlı bir siyasi konuma sahip olacakları” inancına gönderme yapmaktadır.

vermişti? (2) Barsamyan şöyle yazmış: “Kuşkusuz o işkence günlerinde...” Peki Mütareke dönemi ne ifade ediyordu? Barsamyan’a göre “işkence” 16 Kasım 1918’de, *Şant* tekrar yayımlanmaya başladığında, Ermeni aydınlarıyla aynı gün, onlarla birlikte ölen *Şant* yeniden doğduğunda son mu bulmuştu? İlk sorunun yanıtına dair tahminler spekülasyondan ibaret olsa da ikincisinin cevabı kuşkusuz “hayır”dır. Hayır, çünkü biz bugünden baktığımızda Barsamyan’ın kesinlikle yanıldığını biliyoruz. Fakat şimdilik, 1911’de “siyasete karşı sanat” diyerek yola çıkıp, 1918’de “Felaket’e karşı sanat” belki de, “Felaket için sanat” diyerek yola devam etmek inadında olan Merujan Barsamyan’ı esas alacak, gelişmeleri onun perspektifiyle değerlendireceğiz. Evet. 16 Kasım 1918’de, “işkence” resmen son bulur.

F. Mütareke Dönemi Ermeni Entelektüel Hayatı

Vartan Martirosyan, “Felaket’ten Önce ve Sonra: Gosdan Zaryan’ın Sesi” başlıklı makalesinde mütareke döneminde Ermenilerin içinde bulunduğu durumu şöyle aktarıyor:

Yaşanan kültürel canlanmanın yanı sıra, İstanbul entelektüel sınıfına yönelik girişilen yok etme çabasının ağırlığı açıkça hissediliyordu. *Mehyan* öncesi dönemde olduğu gibi yeni bir durgunluk vardı, ne ki tek bir kritik farkla: Savaş sonrası dönemde ne radikal bir ilerleme umudu ne de keskin bir değişiklik umudu söz konusuydu.¹⁵⁰

Kuşkusuz Martirosyan bu yargıya Savaş sonrası dönemde İstanbul’a dönerek entelektüel hayata katkı sunan yazar Gosdan Zaryan’ın¹⁵¹ bizim bu çalışmada “geç Mütareke” olarak adlandırdığımız dönemde yazdıklarından yola çıkarak varıyor olmalıydı. Mütareke’yi kendi içinde dönemlendirmeden, yenilgi ile biten sonucundan yola çıkarak yapılan

---

¹⁵⁰ Vartan Martirosyan, “The Voice of Kostan Zarian: Before and After the Catastrophe,” *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010. s. 340.

¹⁵¹ Doğu Ermenicesinin en önemli kalemlerinden biri olarak kabul edilen Gosdan Zaryan (1885, Şamahi, Azerbaycan – 1969, Yerevan) İstanbul’a ilk defa 1912’de gelir ve dönemin hareketli edebi yaşamına katılır. Ocak 1914’te *Mehyan*’ın (Mabet, ayrıntılı bilgi için bkz. dipnot 55) kuruluşunda yer alır. 24 Nisan tutuklamalarından Bulgaristan’a kaçarak kurtulan Zaryan, oradan İtalya’ya geçer. İstanbul’a ancak 1921’de döner. 1922’nin ilk altı ayında, Vahan Tekeyan, Hagop Oşagan, Şahan Berberyan ve Keğam Kavafyan’la *Partsravank* (Yüksek Manastır) dergisini yayımlar. Ancak siyasi gelişmeler sonucunda aynı yıl Türkiye’yi bir daha dönmek üzere terk eder.

değerlendirmelerin yaygınlığından daha önce de bahsetmiştik. Bu yaklaşımın yarattığı en büyük tahribat kuşkusuz Felaket'in içinden geçen Ermenilerin başlarına gelen eşsiz olaya verdikleri ilk siyasi, sosyal ve edebi tepkilerin tam olarak anlaşılamamasında kendini gösterir. *Şant*'ın incelenmesinden yola çıkarak edindiğimiz tarihsel arkaplan dâhilinde, Martirosyan'ın ileri sürdüğünün aksine, Savaş sonrası dönemde İstanbul Ermeni entelijansiyası arasında hem “radikal bir ilerleme” hem de “keskin bir değişiklik” umudunun var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Martirosyan'ı yanıltan, “geç Mütareke”yle birlikte her şeyin tepetaklak olmasına yoğunlaşması, bu dönemin öncesini sorgulamayıp iddia ettiğinin tam aksi bir resim sunan bir buçuk yılı (belki de her şeyi değiştirebilecek olan, baş döndürücü o dönemi) gözardı ederek takvimini 1915'e sarmasıydı. Bu ve buna benzer reflekslere, kuşkusuz son yüz yıldır ortak bellek ve ulusak kimlik inşasını Soykırım üzerinden yapan, buna ek olarak yüz yıldır her seferinde “gerçekten de Soykırım'a uğratıldığını” kanıtlamaya çalışmakla geçiren bir halkın kollektif hafızasında sık sık rastlanmaktadır.

Peki, Vartan Martirosyan tam olarak hangi noktada yanılmıştı? Ermeniler nerede yanılmıştı?

Soruyu cevaplamak üzere tekrar Zaryan'a dönelim. Gosdan Zaryan, 20 Nisan 1922'de Paris'teki dostu yazar Arşag Çobanyan'a gönderdiği bir mektupta dönemin Ermeni entelektüel hayatını şöyle anlatır:

Aramızdan en iyilerin öldürüldüğü, kalanların ise Konstantinapolis'ten uzakta olduğu şu ortamda, dayanılması güç, korkunç bir atmosferde yaşamak zorunda bırakılıyoruz. Yurtdışından kalkıp en temel şeylerin bile uzun uzun açıklanmak zorunda kalındığı, 20-30 yıl önce uygulanan geleneklerin aydan düşmüşcesine şaşkınlıkla karşılandığı, sözde edebiyatçıların ve sanatçıların bir hıyar kadar cahil oldukları bir yere gelip hayat kurmaya çalışırken ne bekliyordum ki..?¹⁵²

1921 yılında Kafkasya'dan İstanbul'a dönüp edebiyat ve kültür hayatının tekrar inşasına katkı sunmak için çabalayan Zaryan'ın bu satırları yazdığı günlerde, o dönem başta yazar

---

¹⁵² Zaryan'ın 20 Nisan 1922 tarihli bu mektubu yayımlanmamıştır. Yeğişe Çarents Edebiyat ve Sanat Müzesi, Çobanyan dosyası, bölüm 1, no 2131. Aktaran: Vartan Martirosyan, agm., s. 344.

Hagop Oşagan olmak üzere bir grup entelektüelle çıkardığı aylık edebiyat dergisi *Partzravank*'ın (Yüksek Manastır) dördüncü sayısı çıkmıştı. Zaryan'ın Ocak 1922'de derginin kuruluşunda yer aldığı düşünülürse, yazarın döneme dair belli bir yeniden canlanma umudu beslediği düşünülebilir. Peki bir yandan edebi faaliyetlerde aktif olarak yer alırken diğer yandan savaş sonrası İstanbul'un fikri ortamına yönelttiği bu seçkin ve sert eleştiriyi nasıl açıklayacağız? Zaryan abartıyor olabilir miydi? Yoksa geçici kişisel kızgınlıkların veya pişmanlıkların sonucu bir patlama mı yaşıyordu? Kuşkusuz Zaryan, içinde bulunduğu gerçekliği yansıtıyordu. Ve Martirosyan da, yüz yıldır sürekli olarak felaketi unutmak ve hatırlamak arasında gidiş gelişlerle ortak hafıza ve benlik inşasını kurmaya çalışan bir toplumun üyesi olarak, Zaryan'dan duymak istediklerini alıyordu. Peki durum gerçekten Zaryan'ın ifade ettiği kadar umutsuz muydu? Felaket'in ardından "edebiyatçılar ve sanatçılar birer hıyar kadar cahil"ler miydi? Soykırım Ermeni entelijansiyasını ne hale getirmişti? Soykırım öncesi dönemdeki Ermeni entelijansiyasıyla bu yeni dönemdekiler arasında nasıl farklılıklar vardı? Kasım 1918 itibariyle bir avuç kalmış olan bu okuryazarlar grubunun Soykırım'a verdiği ilk tepki neydi? Erken mütarekede İstanbul Ermeni entelijansiyasının içinde bulunduğu durum neydi?

G. 1915 Öncesi Ermeni Entelijansiyası Üzerine Bir Hatırlatma

Çalışmanın birinci kısmında 1915 öncesinde İstanbul merkezli Batı Ermeni entelijansiyasının ortaya çıkış ve gelişim süreçleri kısaca ele alınmıştı. Bu kısımda, 1915 öncesindeki İstanbul Ermeni entelijansiyasına dair birkaç tarihsel not ekleyecek, daha evvel kaydettiğimiz kimi noktaları tekrara düşmek pahasına yineleyecek ve 1915'ten sonra, yani 30 Ekim 1918'de imzalanan Mütareke'yle birlikte tekrar tarih sahnesine çıkan Ermeni entelijansiyasının içinde bulunduğu durum üzerine eğileceğiz.

19. yüzyılın başından itibaren başta Fransa ve İtalya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde eğitim almış olan İstanbul Ermeni entelijansiyası, buralarda tanıştığı politik,

sosyal, edebi yenilikleri İstanbul Ermenileri başta olmak üzere genel anlamda tüm Osmanlı Ermenilerine taşımak için çaba sarf eden bir aktör olarak çıkar karşımıza. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren lise ve üniversite eğitimi almak üzere Avrupa'ya gönderilen bu genç simalar, İstibdat'ın kök salmasına dek sürececek büyük bir modernleşme hareketinin kurucuları olmuşlardır.¹⁵³ Özetle, bu noktada karşımıza çıkan Ermeni entelektüel figürü, “toplumu aydınlatma”yı kendine görev edinmiş bir tiptir.¹⁵⁴

James Etmekjian'a göre, Ermeni entelijansiyasının üyeleri “Ermenistan topraklarında, onun ilk ikametçilerinden kendi zamanlarına dek kültürün egemenliğinin kurulması mücadelelerinde Batı'daki kültürel değerlerden etkilenmişlerdi.”¹⁵⁵ Etmekjian, “O tarihsel toprağın üzerinde [tarihi Ermenistan] ve etrafında sadece ordular savaşıyordu” diye yazıyordu, “burada fikirlerin, geleneklerin, sanatın, edebiyatın, politik ve sosyal kuruluşların, kısacası insan hayatına dair her şeyin savaşı vardı.”¹⁵⁶ Öyle ki, Ermeni entelektüeli, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kendini giderek daha güç siyasi ve sosyal şartlar altında bulan Osmanlı Ermenilerinin bu “savaş”ları sürdürmesinde başat rolü oynayan figür olarak var eder kendini.

Yine çalışmanın birinci kısmında değindiğimiz üzere, 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte siyaset yapma yasağının kalktığı, “eşit vatandaşlık” hukukunun tesisine dair umutların yükseldiği bir hürriyet ortamında Ermeni entelijansiyası Osmanlı Ermeni nüfusunun içinde bulunduğu zorlu siyasal ve sosyal durumun iyileştirilmesi taleplerinin peşinde daha fazla

---

¹⁵³ 19. Yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan bu Zartonk (Uyanış) dönemi boyunca gerek siyasi gerek kültürel alanlarda önemli roller üstlenen bu entelektüeller Ermeni ulusunun modernleşme hareketinin öncüleri konumundaydılar. Ermeni entelijansiyasının moderniteyle birlikte doğuşunu ele alan en kapsamlı çalışma için bkz. James Etmekjian, *The French Influence on the Western Armenian Renaissance 1843-1915*. New York: Twayne, 1964.

¹⁵⁴ Gençlik yıllarında yayımlamaya başladığı şiirlerle Batı Ermenicesinin en başarılı şairlerinden biri olarak anılmaya başlanan Taniel Varujan bunun en önemli örneklerindendir. İstanbul'da ve Venedik'te okuduktan sonra Ghent'te üniversite eğitimi alan Varujan memleketi Sivas'a dönerek uzun yıllar taşrada öğretmenlik yapmıştır.

¹⁵⁵ James Etmekjian, *age.*, s. 255.

¹⁵⁶ Etmekjian, *age.*, s. 255.

politize olma eğilimi göstermişti. Farklı görüşten Ermeni siyasi partileri kurulmuş, Ermeni entelektüel hayatı gerek kurumsal gerek bireysel düzlemde niteliksel olarak büyük bir politik dönüşüm sergilemişti. (Yine aynı yerde, *Şant*'ın 1911 yılının ortasında bu “ahmak koşu”ya tepki olarak, “siyasete karşı sanat” şiarıyla yola çıktığını kaydetmiştik).

İktidara geldikleri 1908'den Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1915'e kadarki yedi yıllık evrede Jön Türk kanadının geçirdiği milliyetçi-muhafazakar dönüşüme paralel olarak İstanbul Ermeni entelijansiyasının bu kesime duyduğu güvensizlik artmış; bu güvensizlik arttıkça Ermeni aydınları birbirlerine eskisinden daha sıkı bağlarla bağlanan, aralarındaki görüş farklılıklarına rağmen aynı topluma (burada Ermeni toplumuna) mensup olma ve o toplumun kültürünü koruma, geliştirme ve modernize etme gibi meseleler etrafında fikir birliği sağlayabilen bütünlüklü bir yapı arz eder olmuşlardı.¹⁵⁷

Özetle, 19. yüzyıl boyunca Batı'da yaşanan sosyal ve politik gelişmelere paralel olarak hızla değişip gelişen Ermeni modernleşme hareketinde kurucu ve yönlendirici rolü oynayan Ermeni entelektüeli, kendisini 1908 sonrası dönemde de “ulusun yaratıcısı, ona *yeni* sosyal, kültürel ve politik vizyonlar ve diller kazandırabilecek aktif özne”¹⁵⁸ (vurgu bana aittir) olarak var etmiştir.

H. “Yüreğimiz Amansız Bir Acıyla Sarsılıyor”: Gidenler ve Kalanlar

Erken Mütareke dönemi, 24 Nisan 1915'teki tutuklama ve cinayetlerden kurtulmuş olan Ermeni entelektüellerine belli bir özgürlük ortamı sağlamış; saklandıkları yerlerden çıktıkları veya sürgün hayatı yaşadıkları taşradaki ücra köşelerden İstanbul'a geri döndükleri bir dönüm noktası oluşturmuştur. Fakat bu günler, aynı zamanda, türlü biçimlerde İstanbul'da kalmayı başaran veya şehre varan bu kesimin korkunç gerçekle karşılaştığı zamandır da: Erken

---

¹⁵⁷ Krikorian, agm., s. 355.

¹⁵⁸ Ronald G. Suny-Michael D. Kennedy, *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, Michigan: University of Michigan Press, 2001. s. 3.

Mütareke dönemi İstanbul’unda birkaç yazar ve edebiyatçının dışında hemen hiç Ermeni entelektüel kalmamıştır. Siyasi ve hukuki taleplerin dillendirilebileceği en etkili alan olarak görülen basının tekrar canlandırılması girişimleri bu gerçekle ve yarattığı sorunlarla daha somut bir temas kurma deneyimi sunacaktır aydınlara. Zira bu dönemin başında, Ermeni kültürel ve sosyal hayatının yeniden canlandırılmasına öncülük edecek Ermeni aydın sayısı en iyimser tahminle iki elin parmaklarının sayısını geçmez.

Mütareke’nin hemen ardından *Şant*’ı tekrar yayımlama işine girişen Merujan Barsamyan derginin ilk sayısında şöyle yazar:

“Kaç tane edebiyatçı kaldı? Kim çalışacak ki *Şant*’ta?” diye soruyorlar bize. Biz de zaten dergiyi yeniden yayımlama kararı alırken kendimize sorduk bu soruları. Büyük yazarlarımızın birçoğu geri dönmeyecek artık. İstanbul’da ancak birkaç tane yazar kaldı geriye. Dört-beş tane Mısır’da, birkaç tane de Avrupa’da Türkiye Ermenisi (*trkahay*) yazar var. Kuşkusuz derginin tekrar çıktığı duyulmaya başladıkça dağılmış olan tüm Ermeni yazarlar Ermeni edebiyatına can, Ermeni halkına ise yürek vermek için *Şant*’ın etrafında toplanacaklardır.¹⁵⁹

Barsamyan, 16 Kasım 1918’de kaleme aldığı bu satırlarda kuşkusuz iyimser bir ton tutturmaya çalışıyor, Ermeni entelektüellerin zaman içinde derginin etrafında toplanacaklarına duyduğu inancı ifade ediyordu. Ne var ki Barsamyan’ın bu beklentisi gerçekleşemeyecek, yeni döneminde neredeyse tamamen değişmiş bir yazar kadrosuyla yola devam eden *Şant* da Ermeni entelijansiyasının karşı karşıya kaldığı “yetersiz entelektüel güç” sorunuyla başa çıkmak zorunda kalacaktır. Barsamyan ilk sayıda yayımladığı başka bir yazısında şöyle söylüyor:

[...] Özgürleşmenin sarhoşluğunu yaşamayı birçoğumuzdan daha fazla hak edenler, daha fazla acı çekenler, daha fazla düşünenler, tekrar ediyorum, onlar, kanla sulanmış bir çiçeğin despotizmin yıkıntıları arasında ansızın tomurcuklanmasını görmeyi birçoklarından daha fazla hak edenler, bu dünyaya ait değiller artık. Dergimizi matbaaya teslim ettiğimiz bu gün, yüreğimiz amansız bir acıyla sarsılıyor. *Şant*’ın değerli çalışanlarından

¹⁵⁹ “Ov Bidi Aşkhadagtsi *Şant*-i?”(Kim Çalışacak Ki *Şant*’ta?). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 12. Derginin “Hay Horizonen” başlıklı sabit duyuru sayfasında yayımlanan bu yazı, sayfadaki diğer yazılar gibi, Merujan Barsamyan tarafından kullanılan “*Şantarkel*” (Yıldırımsavar) imzasıyla yayımlanmıştır.

birçoğu artık aramızda değil.¹⁶⁰

Evet, “Özgürlük” gelmiş, “işkence” bitmiştir; fakat bu kez de tüm bunları halka duyuracak insan yoktur. 24 Nisan 1915 aydınkırımından geriye kalan İstanbul Ermeni entelijansiyası, ulusu yeniden yaratma işine önce “yeni entelektüelini” yaratarak başlamak zorunda kalacaktır. O entelektüel ki, sadece orduların değil fikirlerin de savaştığı tarihsel kara parçası üzerindeki fikirsel, sanatsal, edebi, politik ve sosyal savaşlarda liderlik rolünü üstlenecek, Ermeni milletinin “yeniden doğuşunu” gerçekleştirecektir.

I. “Yeniler” ve *Şant*

“Ağacın yeşil dallarını kestiler, fakat işte kökü yeniden filizlenmeye başladı. Yarın Gün’e karşı büyüyecek bunlar, olgunlaşacak, güçlenecek ve yeşil kollarıyla Ağacın görkemine ulaşacaklar... Böyle teselli buluyorlar, böyle teselli buluyoruz...”¹⁶¹

24 Nisan 1915, kuşkusuz Batı Ermeni yazılı kültürü için bir sonu işaret ediyordu. Bu tarihte yaşanan büyük aydınkırım, kültürel üretimin ağır bir kesintiye uğramasına sebep olacak, dahası, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Diaspora’nın farklı noktalarına göç edecek olan Ermenilerle birlikte “ölecek”; ardından, süreklilik ve estetik standartlar bakımından istikrarlı bir edebi üretim damarının gerek İstanbul gerek diaspora Ermenileri arasında oluşturulamamış olması, Batı Ermeni edebiyatının, Soykırım yaşanmasaydı muhtemelen arkalarından gelecek nesiller tarafından katbekat aşılacak olan “1915 kurbanı” yazarlarının “tabu”laştırılmasına yol açacaktı.

Bugün Ermeniler arasındaki yaygın kanaat, 24 Nisan 1915’te yaşanan büyük entelektüel kaybın yerinin asla doldurulamadığı ve doldurulamayacağı yönündedir. Öte yandan, erken Mütareke dönemine bakıldığında, Ermeniler arasındaki genel kanının bunun tersi yönde olduğunu gözlemliyoruz. Felaket’in hemen sonrasındaki ilk tepkiler, genel anlamda, yaşanan

¹⁶⁰ Merujan Barsamyan, “Mer Dzrakırı” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

¹⁶¹ Merujan Barsamyan, “Abril Dasnımeg” (On Bir Nisan). *Şant* 25-26, 26 Nisan 1919, s. 289.

büyük entelektüel kaybın yasını tutma iradesini göstermekte kararlı bir duruşu ifade etmekle birlikte, “yeni nesil”in kısa zamanda kendini “eskiler” gibi yeniden üretebileceği, geliştirebileceği ve tarih boyunca felaketlerle yaşamaya alışmış olan Ermeni milletinin tekrar eski gücüne kavuşacağı yönündedir. Milletin “yeniden doğuş”unu sağlayabilmek için öncelikle entelektüellere ihtiyaç vardır ve bunlar hızla yetişip katledilenlerin yarattığı boşluğu doldurmaya çalışmalıdırlar.

Şant’ın ikinci dönemdeki ilk sayısının 16 Kasım 1918’de yayımlandığını kaydetmiştik. “İstanbul’da sadece birkaç edebiyatçı”nın kaldığı bir ortamda hızlı bir şekilde dergisini tekrar yayımlama işine girişen Barsamyan’ın, yeni dönemdeki ilk “transfer”ini, kardeşi Mıgırdiç Barsamyan’ı derginin kadrosuna katarak yaptığı gözlemlenir. Uzun yıllar Ermeni taşrasının farklı şehirlerindeki okullarda öğretmenlik ve idarecilik yapan Mıgırdiç Barsamyan, 1915 Soykırımı’ndan Konya’da saklanarak kurtulur ve Mütareke’yle birlikte İstanbul’a geçer. *Şant*’ın ikinci dönemi boyunca kardeş Barsamyan dergiye ciddi katkılar sunacaktır.

On iki sayfa olarak yayımlanan bu ilk sayının yarısından fazlasının Merujan ve Mıgırdiç Barsamyan’ın yazılarından oluşması, derginin karşı karşıya kaldığı “yazar” sorununun açık bir göstergesidir. Yine bu sayıda yer verilen üç şiiirden ikisi çeviri,¹⁶² diğeri ise Barsamyan’ın 18 Aralık 1917 tarihini taşıyan, askerde yazdığı isyan yüklü dramatik bir şiiirdir.¹⁶³

---

¹⁶² 1915 öncesinde şiire verdiği önemle ön plana çıkan *Şant*’ın 1915 sonrasındaki ilk sayısında yayımlanan ilk şiir Bulgar şair Peyo Yavorov’un (1877-1914) Abdülhamid katliamlarının ardından Bulgaristan’a kaçan Ermeni mültecilerden esinlenerek yazdığı “Armentsı” (Ermeniler) adlı şiiirdir (Ermeniceye çeviren S. H.). Barsamyan, şiiri sunarken düştüğü notta, Ermenilerin tıpkı 20 yıl önce olduğu gibi bugün de aynı biçimde acı çektiklerini, o yüzden Yavorov’un esasen Abdülhamid katliamları üzerine yazdığı bu şiiri yayımlamakta beis görmediğini” kaydeder. 1894-96 katliamları üzerine yazılmış çok sayıda Ermenice şiir varken Barsamyan’ın tercihini Yavorov’dan yana kullanmış olması, bir anlamda Ermenilerin acılarının evrensel düzeyde de karşılık bulduğunu ispat çabası olarak düşünülebilir mi? Bkz. *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 6. İlk sayıda yer alan diğer şiir Leconte de Lisle’in “Savaş: Özgürlük ve Adalet İçin” başlıklı Fransızca şiirinin çevirisidir.

¹⁶³ Barsamyan’ın 18 Aralık 1917 tarihinde askerdeyken yazdığı “Hayerk” (Ermeni Marşı) adlı bu şiir “herkes öldürülüyorken ben nasıl yaşayabildim” diyen şairin içinde bulunduğu ruh halini yansıtmaya açısından alıntılanmaya değerdir:

Nasıl gülmemi istersiniz
Bu kederli gözlerimle
Ermeni acısının katarı
Uzun gölgesini oraya bırakmışken

1915 Soykırımı'nın, *Şant* üzerinde iki köklü değişime sebep olduğu görülür. Bunlardan ilki, 1915 öncesinde “edebiyat ve sanat dergisi” olan yayının Felaket'in ardından “toplum, edebiyat, sanat, politika ve bilim dergisi”¹⁶⁴ olmaya doğru yaşadığı dönüşümdür. İkincisi ise, Barsamyan'ın ifade ettiği üzere, “Ermeni aydınının dergisi” olan *Şant*'ın 1915'in ardından “aynı zamanda Ermeni halkının da dergisi” olarak ortaya çıkmasıdır. Bu iki köklü değişim, kuşkusuz Barsamyan'ın dönemin koşulları ve ihtiyaçlarının farkında olmasından, *Şant*'ı eskiden olduğu gibi salt bir “edebiyat ve sanat” dergisi olarak yayımlayamayacağını öngörmesinden ve ortada *Şant*'a edebi metin üretebilecek sayıda edebiyatçı kalmadığını bilmesinden kaynaklanır. Barsamyan, bu “yeni” ilk sayının manifestosu niteliğinde okunabilecek olan “Planımız” başlıklı makalesinde şöyle yazar:

[...] 1911'de *Şant*'ı yayımlamaya başladığımızda amacımızı anlatan satırlarda şöyle yazmıştık: “Sanat limanına demirlemenin; çıldırtıcı siyasi ve toplumsal kavgalardan yorgun düşmüş zihinlerimizin nefes alabileceği, Sanat'ın gizleri üzerindeki perdeyi aralayabileceğimiz bir ortam yaratmanın vakti gelmiştir.”

Dünyayı saran bu felakette, bilhassa halkımızın korkunç olaylar yaşadığı bu günlerde, o eski günlerdeki *Şant*'ın, edebiyat ve sanat içerikli bir yayın *organının* varlığı, basbayağı gülünç olurdu.

Şant, edebiyat ve sanat sayfalarını baki kılarak, olanca yasıyla, artık kendini yeni bir toplumsal davaya adayacak. O artık yalnızca Ermeni aydınının değil, Ermeni halkının da dergisi olacak.

İmkânsız başarmaya, Ermeni'nin çileli yaşamını en korkunç ayrıntılarıyla yansıtmaya çalışacağız. O kuduz fırtınadan mucize eseri kurtulan nadir yazarlarımızı, Ermenilerin son yüzyılda yaşadıklarını kendi hayat hikâyeleri üzerinden ayrıntılarıyla kaleme almaya davet edeceğiz.

Nasıl kesmeyeyim, ah
Bu nankör elimi, kuvvetliyse de
O laf anlamaz ki, kanını
Ermeni yarasının, silememişken.

Nasıl kapılmamı istersiniz
Şarkımın bahtsız notalarına
Yankısı Ermeni hıçkırığının
Kulağımda yuva yapmışken

Nasıl, nasıl istersiniz benden
Sonsuzlukta çiçeklenmemi
Ermeni iradesinin
Korkutucu yumruğu olmamışken.

¹⁶⁴ *Şant*'ın ilk sayısı bu altbaşlıkla yayımlanmış, sonraki sayılarda “politika” ifadesi künyeden kaldırılmıştır.

Her bir Ermeni'nin gözleri acı ve gözyaşı dolu. Her Ermeninin acısı da gözyaşı da farklı, fakat hepsinin fışkırdığı kaynak aynı. Öyleyse tüm acı çekenler bu sayfalara başvursunlar, başvursunlar ki Bizim Kanlı Tarihimiz (*Mer Arünod Badmutyuni*) kaleme alınabilsin.¹⁶⁵

Barsamyan'ın bu açıklamada iki önemli noktaya işaret ettiği görülüyor: (1) Soykırım'ın hemen ardından “edebiyat” yapmanın imkânsızlığına/anlamsızlığına ve edebiyatın yaşayacağı dönüşüme; (2) –zaten– bir halkın kültürel dışavurumu anlamında “edebiyat”tan söz edebilmeyi mümkün kılacak sayıda edebiyatçının kalmamış olmasına. İlk noktayı çalışmanın sonraki kısımlarında, “Felaket ve Edebiyat” başlıklı bölümde ele alacağız; biz bu bölümde, artık “yalnızca Ermeni aydınının değil, Ermeni halkının da dergisi olmaya” aday olan *Şant*'ın “yeni Ermeni entelektüeli”yle kurduğu ilişkiye odaklanacağız.

İ. “Bugünün Yenisi Yarının Eskisi Olmaya Yazgılıdır”

Aram Kapuciyan, 1918'de İstanbul'da yayımlanan “Tadasdani Orer” (Yargı Günleri)¹⁶⁶ başlıklı denemesinde şöyle yazıyor: “İçinizde az çok yazar kumaşına sahip olanlar bugün zindansı karanlıktaki gözlerini koca koca açmış, bir kağıt parçasına, bir sayfanın ucuna ilişmiş kalem sallıyor. Ne ki edebiyat yapmıyor, kendinizi döküyorsunuz kâğıda...” Kapuciyan'ın bu teşhisi kuşkusuz erken Mütareke dönemi Ermenilerinin içinde bulunduğu durumu net biçimde özetler niteliktedir. 1915 Soykırımı sonrası gelen özgürlük ortamı ne Abdülhamid katliamlarının ardından gelen, ne de 1909 Adana Katliamı'nı izleyen atmosfere benzemektedir. 1894-96 yıllarındaki katliam dalgaları ile 1909 Adana olaylarının ardından yaşanan görece sessizlik ortamına 1918'de rastlanmaz. Bu dönem, Kapuciyan'ın belirttiği üzere, az çok yazma kabiliyetine sahip her Ermeni'nin eline kalem aldığı bir dönemdir.

Kapuciyan'ın söz konusu tespiti, Barsamyan'ın derginin ikinci dönem

---

¹⁶⁵ Merujan Barsamyan, “Mer Dzirakiri” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

¹⁶⁶ Erken Mütareke döneminde İstanbul Kumkapı'da *Nor Hayasdan* (Yeni Ermenistan) adlı haftalık dergiyi yayımlamaya başlayan Aram Kapuciyan'ın bastığı bu 32 sayfalık kitapçık, dönemin siyasetçilerinin ileri sürdüğü “Ermeniler yaşananları unutsun, kardeşçe birlikte yaşamaya devam edelim” söylemine cevap niteliğindedir.

“manifesto”sunda yaptığı çağrılar üzerinden de okunabilir. Barsamyan, bu yazıda derginin yeni döneminde *Şant*’ın yazarı olmaya aday iki gruba çağrı yöneltmektedir. Bunlar, “hayatta kalmayı başaramamış yazarlar” ve “acı çeken herkes”tir. Barsamyan bu çağrıyla, 1915 öncesinde, dönemin önde gelen yazar ve şairlerinin katkı sunduğu yüksek kaliteli bir “edebiyat ve sanat” dergisi olan *Şant*’ın sayfalarının yeni dönemde herkese açık olacağını duyurur. Bu çağrı, Barsamyan’ın dahi öngöremediği büyüklükte bir cevap bulacak, “*Şant*’ın posta kutusu gerek yeniler gerek eskiler tarafından yollanan yazılar ve şiirlerle dolup taşacaktır.”¹⁶⁷ *Şant*’ın yazar kadrosu da diğer süreli yayınlarla paralel biçimde, 1915 öncesi sahip olduğu kadroya göre neredeyse tamamen değişir.

Burada bir parantez açıp, bu kadro değişiminin aslında çoğunlukla bir “kadın değişimi” olduğunu vurgulamak gerekir. Çalışmanın “Erken Mütareke Döneminde Siyasi Gelişmeler” başlıklı kısmında, erken Mütareke döneminde, tehirden kurtulabilmiş büyük kadın gruplarının İstanbul’a göç ettiğini ve İstanbul Ermeni toplumunun önceliğinin bu dul kadın ve yetimler olduğunu kaydetmiştik.¹⁶⁸ Dolayısıyla dönemin bu “kadın gerçekliği” *Şant*’ın sayfalarına da yansıyacak, yeni dönemde dergiye katılan yazarların hemen hemen yarısı kadınlardan oluşacaktır.¹⁶⁹ *Şant*’ın editoryal kadrosunda yer alan Nardig Hagopyan ve Merujan Barsamyan’ın eşi Bercuhi Barsamyan da dahil olmak üzere yeni dönemde dergiye Akasia, Kohar, Siana, Mrrig ve Sirvart Mıgırdıçyan gibi kadın edebiyatçıların, şiirler ve yazılarla ciddi entelektüel katkıda bulundukları gözlemlenir.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ “Tserakirner... Tserakirner...” (Elyazmaları... Elyazmaları...). *Şant* 15, 15 Şubat 1919, s. 180.

¹⁶⁸ *Şant*’ın ilk sayısında yayımlanan “Yarının Kadını” başlıklı yazıda kadınlara “yetimlerin kurtarıcıları” olma, Ermeni milletinin tekrar yaratılması evrelerinde başat rolü üstlenme çağrısı yapılır: “Ermeni kadını dehşetin her safhasıyla karşı karşıya kaldı. Felaketin yıkıcılığını kalbinde, ruhunun derinliklerinde, hatta teninde hissetti. Ve işte bu sonu gelmez çileden doğacaktır yarının idealist ve vatansever Ermeni kadını.” Bkz. A.S., “Vağvan Gını.” *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 9-10.

¹⁶⁹ Öte yandan bu durum sadece Ermenilere özgü bir durum olmadığı, Savaş’a katılan diğer ülkelerin toplumlarında da erkek nüfusun cephelerde telef olmasının ardından ortaya büyük bir “kadın” gerçekliğinin çıktığı unutulmamalıdır. Ermeniler açısından tek fark Ermeni erkek nüfusu savaşarak ölmesi değil, katledilmesidir.

¹⁷⁰ Barsamyan bunlardan Akasia, Siana ve Mrrig’in eski nesil kadın yazarlardan olduklarını kaydeder. Bkz. *Şant*

Şant, ikinci döneminde “yeni nesil” yazarlara sayfalarını açarak onların entelektüel gelişimine –en azından edebi üretimlerini yayımlayabilecekleri bir platform sağlayarak– katkı sunmuştur. Öte yandan, derginin ilk sayılarında Ermeni entelijansiyanının karşı karşıya kaldığı bu büyük sorunla nasıl mücadele edilmesi gerektiği, “yeniler”in nasıl bir yol izlemesi gerektiği, “eskilere düşen görevlerin” neler olduğu vs. yönünde yürütülmüş fıkırsel bir tartışmaya, bir yöntem önerisine rastlanmaz. Bu, kuşkusuz, henüz yeni yeni toparlanma çabası içinde olan entelijansiyanın ötelediği konulardan biri olmaya mahkûmdur. 1919 yılının Mayıs ayı sonlarına kadar *Şant*’ta dönemin en keskin meselelerinden biri olan “yeni ve eski entelektüel” konusu üzerine kayde değer bir yazı yayımlanmaz.¹⁷¹

Öte yandan, *Şant*’ın son döneminde edebiyat ve sanat meseleleri üzerine genel perspektif sunan yazıların arttığı gözlemlenir. Kuşkusuz bu, Mütareke’nin ilk aylarında karşı karşıya kalınan büyük sosyal ve politik meselelerin zaman içinde sağlanan belli bir örgütlü yapıyla yavaş da olsa çözülmeye başlamasına, başka bir deyişle, entelektüellerin ilk andaki şok halini atlatıp güncel konular üzerine kafa yormaya başlamalarına bağlanabilir. Derginin ilk sayılarında ağırlıklı yeri kaplayan şiir, öykü ve tanıklık türündeki yazıların yerini derginin son dönemine doğru edebiyat, sanat ve tiyatro eleştirileri almıştır.

Bu dönemde, derginin 28. sayısında yayımlanan Mıgırdiç Barsamyan “Yazarın Karakteri” başlıklı yazı dikkate değerdir.¹⁷² Kardeş Barsamyan, 1915 öncesi dönemde taşrada yaşayan bir öğretmen-entelektüel olarak İstanbul’daki büyük edebiyat isimlerini yakından

---

30, 24 Mayıs 1919, s. 341-342. Mütareke’nin ardından türlü biçimlerde edebiyatla ilişkisi kesilmek zorunda kalmış olan bu kadın yazarlar üzerine yapılmış herhangi bir akademik çalışmanın bulunmaması bu yazarların akıbetleri konusunda bilgi sahibi olmamızı engellemektedir.

¹⁷¹ Bu süreçte “Yeniler” üzerine Barsamyan’ın gözüne çarpan iki unsur vardır: (1) “Yeniler” keyfi biçimde, çoğu “eskiler” tarafından kullanılan mahlasları rastgele kullanmaktadırlar. Barsamyan bu noktada sert bir uyarı yaparak “mahlas seçmeyi dahi başaramayanların edebiyata hiç bulaşmamalarını” önerir. Bkz. M. Barsamyan, “Dadzanunneru Sefhaganutyuni” (Mahlasların Aidiyeti). *Şant* 11, 18 Ocak 1919, s. 132. (2) Barsamyan “yeni nesil” edebiyatçıların yol yordam bilmemesinden yakını. Barsamyan’a göre “yeniler” yazdıklarını aynı anda birden çok süreli yayına göndererek “eskiler”in kurallarını çiğniyorlardır ve editörlerin “yeniler”e karşı dikkatli olması gerekmektedir. Bkz. M. Barsamyan, “İzkuşatsek Noreren” (Yenilere Dikkat!). *Şant* 18, 8 Mart 1919, s. 216.

¹⁷² Mıgırdiç Barsamyan, “Kroğın Anhadaganutyuni” (Yazarın Karakteri). *Şant* 28, 10 Mayıs 1919, s. 318-319.

takip ettiğini ve dışarıdan bakıldığında bu isimlerin hem büyük yazarlar hem de düzgün karakterli insanlar olarak göründüklerini kaydeder. Öte yandan, 1915 sonrasında İstanbul’a gelen Mıgırdiç Barsamyan, şehirdeki *mevcut* entelijansiyanın kişiliksiz, “aka ak, karaya kara” diyemeyen şahsiyetsiz insanlar grubuna dönüştüğünü vurgular. Mıgırdiç Barsamyan, “fikirsel bir sefalet içinde olan bu entelijansiyanın, dehalar göçüp gittikten sonra kendini entelektüel dünyanın sahipleri” olarak gördüğünü vurgular. Ermeni aydınlarının savaş sonrasındaki durumunu konu alsa da daha çok kişisel hayal kırıklıkları ve genel teşhislerle örülü olan bu yazı “yeni nesil”e dair somut eleştiriler ve öneriler getirmekten uzaktır.

Öte yandan, Merujan Barsamyan’ın söz konusu tartışmaya, 24 Mayıs 1919 tarihli 30. sayıda yayımlanan bir yazıyla dahil olduğu ve *Şant*’ın “yeni nesil entelektüeller” konusundaki “resmi” duruşunu açıkladığı görülür. Barsamyan, o güne dek birçok kişiyle “yeniler” üzerine tartıştığını,¹⁷³ sonunda bu konu üzerine yazarak düşüncelerini açıklama noktasına geldiğini kaydeder. Bu sayıda yayımlanan “Eskiler ve Yeniler” başlıklı yazı, tartışılıp duran “yenilerin cehaleti,” “yenilerin taklitçiliği,” “yenilerin yeteneksizliği” gibi meselelere cevap niteliğinde olan dikkat çekici teşhis ve önerilerle kurgulanmıştır. Barsamyan, “eskilerin çok azının sahip oldukları yeteneklerini koruyup geliştirdiklerini,” “yenilerin çoğunun hayatta kalan eskilerin birçoğundan daha yüksek bir estetik değer sergilediğini” vurgular. Öte yandan Barsamyan, “eskiler”in gazetecilik mesleğinin yıpratıcı koşulları altında yeteneklerini yitirdiklerini ve “her şeyi alıp götüren günün akışı”na karşı durabilmek için en iyi eserlerini daha sakın günlerde yayımlamak üzere sakladıklarına inanmak istediğini belirtir. Barsamyan, günün edebiyatının “büyük bir krizde” olduğunu, o yüzden “yarının eskisi olmaya aday yeniler”in desteklenmesi gerektiği vurgular:

Kimi tabiattaki insanlar şartlar ne olursa olsun üretmeye devam ederler.
Yayınlara bakalım, birkaç istisna hariç, hayatta kalanların ürettiği edebiyat,

---

¹⁷³ Bu yazının kardeş Mıgırdiç Barsamyan’ın yazısından sadece iki hafta sonra yayımlandığı göz önünde bulundurulursa Merujan Barsamyan’ın yazısının kardeşinin argümanlarına cevap niteliğinde olduğu ve karşılaştırmalı okunması gerektiği anlaşılabılır.

krizin eşiğinde, ya da zaten krizde. Bu yüzdendir ki açıklarının ve eksiklerinin pekâlâ farkında olduğumuz dergimiz *Şant* da yeni kalemlerin iyi yazılarını sayfalarında ağırlamaya ve değerli bulduklarını yüreklendirmeye talip. Şayet “İlahi ateş”e sahipse, bugünün yenisi yarının eskisi olmaya yazgılıdır. [...]

Eleştiriye hak eden bir nokta varsa o da, çoğunda büyük bir tutarlılıkla tekrar eden köle ruhudur. Bilhassa muhteşem Varujan’ın etkisini taşıyorlar üzerlerinde. *Hetanos Yerker*’in¹⁷⁴ yaratıcısının *büyük* artılarından faydalanmak yerine, onun *küçük* eksiklerini sahipleniyorlar.

Fakat bunların değerini yadsımak ve yazdıklarını hor görmek doğru değil. Yeteneği olmayanlara karşı sert olmalı, yarının Ermeni yazınının yıldızı olmaya talip her bir yeni kalemi ise yüreklendirmeliyiz.¹⁷⁵

Barsamyan’ın söz konusu tartışmaya nispeten geç dahil olduğu bu detaylı yazısındaki argümanları, 34. sayıda, Mütareke döneminde yazdığı eleştiri yazıları ve şiirleriyle tanınan dönemin önde gelen entelektüellerinden Yenovk Armen tarafından geliştirilecektir. Armen, “Ermeni Edebiyatçıların Kaderi” başlıklı uzun makalesinde (4 sayfalık bu yazı *Şant*’ın yayımladığı en uzun makale olma özelliğini taşır), savaş sonrası Ermeni entelektüel dünyasının karşı karşıya kaldığı bu büyük sorunla ilgili daha somut öneriler ileri sürer. Armen, yazıda genel olarak 1915 öncesi ve sonrasında Ermeni entelijansiyanının içinde bulunduğu durumu ele alarak, erken Mütareke döneminin Ermeni entelektüel çevrelerinde öne sürülen bazı negatif yargılara cevap vermeye çalışır. Armen’e göre entelijansiyanın en büyük sorunu insan eksikliği değil, o insanların yetişmesini sağlayacak zeminin eksikliğidir: “Çiçeklerimiz var, yenileri de filizlenecek; fakat verimli toprak ve bahçenin yokluğudur mesele olan”. Yenovk Armen’a göre, “eskilerin yeri doldurulmaz” diye söylenip durmak olumlu bir sonuç doğurmaz; esas yapılması gereken, “entelektüel hayata öncelik vererek yazar ve şairlerin yazdıklarıyla geçinebilecekleri” ve “yaşayabilmek için ezici ve tüketici bir meslek olan gazeteciliğe gerek duymayacakları” bir sosyo-ekonomik ortam yaratmaktır. “Edebiyatçı,” der Armen, “ürettiğiyle yaşamını kazanamadığı sürece *ölmeye mahkûmdur*.”

¹⁷⁴ *Hetanos Yerker* (Pagan Şarkılar) Taniel Varujan’ın 1912’de yayımlayarak “şiirsel paganizm” akımını başlattığı bu kitap 1915 Soykırımı’nın ardından Batı Ermeni şiirinde aşılabilir bir noktaya erişmiş, Soykırım sonrası Ermeni şiirini uzun yıllar etkisi altında tutmuştur.

¹⁷⁵ Merujan Barsamyan, “Yeniler ve Eskiler,” *Şant* 30, 24 Mayıs 1919, s. 341-342.

Dönüşü olmayan biçimde gidenlerin yarattığı büyük kaybımıza ağıtlar yakıyoruz. Fakat onların açtığı boşluk dolmayacak diye yakınip bir de bunu şu an hazırlanmakta olan yeni nesle karşı söylemek çok bilgece değil. [...] Ermeni ırkı, medeniyetin sonsuz caddesinde büyüüp serpilmiş bir ceviz ağacıdır. Sürekli olarak maruz kaldığı fırtınalara karşı sarsılmadan göğüs germiştir. Ve barbarlığın vahşi baltaları onu kaç kez balta darbeleriyle budamış olursa olsun, o her seferinde daha güçlü büyüüp gelişmiştir.

Cengiz Han'ın, Timurlenk'in, Şah Abbas'ın dehşetinden sonra bile edebiyatını ve medeniyet ağacını daha canlı ve daha zengin bir biçimde ayakta tutmayı bilmiştir. İşte bu son barbarlıkların fırtınaları da gelip geçer ve tekrar ayağa kalkar. Bireyleri katledebilir, onları yok edebilirler. Ama *İrkin Sesi*'ni yok edemezler. [...]

Yazar kendi ürettiği eserle yaşamını kazanamadığı sürece, cesaretlendirilmediği sürece *ölmeye mahkumdur*. [...] İşte bugüne kadar büyük romancılara, oyun yazarlarına ve tarihçilere neden sahip olamadığımızın cevabı. Tekrar ediyorum, eksikimiz insan değildir, bu insanların yetişecekleri *mesleğin*, yani *toprağın* hiçbir zaman olmaması ve şu an da olmayışıdır. Kalben ve ruhen zengin bireyler işte bu yüzden hiçbir zaman büyük edebi dehalara dönüşemeyecekler.¹⁷⁶

Armen bu uzun yazının devamında Ermeni okullarının düşen eğitim seviyesinin ayrıca ele alınması gerektiğini, yeni entelektüel neslin bu fakirleşmiş kurumlarda yetişemeyeceğini vurgular. Bu yazıyla birlikte Armen'in, "entelektüel yatırım" ve "eğitim" nosyonlarının geliştirilmesi önerisiyle, dönemin başlıca tartışma konularından olan "yeni nesil" meselesine çağdaşlarının ilerisinde bir perspektif sunduğu gözlemlenir. Armen'in "büyük romancılara, oyun yazarlarına ve tarihçilere sahip olamadık" teşhisi, hem sonradan tabulaştırılacak olan 1915 kurbanlarına yönlendirilmiş bir eleştiri, hem de yetişmekte olan "yeni nesil"e "eski"yi aşma motivasyonu kazandırma amaçlı bir hamle olarak okunabilir. Kuşkusuz Armen, temel eleştirisini 1915 öncesinde Ermeni milletinin "entelektüel yetiştirmeye" gerekli yatırımı yapmamasına getiriyor, Felaket'in ardından izlenmesi gereken yolu çizerek fikri üretim ortamının desteklenip, bu yolda ilerleyecek olanların cesaretlendirilmesi durumunda Ermenilerin belki Felaket'ten önce sahip oldukları entelijansiya standardını da aşip "büyük romancılara, oyun yazarlarına ve tarihçilere" sahip olabileceklerini işaret ediyordur. Yenovk Armen'in sunduğu bu yeni perspektifin –somut anlamda– gerektirdikleri, kuşkusuz

¹⁷⁶ Yenovk Armen, "Hay Krakednerun Cagadakiri" (Ermeni Edebiyatçılarının Kaderi). *Şant* 34, 24 Haziran 1919, s. 389-390.

Ermenilerin içinde bulunduğu acı gerçeklikle çelişiyordu; öyle ki, Armen çağrısına gerekli karşılığı bulamayacaktı.

Souren Danielyan’a göre, kültürel canlanmanın ve milliyetçi hareketin ilk evrelerinden itibaren, bir devlet otoritesine sahip olmayan Ermeniler için edebiyat, entelektüeller ve ulusal kimlik iç içe geçmiştir.¹⁷⁷ Soykırım sonrası Ermeni entelektüel düşüncesinde de “yeni Ermeni entelektüel” figürünün “ulusu yaratan, ulusa yeni sosyal, kültürel, politik vizyonlar ve diller kazandırabilecek olan aktif bir özne”¹⁷⁸ olarak kurgulandığı gözlemlenir.

Öte yandan, 1915 öncesi dönemden miras alınan belli bir kültür ve eğitim geleneğinden beslenerek şekillenmiş İstanbul Ermeni entelijansiyasının 24 Nisan 1915’teki “aydınkırım”la bir gecede ortadan kaldırılmış olması, Soykırım sonrası dönemde “yeniden doğma” çabaları içinde olan Ermeni milletin büyük bir “fikri üretim” sorunuyla karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir. 1915 öncesi dönemde gerek Ermeni okullarında gerek Ermenice basın organlarında çalışarak kendilerinden sonra gelecek olan neslin hazırlanmasına katkı sunan entelijansiyanın sürgün ve katli, İstanbul Ermeni kültür hayatının dört yıllık büyük bir kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Bu kesinti, “yeni nesil”i iki büyük sorunla, (1) entelektüel bir altyapı kazanabilecekleri okulların düşük eğitim seviyesi ve (2) kendilerini yetiştirebilecekleri entelektüel kurumlardan (başta gazete ve dergiler) mahrum kalma sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Kuşkusuz Ermeni modernleşmesinin iki temel kurumu olan basın ve okulun pratikte “ortadan kaldırılmış” olması, erken Mütareke döneminde İstanbul Ermeni entelijansiyasının varlığını sürdürebilecek yeni güçlerin hazırlanıp serpilmesine engel olmuştur.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ Souren Danielyan, “Daniel Varujan and Literary Haethenism.” *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010. s. 313.

¹⁷⁸ Suny ve Kennedy, *age.*, s. 3.

¹⁷⁹ İstanbul Ermenice basınının 24 Nisan 1915 darbesiyle birlikte durma noktasına geldiğini ve savaş süresince sadece dört Ermenice gazetenin varlığını sürdürebildiğini çalışmanın “24 Nisan 1915 Sonrası İstanbul’a Kısa Bir Bakış” başlıklı kısmında ayrıntılı biçimde ele almıştık. Öte yandan, gerek 24 Nisan 1915’teki ilk tutukalamalarda gerekse de sonraki dalgalarda tutuklanarak ölüme gönderilen aydınların ortadan kaldırılışının Ermeni okullarının eğitimin seviyelerine somut etkileri üzerine yapılmış bir çalışma yoktur. Fakat bir fikir vermesi açısından

Ancak tek başına bu sonuca dayanmak, kritik bir noktayı gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Zira eğitim ve basın gibi kurumların modernleşme ve aydın hareketinin gelişiminin temeli olarak görüldüğü olağan durumdan çok farklı, olağanüstü bir koşul içindedir Mütareke Ermenileri: 1915 yaşanmıştır. Dolayısıyla artık, Felaket adını verdiğimiz bir güç, hem gündelik / sıradan olanın ürettiği kültürü, hem de yüksek kültürü (edebiyatı, sanatı) belirleyecek, kısaca bütün paradigmaları değiştirecek bir öge olarak karşımızdadır. Bir sonraki bölümde “Felaket’ten sonra edebiyat mümkün müdür?” sorusunun cevabını arayacak, *Şant*’ın çerçevesinden felaket ve edebiyat ilişkisine dair yürütülen tartışmaları ele alacağız.

Armen’in bu uzun yazısının devamında ayrıntılı biçimde yer verdiği öğretim ve öğretmenler üzerine yazdıklarına bakılabilir. Bkz. Armen, agm., s. 391-392.

BÖLÜM III

FELAKET'TEN SONRA EDEBİYAT

Şant, bir edebiyat ve sanat dergisiydi. Şair ve yayıncı Merujan Barsamyan, II. Meşrutiyet'le birlikte gelen özgürlük ortamında Ermeni entelektüellerin birbirlerinin ardı sıra politika alanına doğru “ahmak” bir koşuya başladıklarını ve yazının, edebiyatın terk edildiğini söyleyerek, bu akıma karşı çıkmak için kurmuştu *Şant*'ı.

Ne ki diğer tüm yayınlarındaki gibi *Şant*'ın koşusu da birkaç yıl sonra kesintiye uğradı. 24 Nisan 1915'teki “aydınkırım”la başlayan Ermeni Soykırımı, Osmanlı Ermeni nüfusunun tamamına yakınının yerinden edilmesine ve öldürülmesine yol açmıştı. Bugünden baktığımızda, “Soykırım”ın, yüz yıldır, Ermeni kimliğinin (gerek Ermenistan'da gerek Diaspora'da) temel kurucu unsurlarından biri olduğunu saptarız. Raphael Lemkin'in ifadesiyle “Soykırım...” Ermenilerin hayatlarının, son yüz yıldır gerek politikada, sanatta, edebiyatta, tiyatrodan gerek gündelik hayatta temel belirleyeni olmuştur. Ermenilerin, geçen yüz yılı, bu “olgu”ya karşı koyarak; diğer bir ifadeyle –Marc Nichanian'ın kavramsallaştırdığı haliyle– kurbanın nezdinde kendini bir “Felaket” olaran inşa eden “soykırım iradesi”ne karşı mücadele ederek,¹⁸⁰ bir yandan da onu anlamaya ve başkalarına anlatmaya çalışarak geçirdiklerini söylemek, sanıyoruz abartı olmayacaktır. Bu “kurucu” etkiden *Şant* ve Barsamyan da nasibini alır.

Mütareke, özellikle de bu çalışmada önerdiğimiz dönemlendirme uyarınca “erken Mütareke”, Ermenilere, “ölüm”ün hemen ardından ele geçirdikleri büyük bir “yazma özgürlüğü”nü müjdelemişti. Bu özgürlük alanının çok değil, iki yıl içinde kısıtlanacağını, yaklaşık dört yıl içinde tamamen ortadan kalkacağını düşündüğümüzde, “Felaket”in hemen ardından gelen bu “özgürlüğün,” bize, Ermenilerin ortak bellek ve kimlik inşasına dair önemli

---

¹⁸⁰ Bkz. Marc Nichanian-David Kazanjian, “Between Genocide and Catastrophe.” *Loss* içinde. David L. Eng-David Kazanjian (ed.). Los Angeles: University of California Press, 2003.

ipuçları sunabileceğini, geleceğe aktarılacak kimlik kurgularının ve söylemlerin –yeniden– üretildiği bir tür laboratuvar işlevi görebileceğini düşünüyoruz.

Mütareke döneminin siyasi anlamda özgürleştirici bir ortam sağladığını çalışma boyunca vurgulamış olsak da Ermeniler açısından bu evre aynı zamanda kritik bir eşik niteliğindedir. Ermeni nüfusun maddi ve manevi yaşam kaynaklarına kastedildiği bir zaman diliminden bir özgürlük ve –özerk– “gelecek umudu alanına geçiş, aynı zamanda bir “eşıktelik” haliydi. Bu eşik, uzun 1915’le simgelenen ölümle, değişmekte olan siyasi ortamın vaat ettiği yaşam arasındaki çizgidir. *Şant*’ı işte bu çizgide, bu eşikte, bu “ölüme en yakın olma durumu”nda ortaya çıkan bir “edebiyat ve sanat” dergisi olarak değerlendirmek, içeriğine dair merakımızı bir kat daha artıracaktır kuşkusuz. Henüz hiçbir kitabın, broşürün vs. basılmadığı bir anda, Mütareke’nin imzalanmasından iki hafta sonra ortaya çıkan bu “edebiyat” dergisi, yazıyla, edebiyatla nasıl bir ilişki kuracaktır? “Ölüm” anında “edebiyat” mümkün müdür? Yazılması gereken “şey” nedir?

A. “Yeni Edebiyat”ı beklerken ya da “Ölüm”ü yazmak

Merujan Barsamyan’ın “edebiyat ve sanat” dergisi *Şant*’ın yayınıni niçin tekrar başlattığı üzerine düşünmek anlamlıdır. Zira Mütareke’nin imzalanmasıyla birlikte özgürleşen basının sayfalarından dört “lanetli yıl”¹⁸¹ boyunca Ermeni taşrasında yaşananları ayrıntılarıyla okumaya başlayan, sürgün yollarında hayatta kalmayı başarıp kendini can havliyle İstanbul’a atanlardan dehşet hikâyeleri dinleyen İstanbul Ermenileri’nin öncelikli ihtiyacının bir “edebiyat” dergisi okumak olmadığı pekala varsayılabilir. Ancak Barsamyan, beklenenin aksine, *Şant*’ın 28 Aralık 1918’de çıkan yedinci sayısında, okurlardan “dergide edebiyata daha fazla yer verilmesi” yönünde mektuplar aldıklarını kaydeder. Barsamyan bu “talep”e şu satırlarla cevap verir:

---

¹⁸¹ Bu terimi ünlü mizah yazarı Yervant Odyan’ın sürgün hatıralarını anlattığı kitabı *Lanetli Yıllar*’dan (Anidzyal Dariner) ödünç alarak kullanıyorum.

Okurlarımız edebiyat sayfalarına daha fazla yer vermemiz gerektiğini düşünüyorlar. Bu dönemde edebiyat yapan, bayramlıklarını giyip giyiştirerek yaslı cenaze evine ziyarete gidene benzer. Evet, yeteneksiz kalemler sahte, gecikmiş ve kulakları sağır eden şiirlerden ve düzyazılardan ibaret çılgınlıklarıyla dolduruyorlar tüm yayınların sayfalarını. Okurlar bu uyumsuz ve sanattan nasibini almamış teranelerden bıktı. Okur, edebi susuzluğunu giderebileceği, kuvvetli ilhamların bütünlüklü bir anlatımını arıyor artık.¹⁸²

Kuşkusuz bu noktada, Barsamyan’a yönelteceğimiz iki meşru soruyla dönemin “edebiyat” anlayışını ve tahayyülünü biraz daha ayrıntılandırmamız gerekir: (1) “Sanattan nasibini almamış teraneler”den ibaret olan edebiyat hangi edebiyattır? (2) “Okurun edebi susuzluğunu giderecek olan, kuvvetli ilhamların bütünlüklü bir anlatımı olan” edebiyat hangi edebiyattır?

Sonuçta *Şant* bir edebiyat ve sanat dergisidir; ancak Barsamyan ne okurlardan gelen taleplerden ne de üretilen metinlerden memnundur. Öyle ki bir yanda “talep edilen” ve diğer yanda “arz edilmesi” sakıncalı bulunan bir nesne olarak “edebiyat” imgesini çıkarır karşımıza. Barsamyan’ın iki saptaması vardır: İlkine göre ortada “edebi susuzluğu” giderilmesi gereken / giderilmesini bekleyen bir okur kitlesi vardır, fakat mevcut edebiyat bu susuzluğu gidermekten çok uzaktır. İkincisine göreyse “giyip giyiştirip yaslı cenaze evine ziyarete gitme(k)”, yani Felaket’in ardından “edebiyat yapmak” “yas”la bağdaşmaz.

Barsamyan kendisiyle çelişir gibi gözüксе de, kuşkusuz karşı durduğu edebiyat “eski edebiyat”tır. Barsamyan’a göre “yeni bir edebiyat”, “yüksek ilhamların bütünlüklü ifadesi” olan bir edebiyat çıkmalıdır ortaya. Barsamyan’ın hedef tahtasına koyduğu edebiyat, “felaket öncesi edebiyat,” bir başka deyişle “felaketi konu edinmeyen edebiyat”tır.

Şant’ın ilk aylarında, bu ‘eski’ ve ‘yeni’ edebiyat meselesi üzerine yeni bir yaklaşım sunan veya kaydadeğer bir eleştiri getiren herhangi bir yazı yayımlanmamıştır. Barsamyan, 1918 sonrasında dergisinin ilk sayılarında genelde eski veya yeni nesil edebiyatçıların kaleminden çıkan şiir ve hikâyelerin yanı sıra, genellikle 1915 öncesinde yayımlama fırsatı

---

¹⁸² Merujan Barsamyan, “Arvesdı Gyankı Gı Povantage” (Sanat Hayatı Kapsar). *Şant* 7, 28 Aralık 1918, s. 88.

bulamadığı kimi yazılara yer verir. Öte yandan, şairin ‘eski edebiyat’a ilk ciddi karşı çıkışını 1 Şubat 1919’da, *Şant*’ın 13. sayısında gerçekleştirdiğini görüyoruz. Barsamyan, “dört yıllık takdire şayan bir maziye sahip olan” dergisinin yayın hayatına döndüğü günden itibaren “beklenmedik bir başarı elde ettiğini” vurgular. Bu başarının *Şant*’ı rehavete sürüklemeyeceğini, aksine dergide yapılan işleri eleştirerek “eksiksiz ve mükemmel olana” yaklaşmaya çalıştıklarını kaydeder. Dönemin Ermenice edebiyatının ilk ciddi eleştirisini yaptığı ve “yeni edebiyat”ı (*nor kraganutyun*) ilk kez telaffuz ettiği satırlarda şunları yazmaktadır:

Bugünkü edebiyatımıza şöyle bir bakış atacak olan eleştirmen, hüzünlü düşüncelere kapılır gider. Çağdaş şairlerimizi ve yazarlarımızı okuyunca, nadir istisnalar bir yana, esinlerine kaynaklık eden o Dehşet Yılı’nın varlığından şüphe duyuyor insan.

Tek bir yara izi, dehşetin yarattığı en ufak işaret yok; kan yılları (*arüni dariner*), ruhlarını ve sanatlarını dönüştürmeden, öylece gelip geçmiş kimilerinin üzerinden. Oysa hepimizi dehşetli ve yeni bir edebiyatın (*zarhureli yev nor kraganutyun mı*) dalgalarına sürüklemeliydi.

İlk sayımızda dediğimiz gibi, yazarlarımızın durmadan ağlamalarına taraftar değiliz, hayır! Biz tüm edebiyatçılarımızın aynı biçimde dönüşüme uğramış olması gerektiği yönünde kanaat belirtmiştik.

Her nesilden edebiyatçının, taşları yerinden oynatan bu büyük ve dünya çapındaki sarsıntının damgasını taşıması icap ederdi. [...] her şair, her edebiyatçı, edebiyata yaklaşımdan önce dönüşümün kargaşasını ruhunda hissetmelidir.

Yarınlar sadece ve sadece dönüşebilenlerindir.

Yarınlar, şunu gururla söyleyebilecek olanlarındır:

“Bizler, eziyet edilen, yok sayılan, dövüşen ve zaferi elde eden bir neslin çocuklarıyız; bizler bizi yaşatmak için ölen bir neslin çocuklarıyız.

Bizler, içlerinde Felaket’in (*Yeğern*) kırmızı gölgesini aramak için gözlerini gözlerimizi diken herkese işte tam da bunu söyleyebilmek için çabalayacağız.”¹⁸³

Ermeni edebiyatının, özellikle de Batı Ermeni edebiyatının 1920’lerin ortalarından bugüne gelişimini ve “Felaket” temasının burada kapladığı önemli yeri göz önünde bulundurursak, Barsamyan’ın Şubat 1919’da yaptığı, birkaç istisna dışında “soykırım”ın edebiyatçıların yaratıcılığına etki etmediği yönündeki teşhisi oldukça şaşırtıcıdır. Öte yandan

¹⁸³ Merujan Barsamyan, “*Şantı* İr Intertsoğnerun Hanteb,” (*Şant*’tan Okurlarına). *Şant* 13, 1 Şubat 1919, s. 148.

Barsamyan, “yeni edebiyat” konusunda düşündüklerini ilk kez bu yazıyla birlikte aktarmaktadır. Bu satırlar bize şairin, dergiyi tekrar yayımlamaya başladıktan üç ay kadar sonra, kafasında –yukarıda kendisine yönelttiğimiz soruların da cevabı niteliğinde olan– iki noktayı formüle etmeye başladığını görme fırsatı sunuyor: (1) Felaket’i görmüş, hayatta kalmış olan “yeni edebiyatçı”, Felaket’in damgasını taşımalı, edebiyata yaklaşımadan evvel onun getirdiği dönüşümün kargaşasını ruhunda hissetmeliydi; (2) Felaket’in ardından ortaya çıkması gereken “yeni edebiyat,” “dünyayı sarsan büyük sarsıntının damgasını taşımalı,” yani Felaket’i konu edinmeliydi. Öte yandan, ölümlerin ardından “ağıt” yakarak yas tutan bir edebiyat da olmamalıydı bu. “Yazarlarımızın ağlaması taraftarı değiliz” diyordu Barsamyan ve böylece derginin ilk sayısında yer verdiği satırlara göndermede bulunuyordu. “Ermeniler ağlamayacak artık,” diye yazmıştı, “Zira bundan böyle o da halkların o büyük ailesinin bir üyesi” olacaktı.¹⁸⁴ “Bütün Anadolu devasa bir Ermeni mezarlığına dönmüş,”¹⁸⁵ Ermeni milletinin “en büyükleri” yok edilmişti; Avrupa, Ermenistan’ı kurabilmek için önce onların “kanlarına ve kemiklerine” ihtiyaç duymuş, fakat artık “muhteşem, devasa ve kalıcı bir şey olarak Vatan tesis edilmişti.”¹⁸⁶

Şu halde, o devasa ve muhteşem varlığın, Vatan’ın, Ermenistan’ın “yeni edebiyatı,” “dehşetli ve yeni edebiyatı” nasıl bir edebiyat olmalıydı?

Merujan Barsamyan’ın “yeni edebiyat”ı gerek bir “felaket yazını,” gerekse de eziyete ve yok sayılmaya, yani bir anlamıyla “yıkım”a karşı bir direniş pratiği olarak kurguladığı gözlemlenir. Ermenilerin “yeni edebiyat”ı “ölüm”le dönüşen, “yaşatmak için ölüp giden bir neslin” yazısıdır. Felaket’in kırmızı gölgesini tüm Ermenilerin gözlerinden silip atacak olan

---

¹⁸⁴ “Bu sayfalarda durmadan ağlayacağız sanılmasın. Hayır. Bizim bu dergiyi Ermeni ıstırabına adamamızın niyeti zaten evreni sarsan katliamın canhıraş yakarılarıyla sağırlaşmış olan dünyanın kulağına gözyaşı türküsünü söylemek değildir. Ermeniler ağlamayacak artık. Zira bundan böyle o da halkların o büyük ailesinin bir üyesi olarak yerini alacak.” Bkz. Merujan Barsamyan, “Mer Dzrakiri” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

¹⁸⁵ Merujan Barsamyan, “Hay Pantenonı: Mer Azkayin Verçin Medz Mardirosneri” (Ermeni Panteonu: Son Büyük Milli Şehitlerimiz). *Şant* 2, 23 Kasım 1918, s. 14.

¹⁸⁶ Agy., s. 14.

edebiyattır, yeni edebiyat. “Bir milyon can verdik, bir milyon can...” diye yazar Barsamyan, “doğranmış, işkence edilmiş, hapishanelerde gırtlaklanmış, dağ başlarında açlıktan düşüp kalmış bir milyon can...”¹⁸⁷ Yeni edebiyat, bir milyon canın “ölüm”ünden yaşam biçecek, failin “soykırım iradesi”ne ve “topyekün ölüm”e karşı gelecek bir edebiyat olmalıdır. Felaket’ten sonra ortaya çıkması gereken “yeni edebiyat,” ölümü öteleyecek olan edebiyattır.

B. Blanchot, Barsamyan ve “Ölüm”ü Öteleme Fikri

Şant’ın bu ikinci dönemindeki “yeni nesil” çalışanlarından Ardaşes Vanaryan, derginin yayın yönetmeni Merujan Barsamyan’la yaptığı söyleşinin girişinde şairi şöyle tanıtır okurlara: “Merujan Barsamyan, kamuoyunun zihninde *Şant* dergisiyle özdeşleşmiş biridir. Çoğu zaman, ikincinin adını anmadan birinciye anlatmak mümkün değildir.”¹⁸⁸

Derginin ikinci döneminde yazı, şiir ve çevirileriyle içeriğe giderek artan bir grafikte katkı sunan Barsamyan, kuşkusuz *Şant*’ın yayın yönetmeni olarak derginin yayın politikasını belirleyen kişiydi. Öyle ki, *Şant*’ın bu yeni dönemindeki, Felaket sonrasındaki edebiyata bakışını anlayabilmek için, derginin içeriği kadar, Merujan Barsamyan’ın 1915’le birlikte geçirdiği edebi dönüşümlerin izini sürmek de gerekecektir. 24 Nisan 1915 ve ardından gelen dehşet dolu üç buçuk yıl Barsamyan’ın kişiliğine ve yaratıcılığına nasıl etki etmiştir?

Ardaşes Vanaryan’ın kendisiyle yaptığı söyleşide sorduğu, “O lanetli yıllarda [Bulgar Hastanesi’nde ve orduda askeri matbaada geçirdiği süre boyunca] ruh haliniz nasıldı?” sorusuna şöyle cevap verir Barsamyan:

Fiziksel olarak ne kadar rahattıysam, ruhsal olarak o denli ıstırap içindeydim ve vicdan azabı çekiyordum. Arkadaşlarımdan biri dahi hayatta kalamamışken benim yaşamaya hakkım var mı diye düşünüyordum. Bu düşünce bunaltıcı bir kâbus gibi ezip duruyordu beni. Geceleri uyuyamıyor, sürekli *Onları* düşünüyordum... O ruh haliyle çok hüznü şiirler yazdım,

¹⁸⁷ Merujan Barsamyan, “Mer Dzrakırı” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

¹⁸⁸ “Mer Desagtsutyunnerı 3: Merujan Barsamyan” (Söyleşiler Dizisi 3: Merujan Barsamyan). *Şant* 34, 21 Haziran 1919, s. 396-396.

mesela:

Neden?

“Le passage au neant est le seul bien de la vie.” Schopenhauer¹⁸⁹

Gönlüm ölümün kapısını çalıyor bugün, neden?
Zayıf kara bir kuş gibi uçuyor
İçgüdüyle, suya doğru, içmeye
Işıklı özünü ılıca çölünün.

Neden gönlüm hüznü bugün, neden?
Öylesine karanlık, hiç gülmemiş gibi...
Bahtın eli, tutsak bir ceset gibi,
Sokuyor onu yarı açık bir çukurun içine sanki..¹⁹⁰

Vanaryan’ın söyleşiye yazdığı girizgâhta belirttiği üzere, Barsamyan “hayat ve aşk” üzerine yazan bir şair olarak nam salmıştı. Buna benzer bir ifadeye, daha önce de aktardığımız üzere, Barsamyan’ı “kadınların şairi” olarak tanımlayan Teotig’de rastlamıştık. Şairin yaratıcılığını bu açıdan ele alacak olursak, Barsamyan’ın “lanetli yıllar”la birtlikte “hayatın ve aşk”ın şairliğinden “ölüm”ün şairliğine uzanan bir dönüşüm geçirdiğini gözlemleriz.

Barsamyan’ın söyleşide alıntılacağı şiirler¹⁹¹ şairin saklanma ve askerlik günlerinde “tüm arkadaşları öldürülüyorken” yaşadığı psikolojik dönüşümü izleme fırsatı verir bizlere. Şaire bu süreç boyunca eşlik eden şey, –Schopenhauer’den alıntılanarak söylediği üzere– “hiçliğe geçiş” fikri, bir başka deyişle, “ölüm” fikridir.

Barsamyan’ın şiirindeki “Ölüm’ün kapısını çalmak,” (24 Nisan 1915 tutuklamaları) “çölün ışıklı özünü içmek,” (Der-Zor çölüne sürgün edilenler) gibi imgeler şairin henüz “özgürlük anı” gelmeden önce Ermenilerin başına gelenlerden haberdar olduğu yönünde bir fikir oluşturmamızı sağlıyor. Şiirin sonundaki “yarı açık bir çukurun içindeki tutsak ceset”

¹⁸⁹ Agy., s. 396. Barsamyan’ın Arthur Schopenhauer’den Fransızca olarak alıntılacağı sözün Türkçe karşılığı şöyledir: “Hiçliğe geçiş hayattaki tek mutluluktur.”

¹⁹⁰ Agy. s. 396.

¹⁹¹ Şair söyleşisinde “o dönemde” yazdığı iki şiirini paylaşmıştır. “O döneme” ait şiirlere *Şant*’ın sayfalarında nadiren yer verdiği görülen Barsamyan’ın bu söyleşide yer verdiği ikinci şiiri daha önce aktarmıştık. Bkz. dipnot 136.

metaforu ise kuşkusuz Barsamyan'ın "lanetli yıllar" boyunca Bulgar Hastanesi'nde saklanarak ve orduda askerlik yaparak geçirdiği özgürlüğü kısıtlanmış zamanın travmatik bir dışavurumu olarak okunabilir. Barsamyan, söyleşisinde, eski arkadaşlarından kimseyle görüşmek istemediğini, "dikkat çekmekten" korktuğunu belirtiyordu. "Sürekli *Onları* düşünüyordum" diyordu, yani sürekli olarak "ölenleri," "öldürülenleri" düşünüyordu. Ölümün kol gezdiği bir ortamda, ölmekten korkuyordu Barsamyan. Bir yandan da tüm arkadaşlarının öldürüldüğünü biliyor, "Peki benim yaşamaya hakkım var mıydı?" diye soruyordu. Bir tür suçluluk hissediyor çekiyor, geceleri uyuyamıyordu. Fakat yine de yaşamaya devam edememekten korkuyordu. "Hastane'de saklandığım ve askerlik yaptığım süre boyunca edebi açıdan çok verimli bir zaman geçirdim" demişti. "Yarı açık bir çukura zorla gömül"müş halde, "tutsak bir ceset" gibi, zaten yarı-ölü bir halde yaşıyor, sadece yazıyor ve yazıyordu.

Peki ya o ilk "özgürleşme" anı? Neredeyse bütün arkadaşları sürülüp öldürülen Barsamyan 1915 öncesinde, henüz halkının "toplu ölüm"ünün gerçekleşmediği dönemde çıkarttığı edebiyat ve sanat dergisini niçin tam da o ilk anda yeniden doğuruyordu?

Maurice Blanchot, edebiyat ve ölüm arasındaki ilişkiyi ele almaya başladığı 1947 tarihli ünlü denemesi "Edebiyat ve Ölüm Hakkı"nda dili ve dilin yadsıma gücünü ele alır. "Bir yazar ne yapabilir?" diye sorar Maurice Blanchot ve şöyle cevap verir: "Öncelikle her şeyi":

Zincire vurulmuştur, köleliğin baskısı altındandır, ama yazmak için özgür bir an bulur bulmaz kölesiz bir dünya yaratmakta *özgür* oluverir, bir dünya ki orada köle, efendi olarak yeni yasayı koyar, zincire vurulmuş insan, yazarak, böylece dolaysız olarak hem kendini hem de dünyayı özgürlüğe kavuşturur; olduğu her şeyi, olmadığı her şeye dönüşmek için yadsır. Bu anlamda eseri olağanüstü bir eylemdir, olabilecek en büyük ve en önemli eylem.¹⁹²

Kuşkusuz Blanchot'nun dilin gerçekliği yadsıma gücüyle anlatmaya çalıştığı nokta gerçekliğin yadsınma aracılığıyla kontrol altında tutulması çabasıdır. Merujan Barsamyan arkadaşlarından hepsi öldürülmüş bir şair olarak, mensubu olduğu halk topluca imha edilmiş

---

¹⁹²Maurice Blanchot, "Edebiyat ve Ölüm Hakkı," *Karanlık Thomas* içinde, Çev. Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Metis, 2015. s. 109-110.

bir şair olarak yaşamaya devam etmek için yaratıcı yazının, dilin yadsıma gücüne sığınarak içinde bulunduğu “ölüm” halini yadsıyor, erteliyordu. Bu anlamda, Barsamyan’ın “ölüm”ü yadsıyarak koca bir halkın topluca öldürüldüğü bir anda edebiyat dergisi *Şant*’ı yeniden yayımlama işine girişmesi temelde “ölüm”ü kontrol altında tutma çabasının bir sonucu olarak okunabilir. Nitekim Barsamyan, ilk andan itibaren eli kalem tutan herkese yönelttiği çağrıyla “yaşananların ayrıntılarıyla yazılması,” “Ermenilerin Kanlı Tarihi”nin yazılması gerektiğini vurgular. Bu çağrıyı “yazabilen” her ferdin kendi “ölüm”üne sahip çıkması, aslında bir diğer anlamıyla kendi hayatına sahip çıkması olarak değerlendirmek mümkündür.

Giorgio Agamben, Blanchot’nun düşüncesinde edebiyatın bir “erteleme,” bir “öteleme” olarak tanımlandığını söyler. “Bu erteleme” der Agamben, “ölüm anında verilmiş tuhaf bir ara gibidir.”¹⁹³ Barsamyan ve “toplu ölüm” anında tam da o “toplu ölüm”ün içine yeniden doğurduğu *Şant*’ı, edebiyata ait bir alan, “ölüm”ün ötelenebileceği, “ölüm” anında verilebilecek o tuhaf aranın mümkün kılınabileceği bir “yazınsal uzam” olarak çıkar karşımıza. Barsamyan’ın *Şant*’ı savaş ve Felaket’in hemen sonrasında, yoksunluk ve mahrumiyet koşullarında işte bu yüzden yayımlamaya başlamıştır. *Şant*, ölümü erteleyecek olan yazınsal uzamı oluşturarak “yeni edebiyatın / yeni edebiyacının” kürsüsü olacaktır.

C. İlk Emir: “Ölüm”ünüzü Unutmayın!

Çalışmanın önceki bölümlerinde, erken Mütareke döneminde hükümetin Savaş boyunca Ermenilere yönelik şiddet politikalarının izlerinin silinmesi amacıyla kimi adımlar attığını kaydetmiştik. Yine aynı dönemde hem yüksek politik çevrelerde hem Osmanlı entelijansiyası arasında “Ermenilerin yaşananları unutması” yönünde bir iradenin ortaya çıktığı gözlemlenir.

Dönemin siyasi iradesi ve Türk entelijansiyası tarafından ortaya atılan bu “unutma” talebi bugün Ermeni Soykırımı literatüründe hemen hemen unutulmuştur. Ne ki “toplu imha

---

¹⁹³ Bkz. “Giorgio Agamben on Maurice Blanchot,” (<https://www.youtube.com/watch?v=y4SJhiNMb8Q>), son erişim 8 Eylül 2015.

iradesi”nin hemen ardından çıkan bu “talep,” Ermeni Soykırımı’na gerek failin gerek kurbanın verdiği ilk tepkilerin doğru anlaşılabilmesi yönünde aydınlatıcı olacaktır. Bu “talep,” dönemin siyasi iradesinin ve kimi entelektüellerin –en azından– ortada bir “suç”un var olduğunu kabul ettiklerini yansıtmaya açısından önemlidir. Osmanlı ileri gelenlerinin ortaya koyduğu bu irade “suç”u reddetmemekte, fakat bu “suç” iradesinin eski hükümetçe, yani İttihat ve Terakki Partisi iktidarında üretildiğini ileri sürmektedir.¹⁹⁴

Öte yandan, ortaya çıkan bu “unutma” talebinin erken Mütareke günlerinde Ermeni entelijansiyası arasında kuvvetli bir yankı bulduğu söylenebilir.¹⁹⁵ Merujan Barsamyan da, *Şant*’ın ilk sayısında, Türk otoritelerin ortaya attığı bu talebe karşı kendi itirazlarını dile getirdiği “Unutmak... Unutmak...” başlıklı bir yazı yayımlar. Barsamyan’ın bu yazısı, gerek dönemin siyasi atmosferine, gerek şairin kişisel hikâyesine ışık tutması açısından üzerinde durmaya değerdir.

Barsamyan yazısına İttihatçı karşıtı politikalarıyla tanınan yazar ve siyasetçi Ali Kemal’den (1869-1922) iki cümle alıntılanarak başlar: (1) “Suç eski hükümetindir, milletin değil. Ermeniler kendilerine yapılan haksızlıkları unutmalıdır.” (2) “Bunun sorumlusu biz değiliz, Türkler değil, sorumlu hükümettir.” Barsamyan, alıntılardığı cümlelerin benzerlerine kimi Türkçe gazetelerde ve siyasi şahısların söylevlerinde rastlanabileceğini kaydeder ve “yaşananları unutma” talebine isyankâr bir üslupla karşı çıkar. Osmanlı Ermenilerinin hem 1894-96 katliamlarının ardından, hem de 1909 Adana Katliamı’nın ardından, “yapılan barbalıkları, verilen kayıpları” unuttuklarını, çünkü “unutmaktan başka çarelerinin olmadığını” kaydeder. Tüm bir “felaketler” geçmişini kronolojik bir çizgide ele alan Barsamyan, 1915’te yaşananları şöyle tasvir etmektedir:

---

¹⁹⁴ Bu noktadan bakıldığında, erken Mütareke günlerinde Cumhuriyet’le birlikte oturtulan “inkar” politikasının epey ilerisinde olduğu görülüyor.

¹⁹⁵ Aram Kapucıyan, salt bu “unutma” talebine karşı çıkabilmek adına, 1918’de, *Tadasdani Orer* (Yargı Günleri) başlıklı bir kitapçık yayımlar.

[...] Ve işte umumi harbin hiç de kritik olmayan bir döneminde, sürgün ediliyorduk, pardon, teh-cir e-di-li-yor-duk.¹⁹⁶ Maruz bırakılmadığımız acımasızlık kalmıyordu. Entelektüellerimizin büyük kısmı yok oluyor, taşradaki bütün Ermenilik ölüyor, yitip gidiyordu. Maddi kayıpların lafını etmek ise komik kaçır bu durumda.

Ben kendi hesabıma, annemi, iki kız kardeşimi ve çocuklarını, amcamın üç çocuğunu ve onların erkek çocuklarını, yani tüm akrabalarımı kaybettim. Sürgün edilmelerinin üzerinden dört yıl geçti ve bu süre zarfında hiç haber alamadım. Ve benim gibi, her Ermeni sevdiklerinden birkaçını kaybetti.

Bu dehşetli hikâyeyi anlatmaya devam edebilir miyim? Kim soğukkanlılığını yitirmeden dinleyebilir bunları?

Yüreğim, şöyle bir yükselip dünyada gelmiş geçmiş herhangi bir tarihi katilin bile aklından geçmeyecek barbarlıkların yapıldığı yerlerin üzerinde süzülürken paramparça oluyor. Bu kadar kanın, bu kadar gözyaşının ardından nasıl yaşıyorum, nasıl yaşıyoruz, düşündükçe kalbim duracak gibi oluyor..! “Suç eski hükümetindi, milletin değil... Çeteler yaptı her şeyi... Artık Ermeniler katledilmeyecek.” İşte böyle yazıyorlar yine Türk gazeteleri, ve böyle buyuruyor Osmanlı Meclisi’nin reisi...¹⁹⁷

Barsamyan on iki yaşındayken, 1895 yılında Anadolu’yu kasıp kavuran Abdülhamid Katliamları’nı yaşamıştı. Halası öldürülen, kuzenleri ise zorla Müslümanlaştırılan Barsamyan, avukat babasının “dili ve sağ eli kesilmek suretiyle” öldürülmesine tanıklık etmişti. “Ve *unutmuştun*,” Barsamyan, “benim gibi her bir Ermeni *unuttu* kendi çilesini” diyordu. (vurgular bana ait)

Peki ya 1915 sonrasında, failin (ya da yeni dönemde onun siyasi-sosyal konumunu devralanın), “toplu imha iradesi”ni yürürlüğe koyanın mirasçısının, kurbandan talep ettiği neydi? Ermenilerden *yeniden* kendi “ölüm”lerini unutmaları talep ediliyordu. “1894-96 katliamlarını da, 1909 Adana Katliamı’nı da unuttuk, çünkü unutmaktan başka çaremiz yoktu” diye yazan Barsamyan, saf bir tahakküm ilişkisini tarif etmiyor mudur? Unutmak zorunda bırakılan, unutmak zorunda kalan kimdir? Babasının “dili ve eli kesilerek” öldürülmesine tanıklık etmesine rağmen *unutmak* zorunda kalan kimdir? Karşısında ondan “ölüm”ünü unutmasını talep eden bir güce tabi olan, “*sonsuz* kurban”dır.

Peki erken Mütareke döneminde siyasi yetkililerin ve Türk entelektüellerinin

¹⁹⁶ Barsamyan burada Ermenicede “teh-cir”e karşılık gelen “değahanutyun” kelimesini vurgulayarak veriyor: “U aha, inthanur baderazmin amenen voç sur şırçanın, g’aksorvink, voç, gı de-ğā-han-vink.”

¹⁹⁷ Merujan Barsamyan, “Mornal... Mornal...” (Unutmak... Unutmak...). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 11.

“unutma” talebine Ermenilerin karşı çıkışı neye işaret ediyordu? Felaket, Osmanlı Ermenilerinin geleneksel reflekslerinde neyi değiştirmiştir? Marc Nichanian’ın formüle ettiği biçimde soracak olursak, “Eğer Felaket bir son ise, neyin sonudur?” Nichanian, Felaket’le birlikte son bulan şeyin “tebaa ve hizmetkâr olma hali” olduğunu kaydediyor: “Son bulan şey tabiiyettir, tebaa ve hizmetkâr olma halidir. Son bulan şey mutlak tebaa olma halidir.”¹⁹⁸ Peki neden..?

Barsamyan “ölüm”ü en yakından tecrübe etmişti. Geç Osmanlı döneminde yaşanan tüm büyük katliamlara, babasının korkunç biçimde katledilmesine ve 1915’te kardeşi hariç tüm akrabalarının ve arkadaşlarının “ölüm”üne tanıklık etmişti. Tüm bu *tanıklık* süreci Barsamyan’ı 1915’in ardından karşımıza “hayatın ve aşkın” şairliğinden “ölüm”ün şairliğine geçmiş bir fikir adamı olarak çıkarır. Peki, Barsamyan’ın “unutma”ya karşı çıkışının, Felaket’le birlikte son bulan bu “tabiyet” halinin de ötesinde, aynı zamanda “sonsuz kurban” olma haline karşı çıkış olduğu söylenebilir mi? Başka bir deyişle, “unutma”ya karşı çıkış, bir anlamda “soykırım irade”sine karşı çıkış olarak okunabilir mi? Soykırım’ı atlatan, hayatta kalan kişi (*survivor*, Ermenicesiyle “*verabroğ*” [yeniden-yaşayan!]) “toplu yok etme iradesi”ne karşı çıkma gücüne sahip midir? Kuşkusuz son sorunun cevabı olumsuzdur. Çünkü biz bugünden bakarak, bunun aksine asla rastlanmadığını biliyoruz.¹⁹⁹

Bu durumda, Barsamyan’ın “unutma”ya karşı çıkış çabasını “ölüm”ü erteleme, ötleme çabasının sonucu olarak yeniden doğurduğu *Şant*’ta vereceği mücadelenin en temel yapıtaşı olarak okumak mümkün müdür? Felaket’ten sonra edebiyat yapmak mümkün müdür? Şüphesiz mümkündür, en azından Barsamyan’ın gözünde. Zira *Şant*’ın varoluş sebebi de budur. Öte yandan tüm o kaotik dönemde *Şant*’ı yeniden yayımlamak gibi büyük bir çaba içinde olduğu gözükken Merujan Barsamyan’ın kendisinin edebiyata ayıracak pek vakti

---

¹⁹⁸ Marc Nichanian, *Edebiyat ve Felaket*, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul: İletişim, 2011. s. 178.

¹⁹⁹ “Sonsuza dek kalacak olan şey, belli bir zaman diliminde imha etme iradesine maruz bırakılmış olmak olacaktır.” diye yazar Marc Nichanian. Bkz. Marc Nichanian, “Catastrophic Mourning,” *Loss* içinde, David L. Eng-David Kazanjian (ed.), Los Angeles: University of California Press, 2003. s. 115.

olmadığı görülür. 1915'e ve yaşananlara dair Hastane'de saklanırken veya askerde yazdığı tek tük şiirlere *Şant*'ta yer verse de bunlar yaşanan Felaket'i sistematik olarak ele alma girişimlerinden çok uzaktır. Bu durumda kim yazacaktır “ölüm”ü? Bir “erteleme” olarak edebiyatın mümkün kılınabileceği bir “yazınsal uzam” yaratmaya aday olan *Şant*'ın kürsüsünde belirerek “Felaket'i” yazacak olan kimdir? “Sonsuz kurban” olma halini reddederek, “toplu imha iradesi”yle karşı karşıya kalmış olan halka, “Ölümünüzü unutmayın!” diyebilecek olan şair kimdir? Felaket'ten sonra edebiyat yapmanın ilk şartı, önce kendi “ölüm”ünü unutmamaktır.

D. “Ölüm” Nasıl Yazılacak?

Merujan Barsamyan, *Şant*'ın ilk sayısında yer alan “Planımız” başlıklı yazıda, derginin, yeni döneminde, 1915 öncesinden farklı olarak salt bir “edebiyat ve sanat” dergisi olarak kalmayacağını, edebiyat sayfalarını baki kılacak olsa da kendini artık “yeni bir toplumsal” davaya adayacağını vurguluyor ve ekliyordu:

İmkânsız başarmaya, Ermeni'nin çileli yaşamını en korkunç *ayrıntılılarıyla* (*manramasnutyun*) yansıtmaya çalışacağız.

O kuduz fırtınadan mucize eseri kurtulan nadir yazarlarımızı, Ermenilerin içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşadıklarını kendi hayat hikâyeleri üzerinden, *ayrıntılılarıyla* (*manramasnutyun*), kaleme almaya davet edeceğiz. Her bir Ermeni'nin gözleri acı ve gözyaşı dolu. Her Ermeni'nin acısı da gözyaşı da farklı, fakat hepsinin fışkırdığı kaynak aynı.

Öyleyse tüm acı çekenler bu sayfalara başvursunlar, başvursunlar ki Bizim Kanlı Tarihimiz (*Mer Arünod Badmutyuni*) kaleme alınabilsin.²⁰⁰

Barsamyan, çağrısını, hayatta kalmayı başaran yazarlara olduğu kadar bütün topluma, yani ‘eli kalem tutan’ herkese yöneltiyordu. Acı çeken, zorluklardan geçen herkesin *Şant*'a başvurmasını, yaşadıklarını en ince ayrıntılarına kadar anlatmasını istiyordu. Yazılarında özenli bir dil kullanan, kelime tekrarlarından kaçınan Barsamyan'ın bu noktada *manramasnutyun* (ayrıntı) kelimesini bilinçli biçimde ikinci kez tekrar ettiği görülüyor.

²⁰⁰ Vurgular bana aittir. Bkz. Merujan Barsamyan, “Mer Dzirakiri” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

Barsamyan, bir anlamda Felaket sonrası hafızanın hemen o ilk anda, ilk “özgürleşme” anında kâğıda dökülmesi, *ayrıntılıyla* kayıt altına alınması, yayımlanması ve okunması gerektiğini düşünüyordu. Kuşkusuz bu, bir önceki bölümde bahsettiğimiz “sonsuz kurban”lığa karşı çıkışın, “ölüm”ü unutmaya karşı çıkışın bir uzantısı olarak okunmalıydı.

Bu çağrı göz önüne alındığında, *Şant*’ın ikinci dönemindeki önceliğinin “edebiyat”tan çok “felaketin tanıklığı” olduğu söylenebilir. Öyle ki, *Şant*, verdiği üç buçuk yıllık zorunlu aranın ardından bir “edebiyat” dergisinden çok bir “Felaket” dergisi olarak, hatta belki de “Felaket edebiyatı dergisi” olarak dönüyordu.

Barsamyan’ın gösterdiği bu reaksiyonda şahsi merakların tetiklediği bir ruh halinin saklı olabileceği ihtimali de hesaba katılmalıdır. Zira Barsamyan, “lanetli yıllar”ı Bulgar Hastanesi’nde saklanarak ve orduda askerlik yaparak, kendi sözleriyle “fiziksel anlamda çok rahat” bir şekilde geçirmişti. “Bir milyon can verdik..!” diye yazmıştı, fakat bu “bir milyon” ölümün ayrıntılarına vakıf değildi. Barsamyan Ermenilerin “ölüm”ünü okumak istiyordu, *ayrıntılıyla*. Öte yandan, çok değil, derginin sadece bir hafta sonra çıkan ikinci sayısında kaleme aldığı “Son Büyük Şehitlerimiz” başlıklı yazısında kendi yaptığı çağrıya yine kendi karşı çıkacak, “Ayrıntı vermeyin artık!” diye haykıracaktı. Belli ki, aradan geçen bir haftada *Şant*’ın yazıhanesine gelen yazılar, mektuplar, Barsamyan’ı hayli sarsmış; hatta belki, hassaslaşmış ruh halini göz önüne alırsak, hazırlıksız yakalamıştı:

Uyuşmuş, darbe yemiş gibi bir hal içinde zihnim. Bugünlerde gazetelerin sayfalarını kızıla boyayan korkunç katl ve işkence hikâyeleri (*hekyatner*) – evet hikâyeler, kızıl hikâyeler– ve tanıkların bizlere sunduğu o mümkünatsız (*anhnarin*), o ağır *ayrıntılar* (*manramasnutyun*), üzerimde tarifi zor bir etki yaratmaya başladı. Düşüncelerim hastalıklı bir bilinçsizlik hali içinde yürüyor adeta.

Artık yeter... Bırakalım bu *ayrıntılar* (*manramasnutyun*). Duyduğumuz kudurmuş nefret, intikam duygusu ve tiksinti, felaketin efendilerini ve cürmün muhafızlarını kendi ağırlığında ezmek, boğmak için zaten haddinden fazla gürlüyor. Öldürdüler Ermenileri; öldürdüler en iyi düşünürlerimizi; bu bile kâfi... Nasıl olmuş, hangi günmüş, hangi biçimdeymiş, kimin elindenmiş, beni o denli ilgilendirmiyor.²⁰¹

²⁰¹ Merujan Barsamyan, “Hay Pantenonı: Mer Azkayin Verçin Medz Mardirosneri” (Ermeni Panteonu: Son

Barsamyan bu bir haftalık kısacık süre içinde ne tür yazılar okumuştı? “Gazetelerin sayfalarını kızıla boyayan” yazılarda neler anlatılıyordu? Kendi öne sürdüğü “ayrıntılıyla yansıtma” fikrinden sadece bir hafta içinde niçin caymıştı? Barsamyan, okuduklarını Ermenicede “hikâye” anlamına gelen “hekyat” sözcüğüyle nitelemişti. “Vgayutyun” (şehitlik) kelimesinin henüz “şahitlik/tanıklık” anlamında kullanılmaya başlanmadığı bir dönemde bu sözcük seçimi normal sayılabilir miydi? Neden okuduklarını “hekyat” olarak adlandırmıştı (ve bu kelimeyi neden üç kez tekrarlama gereği duymuştu?); “badmvdzk” (öykü) kelimesini fazla mı edebi bulmuştu? Veya okuduklarını niçin düpedüz “krutyun” (yazı), “hotvdz” (makale) veya “huş” (anı) olarak adlandırmamıştı? En yetkin Ermenice sözlüklerden biri sayılan Malkhasyants Sözlüğü’nde “hekyat” için şu karşılık verilmiştir: “Hekyat: (Farsça hikayat) 1. Efsanevi olaylarla örülü, genelde iyi sonla biten anlatı. 2. Uydurma, inanılması güç anlatı veya haber.”²⁰² Kuşkusuz Barsamyan’ın bu seçimi, şairin o “yaşananları kâğıda dökme” çılgınlığının ilk günlerinde yaşadığı ruhsal çöküntünün saf bir dışavurumu olarak anlaşılmalıdır. Zira Barsamyan açık bir şekilde, okuduklarının “gerçek” olduğuna inanmak istemiyordu. “Mümkünatsız / gerçekleşmesi mümkün olmayan *ayrıntılar*” olarak niteliyordu okuduklarını. Bu, Barsamyan’ın Felaket’le gerçek anlamda temas kurduğu ilk noktaydı.

Asıl niyeti ne olursa olsun, “Öldürdüler Ermenileri, öldürdüler en iyi düşünürlerimizi, bu bile kafi” diyor, artık daha fazla *ayrıntı* duymak istemiyordu Barsamyan. Peki bu ret, “ölüm”ün, halkın “topyekun imha”sının yazılmaması gerektiği anlamına mı geliyordu? Cevap hayır ise (zira Barsamyan çağrısını toptan geri çekmiş değildi) bu yazma faaliyeti *nasıl* gerçekleşmeli, Felaket *nasıl* yazılmalıydı? Merujan Barsamyan’ın ıstıraplı bir ruh hali içinde olduğu çok açıktı. *Şant*’ın sonraki sayfalarında bu konu üzerine kafa yoran bir yazıya yer verdiğini görmüyoruz. Bu konuya ilişkin, yani “ölüm”ün anlatımına, yazıyla aktarımına

---

Büyük Milli Şehitlerimiz). *Şant* 2, 23 Kasım 1918, s. 13-14.

²⁰² Sdepan Malkhasyants, *Hayeren Patsadragan Pararan* (Ermenice Açıklamalı Sözlük), 4 cilt, Erivan: Haygagan SSR Bedagan Hradaragcutyun, 1944-1945. Cilt 3, s. 104.

ilişkin ne düşünüyordu. “Her edebiyatçı edebiyata yaklaşmadan önce Felaket’in kargaşasını yüreğinde hissetmeli” diyen Barsamyan nasıl bir “Felaket yazısı” öngörüyordu?

E. “Ölüm’ü Hayali Olarak Sevdiren Bir Acı Müziği”

Şant’ın yeni dönemdeki ilk sayısının kapağını, ünlü doğu Ermenisi şair Avedis Aharonyan’ın (1866-1948) portresi süsler. Şairin resminin yanında yer alan tanıtıcı yazı, Merujan Barsamyan’ın o ilk “özgürlük günleri”nde Felaket’in ardından nasıl bir “edebiyat” öngördüğüne dair ipuçları içerir niteliktedir:

Yeni dönemimizin ilk sayfasını büyük bir zevkle Baron²⁰³ Aharonyan’ın fotoğrafıyla süsledik. Baron Aharonyan, belki de Ermeni çilesini eserlerinde en iyi biçimde somutlaştıran tek yazarımızdır. Aharonyan’ın edebiyatı, bir keder, hıçkırık, gözyaşı ve dehşet dalgası; insanın başını döndüren, ölümü hayali olarak sevdiren bir acı müziğidir.²⁰⁴

Merujan Barsamyan’ın derginin ilk sayısının kapağına Avedis Aharonyan’ı koyması bilinçli bir tercihti. Aharonyan, Temmuz-Ekim 1918 aylarında, Ermenistan Cumhuriyeti delegasyonunun başkanı olarak İstanbul’da kalmıştı. Yeniden doğuşun organize edilmeye çalışıldığı o fırtınalı atmosferde, Boğos Nubar Paşa ile birlikte Paris Barış Konferansı’ndaki Ermeni heyetinin başkanlığını üstlenmişti. Kısacası, edebi kimliği kadar siyasi kimliği bakımından da tüm Ermenilerce saygı duyulan ve geleceğe dair umudu simgeleyen isimlerdendi. Barsamyan, derginin izleyen sayılarından birinde yayımlanacak olan röportajında, İstanbul’da bulunduğu süre zarfında ünlü şairle görüştüğünü ve *Şant*’ın yeniden yayını konusunda Aharonyan’ın kendisini cesaretlendirdiğini söyleyecekti.²⁰⁵ Bu çerçevede, *Şant*’ın yeni dönemine Aharonyan’la başlamasını, Barsamyan’ın ünlü şaire bir saygı göstergesi olarak değerlendirmek hata olmaz. Fakat Barsamyan’ın içinde bulunduğu koşullar,

---

²⁰³ Ermenicede “Bay/Beyefendi” anlamında kullanılır.

²⁰⁴ *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 1.

²⁰⁵ Ardaşes Vanaryan’la söyleşi. *Şant* 34, 21 Haziran 1919, s. 395.

yani Ermeni dünyasını halen sarsmakta olan siyasi kaos ortamı dikkate alınırsa, nihayetinde bir “edebiyat” dergisi olan *Şant*’ı tekrar yayımlama fikrinin çekebileceği olası tepkileri bertaraf edebilmek amacıyla Aharonyan’ın adını ön plana çıkarmış olması da olasılık dahilindedir.

Sebepler ne olursa olsun Barsamyan, Aharonyan’ı “Ermeni çilesini eserlerinde somutlaştırabilen tek edebiyatçı” olarak niteliyor ve onun edebiyatını “bir acı, hıçkırık, gözyaşı ve dehşet dalgası; insanın başını döndüren, ölümü hayali olarak sevdiren bir acı müziği” olarak tanımlıyordur. Bu sözlerin hangi niyetlere karşı geldiğini kavrayabilmek için Barsamyan’ın, bunları *Şant*’ı dört yıl sonra tekrar eline alacak eski okurlarına, ya da dergiyle ilk kez tanışacak olan yeni okur kitlesine söylediğini unutmamamız gerekiyor. Daha net bir ifadeyle, Barsamyan’ın hitap ettiği kitle, “lanetli yıllar”ın ardından, felaket çemberinden geçip hayatta kalmayı başarmış bir topluluğun üyeleridir. Dolayısıyla, burada Aharonyan’ın edebiyatıyla ilgili yapılan tasvir, Ermenilerin “yeni çağ”ında yazacak olanlara, büyük bir “arşivleme” çabasına girişecek olan eli kalem tutanlara yapılmış bir duyuru, bir hatırlatma ve hatta bir hedef tayin etme niteliği de taşır. Başka bir deyişle, Barsamyan’ın Aharonyan için kullandığı ifadeleri, gerçekte “yeni Ermeni edebiyatı”nın, “felaket edebiyatı”nın bir izahı olarak kabul etmek mümkündür. Oldukça soyut bir çağrışıma karşılık gelen ve üzerinde düşünmeye değer tanım şüphesiz ki “ölümü hayali olarak sevdirmek”tir. Barsamyan’a göre, Ermeni edebiyatçısına düşen bu görev, –ifadeyi kelime anlamı üzerinden yorumlayacak olursak– yazarın okurunu ölüme (bu durumda koca bir halkın ölümüne) yaklaştırması anlamına geliyorsa, Felaket sonrasında üreten edebiyatçının ve okurunun tek ve asli görevi “ölüme yaklaşmak,” “ölümü hayalde de olsa sevmek” mi olacaktır? Barsamyan’ın edebiyat ve siyaset ilişkisine dair 1915 öncesinde sergilediği ayrıştırıcı duruşla çelişir görünen bu yaklaşımının (zira şair, açıkça, yazara estetik gerekliliklerin dışında bir rol, bir görev biçmektedir) edebi üretim açısından ne anlama geldiğini gerçekten ayrıntılarıyla düşündüğüne inanmak zor. Zira gazetelerin sayfalarını dolduran kızıl hikâyeler, can havliyle şehre sığınan

biçare yetimler ve dullar, her yeni gün şehre yüzlercesi akın eden taşralı Ermeni mülteciler ve siyasi çekişmeler arasında her Cumartesi günü matbaaya teslim etmesi gereken bir dergisi olan Barsamyan, “ölüme yaklaşma” ve “ölümü hayali de olsa sevmeye”nin ne anlama geldiği üzerine tatmin edici bir açıklama sunmaz. Fakat derginin izleyen sayılarındaki tartışma ve yazılar, bu soruya dolaylı da olsa bir cevap formüle etmemizi sağlamaktadır.

F. “Ölüm”ümüzü kim yazacak?

Erken Mütareke dönemi İstanbul’undaki Ermenice edebiyat çevrelerinde iki tür edebiyatçıya rastlandığını vurguluyordu Barsamyan: (1) Felaket’ten hiç mi hiç etkilenmeden yazmaya devam edenler ve (2) kendilerini gazetecilik mesleğine adayıp edebi yeteneklerini köreltenler.²⁰⁶ Birinci grup için, bunlar “Felaket kasırgasından hiç etkilenmeden, seneler önce nasıl yazıyorlarsa öyle yazmaya devam ediyorlar” der. Barsamyan’a göre, –hayatta kalan en iyi kalemli de aralarında bulunduğu– ikinci gruptakiler ise “edebi maharetlerini öldüren, üsluplarını bozan ve edebi değerlerini acıacak hale getiren” gazetecilikle uğraşıyor, yeteneklerini gündelik gazete yazıları ve gelip geçici tartışmaların peşinde tüketiyorlardır ve “bilhassa *okumaya* vakit bulamıyorlardır.” Barsamyan, “Mütareke’den bu yana geleceğe kalacak tek bir yazıya dahi imza atılmış değildir. Hatta aralarından pek azı kalemli de o eski parıltısını koruyabilmiştir. Oysa beklentimiz her birinde yitip giden canlarımızın *hayat bulmasıydı*” (vurgu bana ait) diye yakını. Barsamyan’a göre, “dönem her şeyi alıp götürmektedir”, bu yüzden kendisi de yazdıklarından en özenli olduğunu düşündüklerini “daha iyi günlere sakladığını” kaydeder ve yazarlardan “şayet edebi işlere kafa yoracak *arzu*, *imkân* ve *zamanı* bulup yazabildilerse edebi üretimlerinin dökümünü *Şant*’a göndermelerini” rica eder. Görünen o ki Barsamyan sanata dair estetik kaygıları öne çıkaran yaklaşımını hâlâ korumaktadır, fakat Felaket sonrası koşulların eskisinden çok farklı olduğunun, “ölüm”ün

---

²⁰⁶ Merujan Barsamyan, “Kragan Gyankı” (Edebi Hayat). *Şant* 30, 24 Mayıs 1919, s. 341-341.

olduğu yerde sanata dair tüm anlam ve önceliklerin de dönüştüğünün farkındadır. Peki kimdir “Ölüm”ü yazacak olan? Bir grubun Felaket hiç yaşanmamışçasına yazıp çizmeye devam ettiği, mevcut en yetenekli kalemlerin ise “zihinlerinin o kıymetli güçlerini” gündelik uğraşlar peşinde gazete sayfalarında tükettiği bir ortamda, kimsenin edebi işlere kafa yorma arzusu duymadığı, *imkân ve zaman* bulamadığı bir entelektüel iklimde, kimdir –Blanchot’nun ifadesiyle– “ölüm”ü yadsıyarak bir “erteleme” olarak edebiyatın oluşturulacağı bir yazı alanı olarak ortaya çıkan Şant’ın aradığı Felaket şairi?

Dönemin önemli gazeteci ve yazarlarından Yenovk Armen, *Şant*’ın ilk sayısında yayımlanan *Hay Khoskin* (Ermeni Sözüne) başlıklı yazısında şöyle yazar:

[...] Fakat bizden, bu yeni Mülteciler grubundan kimse asla tüm sarsıcı dehşetiyle yazamayacak korkunç Felaket’i (*Ağed*). Ne Homeros, ne Virgilius, ne Dante, ne Naregatsi, ne Varujan ne de Siamanto bu yeni Çarmıha Geriliş’i yazabilecek kelimelere sahiptir. Ey Dil, her tür dehşetin ve çılgının, her türlü gürlemenin ve tatlı melodinin enstrümanına hâkim olan engin okyanus, Yazıcılık manastırını tütsüleyen korkutucu fırtınadan sağ kalan putperestlerimize²⁰⁷ gücünün en sağlam, en yaratıcı nefesini ver, ver ki hep birlikte telafisizce kaybedilen büyük şehitlerin takımıyıldızları hayatını anlatan ve Geleceğin ufuklarından doğan yeni Güneşi kutsayacak olan Irkın büyük yas öyküsünü söyleyebilsinler.²⁰⁸

Görünen o ki Yenovk Armen’in, Merujan Barsamyan’ın ve muhtemelen dönemin başka birçok isminin beklediği, sıradan bir yazardan ya da yaşananları kâğıda dökcek bir “arşivci”den çok, “ölüm”ün sınırlarında gezinebilecek, Felaket’in dilini bulma denemelerinde girişebilecek bir “efsane anlatıcısı”dır. Ve Felaket, bir yerlerde kendi şairini yaratabilecek kadar güçlü olduğunu, çok geçmeden kanıtlayacaktır.

---

²⁰⁷ Yenovk Armen burada 1912’de yayımladığı *Hetanos Yerker* adlı şiir kitabıyla Ermenice şiiri onyıllar boyu etkisi altına alacak olan şiirsel paganizm akımını başlatan Taniel Varujan’a göndermede bulunmaktadır.

²⁰⁸ Yenovk Armen, “Hay Khoskin” (Ermeni Sözüne). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 10.

BÖLÜM IV

SİAMANTO'DAN VAHAN'A: BÜYÜK TELAFİ

A. Siamanto ve Yarcanyan Ailesi Üzerine Zorunlu Birkaç Not²⁰⁹

Asıl ismiyle Adom Yarcanyan. Kuyumcu Hovhannes Yarcanyan ve Nazeni Yarcanyan'ın ilk çocuğu olarak 1878'de Eğin'de doğdu ve 13 yaşına kadar buradaki Nersesyan Okulu'nda eğitim aldı. Baba Yarcanyan ve diğer iki erkek kardeşi, eşleri, çocukları ve anneleriyle birlikte aynı evde yaşıyorlardı. Baba Yarcanyan işi sebebiyle sık sık İstanbul'a yolculuk ediyor, onun yokluğunda aileyi çekip çevirmek nine Heğine Yarcanyan'a kalıyordu. Adom dahil ailedeki çocukların en büyük akşam eğlencesi, usta bir masal anlatıcısı olan ninelerinin anlattığı hikâyeleri ve efsaneleri dinlemektir. Anne Nazeni Yarcanyan duygusal kişiliği ve güzel sesiyle tanınan bir kadındır. Sık sık Eğin yöresine özgü gurbet ve acı temalı halk şarkıları (*anduni*) ve çoğunu kendi uydurduğu ninniler söylerdi.

Kadınlardaki bu sözlü edebiyat geleneğine yatkınlık, ailenin çocuklarının yaratıcılığına küçük yaşlardan itibaren etki eder. Kardeş çocuklarının en büyüğü olan Adom ilk şiir denemelerini henüz 9-10 yaşlarındayken yazmaya başlar. Nersesyan Okulu'ndaki öğretmeni ünlü etnolog ve rahip Karekin Srvantziyants (1840-1892), Adom'un bu ilk denemelerini takdir etmiş, kendisine öykülerinden birinin kahramanı olan Siamanto'nun adını, mahlas olarak kullanması için armağan etmiştir.

Yarcanyan ailesi 1891 yılında İstanbul'a göç eder. Siamanto burada Üsküdar'daki ünlü Berberyan Okulu'na kaydolur. 1894'te taşradaki Ermeni nüfusu vuran ilk Abdülhamid

---

²⁰⁹ Siamanto ve Yarcanyan ailesiyle ilgili olan bu bölümün yazılmasında şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Hegdor Rşduni, *Siamanto*, Erivan: Yerevan Hradaragçutyun, 1970. Hegdor Rşduni (ed.), *Yerger: Siamanto yev Varujan* (Eserler: Siamanto ve Varujan), Erivan: Sovedagan Kroğ, 1979. Kevork Bardakjian, *Modern Ermeni Edebiyatı*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012. Minas Hyusyan, *Eçer Arevmdahay Kraganutyene* (Batı Ermeni Edebiyatından Sayfalar), Erivan: Yerevan Hamalsarani Hradaragçutyun, 1977. Agop J. Hacikyan vd. *The Heritage of Armenian Literature III*, Detroit: Wayne State University Press, 2005. Nesim Ovadya İzrail, *24 Nisan 1915*. İstanbul: İletişim, 2014.

katliamları dalgası patlak verir. Baba Hovhannes Yarcanyan katliam haberleri İstanbul'a ulaşınca endişelenir ve halen Eğin'de yaşamakta olan annesi Heğine'yi, kız kardeşi Nartuhi'yi ve evli kızı Azniv'i ailesiyle birlikte İstanbul'a getirmenin yollarını aramaya başlar. Ne ki 1895'e gelindiğinde Eğin'in Ermeni nüfusu da yaşanan şiddetten payını alır. Siamanto'nun kız kardeşi Azniv, 22 yaşındaki kocasının gözleri önünde katledilmesine tanık olur. Yarcanyan ailesinden geride kalanlar Eğin'deki tüm mal varlıkların kaybederek İstanbul'a göç ederler. Ailenin İstanbul'daki üç çocuğu, Siamanto, Vahan ve kız kardeşleri Armenuhi, başta kardeşleri Azniv olmak üzere Eğin'den gelen akrabalarının anlattıkları acı ve dehşet hikâyeleriyle sarsılırlar. 1896, Abdülhamid katliamlarının en şiddetli biçimde yaşandığı, bunlara tepki olarak Taşnak militanların Osmanlı Bankası işgalini gerçekleştirdikleri yıldır. İşgal can kaybı olmadan sonlandırılmışsa da olayın faturası İstanbul'daki Ermeni nüfusa kesilir; başkent kanlı olaylara sahne olur.²¹⁰ Bu sarsıcı katliamlara tanık olan Siamanto henüz 18 yaşındayken öğretmeni Reteos Berberyan'ın (1848-1907) da telkinleriyle eğitimine güvenli bir ortamda devam edebilmesi için Fransa'ya yollanır...

B. Siamanto: İstirabın ve İsyanın Şairi

1894-96 katliamlarının ardından yurtdışına çıkan Siamanto'yu, diğer birçok Ermeni aydın gibi 1908 İhtilali'ne dek sürecek gönüllü bir sürgün dönemi bekliyordur. Genç şair, 1897-1900 yılları arasında Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat ve felsefe eğitimi alır. İlk şiirlerini bu yıllarda, başta Paris'te yayımlanan Ermenice süreli yayınların sayfaları olmak üzere, farklı şehirlerdeki gazete ve dergilerde yayımlamaya başlar. Mezun olduktan sonra Cenevre'ye geçen Siamanto, burada Taşnaktsutyun Partisi'nin yayın organı *Troşag*'da (Bayrak) çalışmaya başlar.

Katledilen masumlar, yakıp yıkılan kentler, isyan, kan ve ölüm... “Siamanto ulusunun

---

²¹⁰ Bkz. dipnot 16.

içinde bulunduğu dehşetin dışında hemen hemen hiçbir konuya değinmez” diye yazar Kevork Bardakjian, öyle ki şair daha sonra yazdığı hemen tüm şiirlerinde “dehşet”i konu edinir. 1902 yılında yayımladığı ilk kitabı *Tütsaznoren* (Kahramanca) Ermenilerin yüzyıllardır maruz kaldıkları zulüm ve katliamları ele alır. Siamanto’nun düşünce dünyasının ilk yansımalarını barındıran bu kitapta, çok eski zamanlarda özgürlük yolunda savaşıp şehit düşenler mezarlarından çıkıp halen baskı altında yaşamakta olan halklarıyla birlikte zafere doğru savaşmaya devam ederken tasvir edilir. Siamanto, daha sonra yayımladığı tüm kitaplarında²¹¹ da benzer temaları ele almış, Minas Hyüsyen’in deyişiyle “ıstırapın ve isyanın şairi” olarak tanınmıştır.

1908 yılına gelindiğinde, Siamanto artık yazdıkları geniş kitlelerce okunan büyük ve etkili bir şairdir. Meşrutiyet’in ilanı üzerine ülkesine döner. Ne ki, on iki yıllık uzun bir aranın ardından döndüğü İstanbul’da, Osmanlı Ermeni nüfusunun günbegün azaldığı, Ermeni coğrafyasının baskı ve zulmün etkisiyle boşalmaya başladığı gerçeğiyle yüz yüze gelir. Bunun üzerine şiir çalışmalarına ara vererek ABD’ye, son yıllarda yaşananların da etkisiyle buraya göçmüş olan Ermenileri “vatana dönmek” üzere ikna etmeye gider. Yürüttüğü bu kampanya kapsamında Boston’da *Hayreni Hraver* (Avanatan Çağrısı) başlıklı bir de şiir kitabı yayımlayan Siamanto’nun girişimleri 1909 Nisan’ında patlak veren Adana Katliamı’nın ardından boşa çıkacak, şair 1911’de İstanbul’a dönecektir.

Bu noktadan sonra Siamanto’nun yaratıcılığının belli bir duraklama dönemine girdiği gözlemlenir. Kevork Bardakjian’ın belirttiği üzere, Siamanto’nun yazdığı son önemli şiir, 1912 yılında, Ermeni harflerinin icadının 1500. yıldönümü şerefine, alfabenin yaratıcısı Aziz Mesrob Maşdots’a ithafen kaleme aldığı “Surp Mesrob”dur (Aziz Mesrob).

Kuşkusuz Siamanto, Balkan Savaşları’nı ve Ermenilerin İttihatçılarla bozulmaya başlayan siyasi ilişkilerini belli bir endişeyle izliyordu. Belki de, yaratıcılığındaki gerileme,

---

²¹¹ *Hayortiner* (Ermeniler, 1905), *Hokevarki yev Huysi Çaher* (Can Çekişme ve Umut Meşaleleri, 1907), *Garmir Lurer Paregames* (Ahbabımdan Kızıl Haberler, 1909), *Hayreni Hraver* (Memlekete Çağrı, 1910).

artan umutsuzluğuyla bağlantılıydı. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte askere alınan kardeşi Vahan Yarcanyan'ın ardından Siamanto'nun oldukça karanlık bir döneme girdiğini söylemek mümkün. Bir arkadaşına yazdığı 4 Eylül 1914 tarihli mektubunda, "ikinci askere alma çağrısının" yapılacağını konuşulduğu günlerdeki ruh halini şu sözlerle anlatır:

Anadolu'nun derinliklerinden gelmiş bu sırtlanlar sürüsüne karışıp askerlik yapmak nasıl mümkün anlamıyorum. Biraz param olduğunda gideceğim İstanbul'dan, –şu an parası olanlara da izin vermiyorlar gerçi– yasak kalktıktan sonra ilk fırsatta biraz param olunca bir daha dönmek üzere İstanbul'dan uzaklaşacağım. Sırtlanların ordusunda askerlik yapmaktansa başkasına kulluk etmeyi yeğlerim. Bana bir nasihat edin, ikinci askerlik çağrısının yapılacağı tehdidine rağmen burda kalmalı mıyım, yoksa her şeyi göze alıp İstanbul'dan *kaçmalı* mıyım? Burada tuzağa düşmüş gibi hissediyorum kendimi.²¹²

Başka bir arkadaşına yazdığı 5 Eylül 1914 tarihli mektubunda "Her şey bizi keseceklerini/kıracaklarını fısıldıyor"²¹³ diyerek duyduğu derin endişeyi ifade eder. Yaklaşan yıkımı hissediyor, kaçmak için yollar arıyordur. Fakat bu mümkün olmaz. 24 Nisan 1915 gecesi Üsküdar İcadiye'deki evinden alınarak Ayaş'a sürülür ve Ağustos ayında orada katledilir.

C. İki Büyük Kayıp: Siamanto ve Varujan'ı Anmak

Siamanto (Adom Yarcanyan, 1878-1915) ve Taniel Varujan (Taniel Çubukkâryan, 1884-1915); bugün, istisnasız tüm edebiyat eleştirmenleri tarafından Batı Ermeni şiirinin iki büyük şairi olarak kabul edilirler. Aynı gün, 24 Nisan 1915'te tutuklanarak Ayaş'a sürülmüş, buradaki birkaç aylık tutsaklıktan sonra Ağustos 1915'te katledilmişlerdi. Her ikisi de, gerek Abdülhamid katliamlarının, gerek Adana Katliamı'nın ardından "dehşet" in şiirini yazma işine girişmiş, uluslarının adalet ve intikam sesine tercüman olmayı denemişlerdi. Siamanto

²¹² *Nayiri*, no 7. Aktaran: Hegdor Rşduni, *Siamanto...*, s. 123.

²¹³ "Amen pan arten gı mırıldan, bidi godoren." *Arev*, 24.04.1963, no: 13493. Aktaran: John Giragosyan, *Araçin Hamaşkarhayin Baderazmı yev Arevmdahayutyunı 1914-1916* (Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri 1914-1916). Erivan: Hayasdan Hradaragçutyun, 1965. s. 86.

“çilenin ve isyanın şairi” olarak tanınmış, Taniel Varujan ise 1912 yılında yayımladığı *Hetanos Yerker* (Pagan Şarkılar) başlıklı kitabında başlattığı şiirsel paganizm akımıyla 1915 öncesi Batı Ermeni edebiyatına damgasını vurmuştu.

Kuşkusuz, Felaket sonrası dönemde İstanbul Ermeni entelijansiyasının önündeki en büyük meselelerden biri, 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanarak ölüme gönderilen “son büyük şehitlerin” anılması meselesiydi. *Şant*’ın bu tartışmaya epey erken bir dönemde, 30 Kasım 1918’de dâhil olduğunu biliyoruz. Merujan Barsamyan, ünlü feminist yazar Hayganuş Mark’ın *Nor Gyank* (Yeni Hayat) gazetesinde yayımladığı bir makalede müzikolog ve rahip Gomidas için “sırf kendisi kayıplarımızın en az yarısı kadardır” ifadesini kullanmasını eleştirerek, Mark’a, “ölüleri yarıştırmanın eski zamanlardan kalma kötü bir adet” olduğunu hatırlatır.²¹⁴ Barsamyan yine aynı sayıda *Şant*’ın Agnuni, Rupen Zartaryan, Siamanto, Varujan ve Zohrab başta olmak üzere yitirilen tüm “son milli büyük şehitlere” ithaf edilmiş özel sayılar hazırlayacağını duyurur.²¹⁵

Öte yandan, bugün olduğu üzere, Felaket sonrası dönemde de Siamanto ve Varujan’ın “son büyük şehitler” ailesinde kendilerine özgü, özel bir yere sahip olduklarını söylemek mümkün. Bunun en önemli göstegesı, kuşkusuz, Felaket sonrası dönemde gerçekleşen ilk “soykırım anması”nda sadece Siamanto ve Varujan şiirlerine yer verilmiş olmasıdır.²¹⁶ Tarihte ilk kez olmak üzere Ermeni Apostolik, Katolik ve Protestan mezheplerinden en üst düzey temsilcilerin yan yana geldiği anma töreninin programında yalnızca Siamanto ve

²¹⁴ Merujan Barsamyan, “Gomidas Vartabedi Masin” (Gomidas Vartabed Hakkıda). *Şant* 3, 30 Kasım 1918, s. 36. Gomidas Vartabed Ayaş’ta kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra bazı özel girişimler sayesinde İstanbul’a dönebilmişti. Mark’ın Gomidas’ı “kayıp” olarak nitelemesi kuşkusuz ünlü müzikolog ve din adamının sürgünde geçirdiği günlerin ardından zihinsel anlamda asla eski sağlığına kavuşamamış olmasındandır.

²¹⁵ Barsamyan, bir önceki sayının zaten şair Rupen Sevag’a ithaf edildiğini ve “okurlar tarafından büyük ilgiyle karşılandığını” kaydeder. Bkz. agy. s. 36.

²¹⁶ İlk anma ayini 25 Nisan 1919 Cuma günü Beyoğlu Üç Horan Ermeni Apostolik Kilisesi’nde Patrik Zaven Der Yeğyayan’ın riyasetinde gerçekleşmiş, bunu saat iki buçukta Aynalıçeşme Üç Horan Ermeni Protestan Kilisesi’nde düzenlenen ikinci ayin izlemiştir. Barsamyan’ın tanıklığına göre her iki kilise de “hıncahınç dolmuş, ayinlerde duygu yüklü anlar” yaşanmıştır. Aynalıçeşme’deki ayinde Taniel Varujan’ın “Luysı” (Işık) ve “Argaydz Crakı” (Titrek Kandil) şiirleri, Siamanto’nun ise “Mor Mı Yerazı” (Bir Annenin Rüyası) adlı şiiri “büyük bir hüznün eşliğinde” okunmuştur. Bkz. Merujan Barsamyan, “Abril Dasnımegi Skahantesı” (On Bir Nisan Anması), *Şant* 27, 3 Mayıs 1919, s. 316.

Varujan'ın şiirlerinin yer alması, bu iki büyük şairin kaybının Soykırım sonrası dönemde Ermenilerin ortak hafızalarında kritik bir noktaya karşılık geldiğini kanıtlar niteliktedir.

Buna bağlı olarak, *Şant*'ın sayfalarına baktığımızda, hem Merujan Barsamyan'ın hem de *Şant*'ta yazıları yayımlanan başkaca isimlerin 24 Nisan 1915 Aydıncırımı'nda katledilen Ermeni entelektüellerden bahsederken Siamanto ve Varujan'ı nispeten ön plana çıkardıkları, bu iki önemli şairin yitirilmiş olmasının Ermeni dünyasında asla tedavi edilemeyecek bir yara açtığını vurguladıkları gözlemlenir. Şair Aharon, *Şant*'a yolladığı mektubunda bu büyük kaybı şu sözlerle anlatır:

Işığı gördük... Ne taze²¹⁷ Nesil ama bizimkisi. Çok yaşayın tanrılar. Fakat keşke burada, o muhteşem Taniel ve Siamanto da burada olsaydı... Ey mucize! Burda olsalardı Ermenistan bizim besinsiz kalmış gözlerimize daha bir başka, bir büyük ödül gibi görünmez miydi sence? [...] Kim geri verecek onları bize..? Kim tekrar canlandıracak onları..? Ve Acım ve merhametsiz²¹⁸ kederim derinleşir, diz çökmüş dualarımla gözyaşı dökerek yaslı bir şekilde onların adını, o Büyük şehitlerin adını çağırmaktan engin bir denize dönüşür. [...] Nerede yatıyorlar acaba şu an? Bu ne felaket bir düşmandı ki onların hiç olmazsa kemiklerini bile Ermenistan'a hediye etmemize izin vermedi. Ah Taniel, Siamanto ve tüm Kutsal Ölüler, Ermenistan'da bile kabirsiz kalacak olanlar...²¹⁹

Dönemin ünlü editörlerinden Teotig, Siamanto için “Ermeni edebiyatında sembolist şiirin eşsiz temsilcisi olarak her daim yaşayacaktır” diye yazar ve kuşkusuz bu iddiasının ardından Siamanto şiirini Varujan'la kıyaslama gereği duyar: “Eğer olur da Varujan'la karşılaştırmamız gerekirse, şöyle söyleyebiliriz: Siamanto fikirden yola çıkarak duyguya ulaşır, Varujan ise duygudan ve imgeden fikre varır.”²²⁰ Bu iki büyük şair 1920'lerin sonundan itibaren oluşmaya başlayan eski veya yeni Diaspora şehirlerinde eserleri defalarca tekrar

²¹⁷ Merujan Barsamyan, Aharon'dan gelen talep üzerine 31. sayıda yayımladığı bir düzelti yazısıyla burada “taze” (*tarn*) kelimesinin yanlışlıkla dizildiğini kaydeder. Bkz. Merujan Barsamyan, “Aharoni Namagnerun Meç” (Aharon'un Mektuplarında). *Şant* 31, 31 Mayıs 1919, s. 364.

²¹⁸ Aynı düzelti yazısında buradaki “merhametsiz” (*anoğorm*) kelimesinin yanlış dizildiği, doğrusunun “tarifsiz” (*anbadum*) olması gerektiği belirtilir. Bkz. bir üstteki dipnot.

²¹⁹ Aharon, “Namagner” (Mektuplar) köşesinde yayımlanmış başlıksız mektup. *Şant* 22, 5 Nisan 1919, s. 258.

²²⁰ Teotig, *Huşartzan 11 Abrili* (11 Nisan Anıtı), İstanbul: O. Arzuman Matbaası, 1919.

baskı yapan, şiirsel yaratıcılıklarını ve hayatlarını konu alan sayısız araştırmaya konu olan bu iki isim bugün dahi batı Ermeni şiirinin hiçbir zaman aşılammış ve –belki de– aşılamayacak iki zirvesi olarak tanımlanmışlardır.

Şant'ın, kısa yayın hayatı boyunca yolun başında verdiği sözlere sadık kalmaya gayret eden bir dergi olduğunu söylemek mümkün. Öyle ki, Merujan Barsamyan, derginin üçüncü sayısında verdiği “son büyük şehitlere” özel sayılar hazırlama sözünü de tutmaya çalışmış, sırasıyla yazar-şair Rupen Sevag (no 2), şair Taniel Varujan (no 6), yazar-gazeteci Rupen Zartaryan (no 8), yazar Mikael Gürciyan (no 12) ve eleştirmen-şair Ardaşes Harutyunyan'a (no 38) ithafen hazırlanmış özel sayılar yayımlamıştır. Bu özel nüshalardan en dikkat çeken, daha önce yayımlanmamış şiirler ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş Taniel Varujan sayısıdır. Öte yandan, bu özel nüshalar arasında Siamanto'nunki yer almamaktadır; kuşkusuz bu noktada Barsamyan'ın, en başta onun da adını geçirdiği halde niçin bir Siamanto sayısı çıkarmadığını sormak elzemdir. Büyük titizlikle hazırlandığı ilk bakışta belli olan, tarihsel nitelikte bir Taniel Varujan sayısı yayımlayan Barsamyan niçin aynı özveriyi Siamanto için göstermemiştir? Üstelik, Siamanto'nun ailesi İstanbul'da yaşamaya devam ediyordu. Büyük şairin kardeşi Vahan, *Şant*'a katkı sunuyordu ve Barsamyan, Siamanto'dan kalan her türlü elyazmasına, fotoğrafa ve belgeye kolaylıkla ulaşma imkânına sahipti. O halde Barsamyan, niçin bir Siamanto sayısı hazırlamamıştı? Kuşkusuz bu sorunun en muhtemel cevabı şu olmalıydı: Barsamyan bir Siamanto özel sayısı hazırlamayı gereksiz bulmuştu. Çünkü Siamanto, “ıstırapın ve isyanın” o büyük şairi, Barsamyan sayesinde, *Şant* sayesinde, “yeniden doğuş”unu gerçekleştirmişti bile.

D. Ulusun “Yeniden Doğuş”u, Şairin “Yeniden Doğuş”u

Osmanlı Ermenileri, erken Mütareke döneminde, yüzyıllardır bekledikleri özgürlük anının geldiğini, sonunda kurulacak olan Ermenistan'la uygar dünyada hak ettikleri yeri alabileceklerini düşünüyorlardı. Felaket getiren o lanetli savaş bitmiş, Ermeniler “köle bir

halk olmaktan kurtularak, teker teker, hep birlikte Vatan'a, Ermeni Vatan'ına ait²²¹ bireyler haline gelmişlerdi. "Yeni dünyanın barışseveri Wilson, cephaneliğinin bitmez gücü sayesinde tüm insanlığı bir mutluluk kıyısına çıkarmayı başardı" diye yazıyordu Barsamyan, "korkunç ve felaketlerle dolu doğum sancılarının ardından savaştan yeni bir hayat doğdu ve bu yeni hayat, eski ve yeni Avrupa'nın diplomatik kurumları tarafından nihayet bizlere de kesin biçimde sunulmakta. İnsanlık onlara minnettardır."²²²

Ermeniler, Savaş'ın ardından başlayan Paris Barış Konferansı'nda başta doğu illerinde kurulacak olan bir Ermenistan vaadi olmak üzere kendilerine sunulanların yakın zamanda gerçekleşeceğini düşünüyor, Mütareke'nin ilk günlerinden itibaren "ulusun yeniden doğuşu"nu tasarlıyorlardı. *Veradznunt* (Yeniden Doğuş) sözcüğünün *Şant*'ın sayfalarında en sık rastlanan ifadelerden biri olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Dergide yer bulan siyasi veya edebi "Yeniden Doğuş" yazılarındaki genel vurgu, Ermeni milletinin hak ettiği özgürlüğe sonunda kavuştuğu; yıkım ne kadar büyük olursa olsun, zulüm görmeye alışmış olan Ermenilerin küllerinden doğacakları ve maddi ve manevi "Yeniden Doğuş"u gerçekleştirebilecekleri yönündedir. Yervant Çapuryan 11 Ocak 1919 tarihli *Şant*'ta şöyle yazar:

Sanki *Pyünig* [Phoenix/Anka Kuşu] efsanesi Ermeni Milleti için yaratılmış. Ermeni Milleti kadar, dünyayı sarsan büyük felaketlerin içinden geçmiş bir millet yoktur tarihte. Fakat hepsi bir yana, o her zaman için küllerinden doğmayı bilmiş, kendisine yaşayabileceği maddi, ahlaki ve entelektüel ortamı yaratmayı başarmıştır. İşte, Ermeni köylüsü, yangınların dumanı söner sönmez, 1915'te ülkesini yeniden inşa etmeye, sabanıyla toprağı sürmeye başladı. Ve entelektüeller kalemi ellerine alıp yabancı ufuklarda Ermeni Acısı'nı, Ermeni'nin Çilesi'ni anlatıp ona çare bularak hesabın sorulacağı güne doğru kenetlenip, örgütlü ve hazır biçimde dehşetli bir "Buradayım!" diyerek varlığını göstermeye hazırlanıyor.²²³

²²¹ Merujan Barsamyan, "Hay Taraklukhi" (Ermeni Yeniçağı). *Şant* 9-10, 11 Ocak 1919, s. 101.

²²² Merujan Barsamyan, "Mer Dzrakiri" (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 2.

²²³ Yervant Çapuryan, "Trkahay Kraganutyuni Govgasi Meç: Kağten Yedki" (Göçten Sonra Kafkasya'da Türkiye Ermenilerinin Edebiyatı). *Şant* 9-10, 11 Ocak 1919, s. 116.

Önceki bölümlerde bu “yeniden doğuş” hazırlıklarında en büyük rolün Ermeni entelijansiyasına biçildiğini; “eski ve yeni entelektüel” figürlerinin önemli tartışmalara konu olduğunu ayrıntılarıyla aktarmıştık. Merujan Barsamyan’ın “yeni nesil” entelektüellere karşı sergilediği cesaretlendirici tutumun *Şant*’ın yayın politikasında önemli bir yer kapladığını, derginin sayfalarını henüz ilk edebi denemelerini kaleme almakta olan isimlere her daim açık tuttuğunu belirtmiştik. İlk safhada, “ulusun yeniden doğuş”unu sağlayacak olan entelektüelin “yeniden doğuş”unu sağlamak gerekiyordu kuşkusuz. Öte yandan, çabaların yeterli gelmediğini ve Felaket’in ardından yüz yüze kalınan o büyük entelektüel yıkımın, yeni nesli, fıkırsel açıdan serpilip gelişmesine imkân sağlayacak atmosferden mahrum bıraktığını kaydetmiştik.

Şu halde, daha önce sorduğumuz soruyu tekrar etmemiz gerekiyor şüphesiz: Milletın Yeniden Doğuş’unun başlangıç noktası bizzat Felaket’ken, *genesis* Felaket’in kendisiyken, Felaket’in şiirini yazacak olan kimdir? “Ölüm”ü (ya da doğumu) anlatacak olan kimdir?

Barsamyan’ın “yeniden doğuş”un mümkün olduğunu kanıtlaması gerekiyordu.

Bu noktada, Barsamyan’ın yardımına yetişecek olan yine Felaket olmuştu. Felaket, bir yerlerde kendi şairini, Vahan Yarcanyan’ı yaratmıştı.

E. “Küçük Kardeşiniz Sağ Hâlâ”

Erken Mütareke döneminde İstanbul Ermeni entelijansiyasının önünde duran zorlu görevlerden biri de Soykırım sonrası dönemdeki ilk “24 Nisan” anmasını gerçekleştirmek olacaktı. Ermeni entelektüellerin, Patrik Yeğyayan’ın henüz sürgünde bulunduğu günlerden başlayarak 24 Nisan anmalarına yönelik önemli girişimlerde bulunduklarını görüyoruz. Merujan Barsamyan, gazeteci arkadaşları Şavarş Misakyan ve Hagop Siruni eşliğinde bu yönde büyük bir adım atarak *Şant* bünyesinde “Büyük Kurbanların Anısına” bir özel sayı hazırlamayı planlar. Merujan Barsamyan, bu tasarımı, 22 Şubat 1919’da “24 Nisan’ın, Ermeni düşüncesinin en güzel çiçeklerinin koparıldığı o Kara Gün’ün dördüncü yıldönümüne özel bir

sayı hazırlayacağız”²²⁴ diyerek duyurur.

Öte yandan, üçlünün bu girişimi, 19 Şubat 1919’da İstanbul’a dönerek Patrikhaneyi tekrar işler hale sokan Patrik Zaven Der Yeğyayan’ın önderliğinde (muhtemelen Mart ayının ikinci haftası) oluşturulan “11 Nisan Heyeti”²²⁵ tarafından devralınacaktır. Merujan Barsamyan’ın da üyesi olduğu ve beşi kadın on üç kişiden oluşan bu heyet, 24 Nisan 1915’in yaklaşan yıldönümüne yönelik anma faaliyetlerini düzenlemekle sorumluydu. Heyetin ilk işi, *Şant*’ın hazırlamak istediği “büyük boy, resimli ve hacimli özel sayı” fikrinin gerçekleştirilmesi işini dönemin aranan editörü Teotig’e teslim etmek oldu.²²⁶ Bu anma heyeti bir ay gibi kısa bir süre içinde organize olarak, yürüttüğü hazırlık sürecinin sonunda Nisan ayının son haftasında İstanbul’da bir dizi anma etkinliği düzenlendi. Bir önceki bölümde bu anma etkinlikleri arasında en fazla göze çarpanın 25 Nisan 1919 Cuma günü Beyoğlu Üç Horan Ermeni Apostolik Kilisesi ve Aynalıçeşme Üç Horan Ermeni Protestan Kilisesi’nde art arda gerçekleştirilen iki ayin ve tören olduğunu kaydetmiştik. Barsamyan’ın tanıklığına bakılırsa, ilk tören dinsel bir nitelik taşıırken, ikincide sivil kimlik daha ön plandadır. Çeşitli cemaat kuruluşları ve parti temsilcilerinin söz aldığı bu ikinci törende Taniel Varujan’dan “Luysı” (Işık) ve “Argaydz Crakı” (Titrek Kandil) adlı şiirler,²²⁷ Siamanto’dan ise “Mor Mı Yerazı” (Bir Annenin Rüyası) adlı şiir “büyük bir hüznün eşliğinde” okunmuştu. Kuşkusuz savaş ve İttihat yönetiminin varlığı nedeniyle yaslarını üç yıl kadar erteleyen Ermeniler için

---

²²⁴ “Patsarig Tiv Medz Zoheri Hişadagin” (Büyük Kurbanların Anısına Özel Sayı). *Şant* 16, 22 Şubat 1919, s. 193.

²²⁵ 24 Nisan eski takvimle 11 Nisan’a tekabül ettiğinden, dönemin Ermeni terminolojisinde iki tarih çok zaman birbirinin yerine kullanılır. Heyette şu isimler yer alıyordu: Yevpime Avedisyan, Zaruhi Kalemkâryan, Bercuhi Barsamyan, Mari Stambolyan ve Digin Arpiar; Dikran Zaven, Merujan Barsamyan, Hagop Siruni, Kevork Mesrob, Şahan Berberyan, Hovhannes Boğosyan, Takvor Sukiasyan ve Dr. Parseğ Dinanyan.

²²⁶ Bkz. Merujan Barsamyan, “Abril 11-i Mer Patsarig Tivı” (11 Nisan Özel Sayımız). *Şant* 20, 22 Mart 1919, s. 239. 24 Nisan 1915’le birlikte başlayan tutuklama dalgalarında alıkoyulup öldürülen 700 kadar entelektüelin biyografilerini barındıran bu kitap daha sonraları *Huşartzan Abril 11-i* (11 Nisan Anıtı) olarak yayımlanacaktır.

²²⁷ Taniel Varujan’ın iyi bilinen bu iki şiirinden ilki yüzyıllardır ışığın kaynağını arayan, bu çileli yolculukta türlü badireler atlatmasına rağmen kendini özgürleştirecek olan kaynağa doğru ilerlemekten vazgeçmeyen bir adamın hikâyesini anlatırken ikinci şiir gittiği savaştan muzafferce dönmesi beklenen erkek evladın ölüm haberinin gelişini anlatır.

bir anlamda ilk 24 Nisan anması niteliği taşıyan bu törende ne anılan şairler ne de okunan şiirler rastgele seçilmişti. Bir önceki bölümde niçin sadece Varujan ve Siamanto'dan şiirlere yer verildiğinin cevabını bulmaya çalışmıştık, bu bölümde ise programa alınması uygun görülmüş Siamanto şiirine biraz daha yakından bakacağız.

24 Nisan Heyeti'nde yer alan isimler bizzat 1915 öncesindeki Ermeni entelijansiyesi içinde yetişmiş, edebi üretim alanına son derece hakim isimlerdi. Buna rağmen Siamanto'dan seçtikleri eser, şairin nispeten “ikinci planda” kalmış bir şiiriydi. Peki heyet, Siamanto'nun çok daha ünlü ve iyi bilinen başkaca şiirleri varken (örneğin Heyet'in katılımıyla Teotig'in önderliğinde yayımlanan anıt-kitapta Siamanto'nun şahesesi olarak gösterilen “Sovamah” [Açlıktan Ölmek] adlı şiir, 1909 Adana Katliamları'nın ardından yazdığı ve kısa zamanda büyük üne kavuşan “Barı” [Dans] veya “son büyük şiiri” olarak görülen Ermeni alfabesinin yaratıcısı Aziz Mesrob Maşdots'a ithafen yazdığı şiir) niçin törende “Bir Annenin Rüyası”nın okunmasını uygun görmüştü?

“Bir Annenin Rüyası”, şairin, ABD'ye göç etmiş olan Ermenileri memleketlerine dönmeye davet etmek için çıktığı “ikna turu”nun meyvesi olarak 1910 yılında Boston'da yayımlanan *Hayreni Hraver* (Anavatana Çağrı) seçkisinde yayımlanmıştı. *Anavatana Çağrı*, Siamanto'nun, Ermeni ülkesinin “keder ve ıstırabını” anlatan on iki şiirinden oluşuyordu.

“Bir Annenin Rüyası,” uzaktaki oğluna yazdığı mektupta merelots²²⁸ günü geceyarısında gördüğü rüyasını anlatan annenin dilinden yazılmıştır. Annenin, Abdülhamit dönemi katliamları sırasında öldürülmüş olan dört oğlu rüyasında karşısına geçip diz çökerek ona hatıralarındaki “eski günler”in “şafaklarından, kutsallığından, tatlılığından, mutluluğundan, kahramanca cesaretinden, eşsiz güzelliğinden, bereketinden, sevgisinden ve şefkatinden” bahsederler (“Eski günler” her seferinde vurgulanarak tekrar edilmektedir). Merelots gecesi “yattıkları yerden kalkıp gelen” dört kardeş, yanlarında getirdikleri,

---

²²⁸ *Merelots*: Kelime anlamı “ölülerin”. Yortuların ertesinde, mezarlık ziyaretinin yapıldığı gün için kullanılır; “Ölüler günü.”

“yüreklerinde yeşerttikleri sevgi çiçeği”ni, “gözlerinden doldurdıkları iki testi gözyaşı”nı, “ruhlarından kopardıkları ateş rengi kan gülleri”ni ve “göğüslerinden yaptıkları zırh”ı sırasıyla annelerine sunar ve her seferinde “o bomboş evde niçin hâlâ yaşamaya devam ettiğini” sorarlar. Annelerinin yaşamaya devam ettiği “Kulübe bir tabut yığını gibi sarsılıyor,” “Yapraklar fırtınayla ağaçlardan dökülüyor,” “Güvercinler derelerde masumiyetleriyle ölüyor,” “Kara yılanlar halen evin eşiğinde durmuş kurumuş kanlarını emiyorlardır.” Fakat anne “O bomboş evde” yaşamaya devam ediyordur ısrarla. (“Damının altında bir başına nasıl böyle çile çekersin?”) Anne rüyasında “Bir fırtına gibi feryat figân ederek” cevap verir çocuklarına:

Dördü birden sustular... Senin adını verince ben,
Rüyamda, bir fırtına gibi feryat figân ederken,
Dördü birden, boyunlarını büküp, delicesine ağlamaya başladılar.
“Ama kardeşiniz, ölümünüzü görmeyen kardeşiniz hâlâ sağ,
Küçük kardeşiniz sağ hâlâ, yalnız onun için yaşıyorum ben.”

Bu sözleri duyunca, dördü birden, kaburgalarını çatırdatarak,
Korkunç kara gözyaşları ölülerin, gözlerimin içine akarken:

“Bir kardeşimiz var! Bir kardeşimiz var! Hayatta bir kardeşimiz!
Ana... Ana... Yeni günlerin, yeni umutların sefaleti...
Şimdi artık nasıl geri dönelim yattığımız yerlere..! Nasıl dönelim..!”²²⁹

Anne beşinci oğula, katliamı görmeyen, hâlâ hayatta olan küçük kardeşe işaret etmektedir. Geride kalan biri oldukça, tek bir kişi bile oldukça, yaşamak için yeterince sebep var demektir.

Anma Komitesi’nin, 24 Nisan töreninde niçin bu dramatik şiirin yer alması gerektiğini düşündüğüne dair sahih bir kayıt, bilgi veya belge yok elimizde.²³⁰ Ancak Siamanto’nun “Bir Annenin Rüyası”ndan çok daha iyi bilinen, kiliseyi “hıncahınç” doldurmuş olan kalabalığı

²²⁹ *Siamanto: Ampoğçagan Kordzı* (Siamanto: Toplu Eserler) içinde, Boston: Hayrenik Matbaası, 1910. s. 209-212.

²³⁰ Merujan Barsamyan “Bir Annenin Rüyası” okunduktan sonra Patrik Yeğyayan’ın söz alarak duygulanmış bir şekilde Ermenilerin üzerine düşen sorumluluktan bahsettiğini ve Ermeni milletinin, üzerindeki kadim vurdumduymazlığı silkelemesi dileğinde bulunduğunu aktarır. Bkz. M. Barsamyan “Abril Dasnımegi Skahantesı.” *Şant* 27, 3 Mayıs 1919, s. 316.

daha fazla etkileyebilecek onlarca şiiri dururken neden bu şiirin seçildiğinin cevabını yine şiirin kendisi vermektedir. Heyet, bu şiir yoluyla, tüm Ermenilere, “Evet, öldük, öldürüldük; ancak hâlâ yaşamaya devam edenler var, demek ki sefalet içinde de olsa bir umut var” mesajını vermeye çalışmaktadır. Kan, gözyaşı ve umutsuzlukla örülü bir sonla biten bir şiir belki kitlelerin o andaki çok hassas olduğu tahmin edilebilecek ruh hallerine daha fazla hitap ederdi kuşkusuz. Ancak gündeminde “yeniden doğuş” olan Mütareke entelijansiyesinin, Barsamyan’ın gazete yazılarında da ifade ettiği üzere “gözyaşına, ağlamaya, ağıtlara değil,” umuda, “yeni” yetişmekte olanın vaat ettiği geleceğe ihtiyacı vardır.

Bu niyet okumasının ve semboller üzerinden yapmaya çalıştığımız değerlendirmenin daha somut, gerçek hayata tekabül eden bir tarafı daha vardır üstelik. Büyük kardeş, yani şiirin sahibi Siamanto ölmüştür, ancak küçük kardeş, yani Vahan Yarcanyan yaşamaktadır; Felaket’i görmüş, ama geri dönmüştür. Böylece Siamanto, “Bir Annenin Rüyası”nda annelerinin karşısına çıkıp diz çöken evlatlardan biri haline gelmiş, dokuz yıl önce yayımlanmış şiiriyle hem kendi kaderinin hem ulusunun akıbetinin, hem de küçük kardeşinin geleceğinin kahinine dönüşmüştür adeta.

F. Vahan Yarcanyan Kimdir?

Çalışmanın daha önceki kısımlarında ele aldığımız büyük Ermeni şair Siamanto’nun (Adom Yarcanyan, 1878-1915) tek erkek kardeşi olan Vahan Yarcanyan’ın adına döneme ait birincil kaynaklarda hemen hiç rastlanmaz. Öyle ki burada aktaracağımız bilgiler, uzun uğraşlar sonucu bir araya getirilebilmiş bilgi kırıntılarından ibarettir.²³¹

Ağabeyi Siamanto gibi Eğin’de doğmuş olması muhtemel olan²³² Vahan Yarcanyan

---

²³¹ Vahan Yarcanyan’ın biyografi denemesinde şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Toros Azadyan, *Agn yev Agntsig* (Eğin ve Eğinliler); John Giragosyan, *age.*; Hegdor Rşduni, *Siamanto...*; “Lavadesutyán Agunkneri Siamantoyi Panasdeğdzagan Aşkarhum” (Siamanto’nun Şiir Dünyasında İyimserliğin Kaynakları). Badma-Panasiragan Hantes, Erivan, 1974. Sayı 3, s. 93-104. Teotig, *Amenun Daretsuytsı 1916-1920*. Nesim Ovadya İzrail, *age.*

²³² Kardeşlerin en küçüğü Azniv Yarcanyan’ın 1896’da İstanbul’da doğduğu göz önünde bulundurulursa, 1890’lı yılların sonunda İstanbul’da çekilmiş olduğu anlaşılan bir aile fotoğrafında 17-18 yaşlarında gözükten Vahan

1891’de ailesiyle birlikte İstanbul’a taşınır. Ağabeyinin ifadesiyle “sarışın, capcanlı bir çocuk” olan Vahan burada hukuk fakültesini bitirir ve avukatlık yapmaya başlar. “Ailenin para kazanan tek üyesi” olarak bilinen Vahan, Eylül 1914-Haziran 1915 arasında Osmanlı ordusunda oldukça zor şartlar altında askerlik yapmıştır.²³³

Haziran ve Temmuz ayları boyunca, 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanarak Ayaş’ta hapsedilen ağabeyi Siamanto’yla mektuplaşır. Vahan’ın mektuplarının büyük şairin morali üzerinde büyük etkisi vardır.²³⁴ Siamanto’nun Ağustos 1915’te Ayaş’ta katledilmesinin ardından Vahan’ın izini sürmek bir kez daha imkânsız hale gelir. Mütareke’nin hemen ardından, Kasım 1918-Temmuz 1919 arasında *Şant*’ta yayımladığı şiirlerle tanınmaya başlar. 1915 öncesi dönemin edebiyat çevrelerinde adına rastlanmayan Vahan Yarcanyan’ın Temmuz 1919’da, *Şant* kapandıktan sonra şiir yazmaya devam edip etmediği bilinmemektedir. Kitap formunda yayımlanmış herhangi bir çalışması bulunmayan ve geç Mütareke dönemiyle birlikte, 1921 yılında Paris’e göç eden Vahan Yarcanyan, vefat ettiği tarih olan 1950’ye kadar burada yaşamıştır.

G. Siamanto ve Vahan: Büyük İkame Çabası

Vahan Yarcanyan adına ilk kez *Şant*’ın 23 Kasım 1918 tarihli 2. sayısında, “Zarhuranki Potorigner: Arünanerg Arşaluys” (Dehşet Fırtınaları: Kanlı Şafak) adlı şiirin *altında* rastlarız. Merujan Barsamyan, 1915 öncesi dönemde veya Savaş yıllarında herhangi bir süreli yayına

---

Yarcanyan’ın, 1880-1883 yılları arasında, Yarcanyan ailesi henüz memleketleri Eğin’de yaşıyorken doğmuş olduğu varsayılabilir.

²³³ Vahan’ın ordudan fırsat buldukça ağabeyi Siamanto’yla mektuplaştığını görüyoruz. Siamanto’nun tanıklığına göre Vahan diğer askerlerle birlikte oldukça zor şartlar altında, günde sadece yarım somun ekmek yiyip çamur suyu içerek on bir ay süreyle askerlik yapmıştır. Vahan’ın Haziran 1915 itibarıyla ordudan nasıl terhis olduğu (veya kaçtığı) yönünde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

²³⁴ Siamanto, kardeşinin 10 Haziran 1915 tarihli ilk mektubuna şöyle cevap vermiştir: “Mektubun üzerimde ilaç etkisi yarattı ve baş ağrım tamamıyla geçti. Senden mektup alamamanın büyük üzüntüsünü duyuyordum, ama şimdi yüreğim ferahladı. Kardeşim, sen de çok iyi biliyorsun ki benim herhangi bir siyasi faaliyetim olmamıştır. Şiir yazmaktan başka bir meşguliyetim yoktur. En küçük bir suç işlemediğimi, şüpheli herhangi bir hareketimin olmadığını sen de biliyorsun. Senden üst düzey idari birimlere başvurarak özgür bırakılmamı sağlamamı rica ediyorum.” Bkz. Hegdor Rşduni, *Siamanto...*, s. 125.

katkı sunmuş olduğunu düşünmediğimiz, başka bir deyişle, ilk kez *Şant*'ın ilgili sayısında okur karşısına çıkmakta olan Vahan Yarcanyan'ı şu satırlarla takdim eder:

Siamanto'nun destansı şiiridir bu... Onun kaynayan kanı ve isyankâr Ruhudur tüm şiddetiyle küçük kardeşinin içinde de yanıp tutuşan. Uçucu bir görüntü gibi, Siamanto'nun hayaletidir sanki *dehşetin* (*zarhuranki*) o kuvvetli *fırtınalarının* (*potorigner*) arasından görünen, akşamüstüne doğru bir ağaç gibi dikilmiş²³⁵ yeni hayatın mutluluk ilahilerini söyleyebilmek için kanlı şafağın (*arünanerg arşaluy*s) ilk ışıklarını beklemekte...²³⁶

Merujan Barsamyan'ın her zaman için yüksek bir edebi-estetik kaygıya sahip olduğunu ve dergisinde yayımladığı yazıları Soykırım sonrası dönemde dahi ince eleyip sık dokuyarak, çoğu zaman yazı veya şiirlere müdahalelerde bulunarak yayımladığını biliyoruz.²³⁷ Bu açıdan baktığımızda, Barsamyan'ın daha ilk seferden Yarcanyan'ın şiirinden övgüyle bahsetmesi derginin ve yayıncısının diline aşina bir *Şant* okurunun yadırgayacağı bir tavır olarak göze çarpıyor. Barsamyan ve Vahan Yarcanyan'ın geçmişten gelen bir tanışıklıkları mı vardı? Yayımlatmamış olsa da Barsamyan Vahan'ın (yapıyor olduğunu varsaydığımız) edebi denemelerinden haberdar mıydı? “Kolay beğenmeyen” Barsamyan nasıl oluyor da daha ilk şiirden Vahan Yarcanyan'ın ağabeyi Siamanto gibi “destansı bir şiir” yazdığını söylüyor, okurlarına onu takdim ettiği ilk anda Vahan'ın içinde “Siamanto'nun isyankar Ruhu”nun olduğunu öne sürebiliyordu?

Vahan Yarcanyan kısa bir zaman aralığı içinde yayımladığı güçlü şiirlerle özellikle Kasım 1918-Şubat 1919 döneminde *Şant*'a düzenli olarak katkı sunan edebiyatçıların başında gelir. Öte yandan Barsamyan'ın Vahan Yarcanyan'a dair herhangi bir biyografik bilgi

²³⁵ Barsamyan burada “ağaçlaşmak/ağaca dönüşmek” ve “karşı gelmek” anlamlarına gelen “*dzaranal*” fiilini kullanmış. Siamanto (aralarında ünlü şairler Rupen Sevag ve Taniel Varujan'ın da bulunduğu) küçük bir grupla birlikte Ayaş'ta tutulduğu hapishaneden alınarak öldürülmek üzere ıssız bir alana götürülmüştü. Katiller kurbanlarını önce elbiseleri kirlenmesin diye çınlıplak soymuş, ardından her birini bir ağaca bağlayarak katletmişlerdi. Bkz. Balakyan, *Hay Goğgotan* (Ermeni Golgotası), Viyana, 1922, 149-151. Aktaran: Agop J. Hacikyan vd., *age.*, s. 858.

²³⁶ Merujan Barsamyan, (Başlıksız). *Şant* 2, 23 Kasım 1918, s. 23.

²³⁷ Bkz. Ardaşes Vanaryan'la söyleşi. *Şant* 34, 21 Haziran 1919, s. 395.

vermemesi yine dikkat çekici bir “sessizlik” olarak çıkar karşımıza. Barsamyan, Vahan Yarcanyan’ın hayatıyla ilgili hiçbir noktaya değinmez. Ne zaman ve nerede doğduğu, eğitim alıp almadığı, nerede yaşadığı, ne iş yaptığı, evli olup olmadığı, ve en önemlisi 1915 fırtınasından nasıl kurtulduğu... Derginin yayınına tekrar başlarken, hayatta kalmayı başaran herkesin *Şant*’ın sayfalarına başvurarak kendi hikayesi üzerinden lanetli yıllara tanıklık etmesi çağrısını yapan Barsamyan’ın, Vahan Yarcanyan söz konusu olduğunda tam bir sessizlik haline bürünmesi dikkat çekicidir. Barsamyan, dergisine kazandırdığı bu yeni şairi okurlara ilk kez takdim ettiği satırlarda onun *adını dahi* vermez. Çünkü Barsamyan için Vahan Yarcanyan asla “Vahan Yarcanyan” değil, “ağabeyinin isyankar ruhunu içinde taşıyan *küçük kardeş*”tir. Barsamyan’ın bu satırları, kuşkusuz, 24 Nisan Aydıncırımı’nın ardından toplumda tüm ağırlığıyla hissedilen “kayıp” duygusunu hissedilmez kılmaya yönelik bir çaba olarak okunmalıdır. Henüz yeni nesil entelektüellerin gelişimi için gerekli ortamın sağlanamadığı o ilk anda, Barsamyan, Felaket’in ardından ortaya çıkan Vahan Yarcanyan’a kendine özgü bir bireysellik yüklemekten kaçınıyordu. Bu noktadan baktığımızda, Barsamyan’ın büyük bir “ikame etme çabası” içinde olduğunu söyleyebiliriz. Barsamyan’ın bu “yerine koyma” çabasını, toplumun o ilk anda karşı karşıya kaldığı büyük kayıp duygusunun hafifletilmesi yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmek gerekir kuşkusuz. Barsamyan topluma, “en büyük” şairlerden biri olan Siamanto’nun aslında ölmediğini/kaybedilmediğini, Ermenilerin artık “onun isyankar Ruhu”yla yazan başka bir şaire sahip olduğunu söylemektedir.²³⁸ Dolayısıyla Vahan Yarcanyan sıradan bir şair değildir. Öldürülmüş birinin, öldürülmüş koca bir halkın en iyi iki şairinden biri olarak kabul görmüş birinin “kanını ve Ruhu”nu, taşımaktadır içinde.

---

²³⁸ Bu “ikame etme” ya da “yerine koyma” çabası kuşkusuz Soykırım sonrası dönemin getirdiği entelektüel güç yetersizliğinden kaynaklanıyor, fakat bir yandan da geleceğe dair ümitvar olunmasını sağlayacak bir argüman olarak kullanılıyordu. Barsamyan’ın bu “telafi” vurgusunun bir diğer küçük örneği *Şant*’ın 30. sayısında yayımladığı “İsbannetsin Hayrı, Ahavasig İr Dgan” (Katlettiler Babasını, İşte Evladı) başlıklı kısa yazıda da gözlemlenir. Barsamyan bu yazıda, 1915 öncesinin önde gelen Osmanlıca gazetelerinden *Sabah*’ın başyazarlığını yapan gazeteci-avukat Diran Kelekyan’ın (1862-1915, Kelekyan 24 Nisan 1915’te tutuklanıp öldürülen Ermeni entelektüeller arasındaydı) oğlu Krikor Kelekyan’ın “eğlenceli ve verimli bir gazete yazarı” olarak başarılarını övüyor, babasının yolundan gitmeye devam ettiğini kaydediyordu. Bkz. *Şant* 30, 24 Mayıs 1919, s. 342-343.

Carl Gustav Jung'un kavramsallaştırmāsından yola çıkarsak, kardeş Vahan'ın, Siamanto'nun ölümünün ardından “onun gibi” yazan bir şair olarak ortaya çıkışı iki tip “yeniden doğuş” biçimine işaret eder.

Bu aşamada bir soru sormamız gerekiyor: Siamanto niçin öldürülmüştü? Onu soykırım iradesini yürürlüğe sokan fail için tehlikeli kılan şey neydi? Niçin ortadan kaldırılması gerekiyordu? Siamanto halkının “ıstırabının ve isyanının” şiirini yazmıştı. Gerek Abdülhamid katliamlarının ardından gerek Adana katliamının ardından Ermenilerin ortak çilesini, isyanını, adalet ve intikam talebini şekillendiren başlıca şairdi. Bu durumda, gerçekten hiçbir şey talep etme hakkına sahip olmadıklarını varsaysak bile, Ermenilerin 1915 öncesinde yaşadıkları katliamlara karşı tek bir şey yapma hakkına sahip olduklarını söyleyebiliriz: “isyan etmek”. Bu durumda, “tek meşguliyetim şiir yazmaktır” diyen Siamanto'nun öldürülmesi, Ermenilerin “isyan etme” hakkının da öldürülmesi anlamına geliyordur. Çünkü onun şiiri, bu isyanın, halkın isyan kapasitesinin dile geliyordu.

Barsamyan, Vahan Yarcanyan'ı okura tanıtırken “Siamanto'nun isyankar Ruhudur kardeşinin de içinde yanıp tutuşan” demişti. Bu cümle, “yeniden doğuş”un gerçekleştirilmeye çalışıldığı o yıkım günlerinde, okurlara iki farklı “yeniden doğuş” halini müjdeliyordu. Bunlardan ilki, “Siamanto'nun kaynayan kanının ve isyankar Ruhu”nun kardeşi Vahan'ın içinde *diriliyor* olma halidir. “Diriliş,” der Jung, “insan varoluşunun ölümden sonra yeniden ortaya çıkmasıdır”:

Buna bir unsur daha eklenir: dönüşüm, transmutasyon ya da varlık değişimi. Dönüşüm köklü olabilir, yani dirilen varlık farklı bir varlıktır; ya da dönüşüm köklü değildir ve yalnızca genel varoluş koşulları öncekinden farklıdır: insan başka bir yerde ya da farklı yapıdaki bir başka bedendedir.²³⁹

Siamanto'nun isyankar ruhu, yani kendi “ölüm”üne sebebiyet veren varoluşunun kurucu ögesi, kardeşi Vahan'ın içinde tekrar *dirilmiştir*. Vahan, öldürülen ağabeyinin ardından onun

---

²³⁹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, İstanbul: Metis, 2005. s. 47.

yerine, “onun kaynayan kanı ve isyankar Ruhu”yla yazmaya başlamış; ağabeyinin “ölüm”ünü kendi içinde *diriltmiştir*.

Bu noktada önümüzde beliren o kaçınılmaz soruyu sormadan yolumuza devam edemeyiz: İçinde “ölüm”ü taşıyan kişi gerçekten yaşıyor mudur? İçinde “ölüm”ü taşıyan canlı nasıl yaşar? Kuşkusuz bu Vahan Yarcanyan’ın da değişmesi, dönüşmesi anlamına gelecektir; aksi halde bu denli büyük bir dönüşümle, “diriliş”le başa çıkma mümkün değildir. Vahan yazmamayı seçebilirdi. Felaket’i ilk kez sistematik biçimde ele alma girişimi olan “Dehşet Fırtınaları”nı kaleme almayabilir, yayımlamayabilirdi. Vahan, ölmeyi de tercih edebilirdi. Ne ki bu durumda, kendiyle birlikte Ermenilerin isyan hakkını da öldüreceğinin farkındaydı. Bunun yerine yazmayı, anlatmayı, söze, dile, edebiyata başvurmayı, ve bunu tam da ağabeyi Siamanto yerine, tıpkı onun *gibi* yapmayı tercih ederek, onu yeniden “diriltmiş” oluyordu. Dolayısıyla, söz konusu olan yalnız kardeşinin ölümü karşısında duyduğu öfkeyi veya halkını katledenlere duyduğu nefreti yansıtmak değildi. “Dehşet Fırtınaları”nı kaleme almak, bunun çok ötesinde, benliğinin kapılarını çok büyük bir dönüşüme aralamak anlamına geliyordu. Vahan, Jung’un “dönüşüm sürecine katılım” olarak kavramsallaştırdığı bir “yeniden doğuş” biçimine, “dolaylı yeniden doğuş”a başvurmaktaydı:

Burada dönüşüm insanın bizzat ölümden ya da yeniden doğuştan geçmesiyle değil, onun dışında gerçekleşen bir dönüşüm sürecine dolaylı katılımıyla ya da tanık olmasıyla gerçekleşir. Başka deyişle, kişi dönüşüm ritine katılır ya da tanık olur.²⁴⁰ [...]

Jung, “dolaylı yeniden doğuş” halini “içsel yapının değişimi” önermesiyle açıklamaya çalışır. Buna göre dönüşüm kişinin kendini ölmüş kişilerle –ölmüş olan atasıyla– belli bir özdeşleştirme sürecine sokmasıyla gerçekleşir. Jung kişilerin yapısında atalarına ait unsurların varolduğunu ve bunların herhangi bir koşulda aniden ortaya çıkabileceğini vurgular. “Bu durumda,” der Jung, “birey kendini bir atasının rolünde buluverir.”²⁴¹

---

²⁴⁰ Jung, *age.*, s. 48.

²⁴¹ Jung, *age.*, s. 57.

Bu mantık çerçevesinde Felaket, Siamanto’yu öldürmüş, ancak aynı Felaket Vahan’ı “yeniden doğuş”a mahkûm etmiştir. Peki ne demektir “yeniden doğuş”a mahkûm olmak; neye karşılık gelir? Bu sorunun açık ve net cevabı başka bir soruda gizlidir: Felaket’in öldürmeyi unuttuğu Vahan Yarcanyan ölme hakkına sahip midir? Vahan Yarcanyan, toplu imha iradesiyle, “toplu ölüm”le yüz yüze kalmış bir halkın “isyan hakkı”nı ellerinden alma hakkına sahip midir?

Bu noktada, hiç kuşkusuz, Vahan Yarcanyan’ın, soykırım iradesinin karşısına dikilip Ermenileri “ölüm”den kurtarmak gibi boş bir çabaya giriştiğini iddia etmiyoruz. Bu, Vahan’ın yapmaya çalıştığı esas şeyi görmezden gelmek olur. Söylemeye çalıştığımız, Vahan’ın, ağabeyi Siamanto’nun “ölüm”ünü kendi içinde dirilterek Ermeni halkına, soykırımcı iradenin onlardan sonsuza dek aldığını düşündüğü isyan hakkını / kapasitesini iade edebilecek bir “yeniden doğuş” geçirdiğidir.

Barsamyan, “nasıl bir edebiyat?” sorusuna vermeye çalıştığı cevaplarda tutarlı bir biçimde çok net bir noktaya dikkat çekiyordu: “Her edebiyatçı edebiyata yaklaşımdan önce dönüşümün kargaşasını ruhunda hissetmelidir; yarınlar dönüşebilenlerindir.”

Vahan Yarcanyan, her şeyin yok edildiği o anda, benliğinin tüm olanaklarını zorlayarak, –belki de– kendini feda ederek ağabeyi Siamanto’nun “isyankar Ruhı”yla ve onun yerine yazma durumuna geçti. Bu nokta, ailesinin “eli para tutan” tek evladı, avukat Vahan Yarcanyan’ın, “ağabeyinin tereddütsüz biçimde imzalayacağı şiirler yazan” Siamanto’nun kardeşi “şair Vahan Yarcanyan” olduğu andı.²⁴² Yarcanyan, büyük bir başkalaşım geçirmiş ve içinde yeniden dirilttiği “ölüm”ü anlatabilmek için yazıya, edebiyata başvurmuştu. Bu noktada Vahan’ın da kendine bizim bu çalışmanın başından beri tekrar ettiğimiz soruyu

---

²⁴² Burada Vahan’ın bir anlamda kendini sonsuza dek feda ettiğini söyleyebilir miyiz? Bu an aynı zamanda Vahan Yarcanyan’ın kendi “ölüm”ünü de imkânsız hale getirdiği, o sade insanlık durumunu terk ettiği an olarak okunmamalı mıdır? Tıpkı ağabeyi gibi yazan bir şair olarak ortaya çıkan Vahan’ın o ilk şiiri yayımladığı andan itibaren kaybettiği şey nedir? O an, Vahan’ın eski Vahan’a dönme ihtimalini, avukat Vahan olarak ölme hakkını kaybettiği andır. Felaket Siamanto’yu öldürmüştü. Aynı Felaket Vahan Yarcanyan’ı “yeniden doğuş”a mahkûm etmişti demistik. Ve yine aynı Felaket, şimdi Vahan’ı kendisinin olmayan bir “ölüm”le bu dünyayı terk etmek zorunda bırakıyordu.

sorduğu tahmin edilebilir: Felaket'ten sonra edebiyat mümkün müydü?

Marc Nichanian, Soykırım'dan sağ kalanların (*survivors*) ilk olarak kendi hafıza ve ölümlerini kanıt işlevi görecektir olan bir arşive dönüştürme ihtiyacı duyduklarını kaydeder. Soykırım özü itibarıyla inkârcıdır ve sağ kalan her daim kuralları “cellat” tarafından belirlenen bir “kanıt” gösterme oyununa mahkûm edilir. Bu anda sağ kalanın gösterdiği ilk refleksin “kanıt” üretmek, kendi “ölüm”ünü arşivleştirmek olduğu gözlemlenir.²⁴³

Öte yandan Vahan Yarcanyan'ın “tanıklık” etmek için gelmiyordu. Barsamyan'ın henüz derginin ikinci haftasında kendi vaadinden cayarak vazgeçtiği “kanlı ve gerçekleşmesi mümkün olmayan *ayrıntılı* hikayeler” anlatmak için gelmiyordu. Vahan bir hukukçuydu ve oyunun kurallarının kim tarafından koyulduğunu biliyor olmalıydı.

Önceki bölümlerde Giorgio Agamben'in Maurice Blanchot okuması üzerinden giderek, Merujan Barsamyan'ın Felaket'in ardından yeniden doğurduğu dergisi *Şant*'in edebiyatın mümkün kılınabileceği, “toplu ölüm” anında “ölüm”ün ötelenebileceği bir yazın alanı açtığını vurgulamıştık. İşte bu alanda beliren Vahan Yarcanyan, toplu ölüm anının içinden yazan Yarcanyan, Felaket'in öldürdüğü ağabeyinin yerine geçerek toplu imha iradesinin ortaya çıkardığı sonsuz ölümle karşı karşıya kalmış olan halkına, “Ölümünüzü unutun!” diyen soykırım iradesine karşı isyan etme kapasitelerini iade edebilmeyi amaçlıyordu: “Ölümünüzü unutmayın!”

---

²⁴³ Marc Nichanian-David Kazanjian, “Between Genocide and Catastrophe.” *Loss* içinde, David L. Eng-David Kazanjian (ed.), Los Angeles: University of California Press, 2003. s. 133-134.

BÖLÜM V

VAHAN YARCANYAN ŞİİRLERİ:

“DEHŞET FIRTINALARI” ve “ÖLÜMSÜZLER KERVANI”

A. “Ölümsüzler Kervanı” Üzerine Zorunlu Bir Not

Vahan Yarcanyan, *Şant*’ın 23 Kasım 1918 tarihli 2. sayısında yayımlamaya başladığı “Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları) dizisinin ardından, 21 Aralık 1918 tarihli 6. sayıyla birlikte “Anmahneru Garavan” (Ölümsüzler Kervanı) adını verdiği ikinci bir şiir dizisine başlar. *Şant*’ın (daha önce de sözünü ettiğimiz) Taniel Varujan özel sayısında yayımlanan “Taniel Varujan” şiiriyle başlayan bu ikinci dizideki ilk şiiri, 4 Ocak 1919 tarihli 8. sayıda “Rupen Zartaryan” şiiri, 8 Şubat 1919 tarihli 14. sayıda “Boğos Nubar Paşa” şiiri ve 19 Temmuz 1919 tarihli 38. ve son sayıda “Ardaşes Harutyunyan” şiiri izler.

Vahan Yarcanyan’ın kuvvetli uslubu ve keskin anlatımının açık birer dışavurumu olan bu şiirlerin, *Şant*’ın “özel sayı”ları için, “sipariş” üzerine yazılmış birbirinden bağımsız eserler oldukları gözlemlenir. Bu, kuşkusuz, Vahan Yarcanyan’ın “Dehşet Fırtınaları”ndaki ilk üç şiiri yayımladıktan sonra artık istek üzerine de üreten bir şair olarak kabul görmeye başladığının kanıtı olarak okunabilir.

Yarcanyan’ın bu dizi dahilinde yayımladığı şiirlerin üçü, 24 Nisan 1915’te ve onu izleyen süreçte tutuklanıp öldürülen üç önemli Ermeni aydınına (Taniel Varujan, Rupen Zartaryan, Ardaşes Harutyunyan)²⁴⁴ ithaf edilmişti. Öte yandan, Yarcanyan’ın 14. sayıda yayımladığı,²⁴⁵ Paris Barış Konferansı’na katılan Ermeni heyetinin başındaki isim olan Boğos Nubar Paşa’ya ithafen yazdığı şiir, yaşayan birine yazılmış olması açısından dizinin niteliğine

²⁴⁴ Diğer ikisinin aksine dönemin en ünlü edebiyat eleştirmeni olan Ardaşes Harutyunyan, 24 Nisan tutuklamalarından üç ay kadar sonra, 28 Temmuz 1915’te Üsküdar’daki evinde tutuklanır. Üç gün boyunca Müdüriyet’te işkence gören Harutyunyan, Ermenilerden oluşan 26 kişilik bir grupla birlikte hapishaneye çevrilen İzmit Ermeni kilisesine yollanır. Harutyunyan kendisini ziyarete geldiğinde tutuklanan babasıyla birlikte 16 Ağustos 1915 sabahı katledilir. Bkz. Teotig, *Amenun 1916-1920...*, s. 162.

²⁴⁵ Bu sayının kapağı Boğos Nubar Paşa’ya ayrılmış olsa da, *Şant*’ın diğer “özel sayı”larında gördüğümüzün aksine, izleyen sayfalarda (Yarcanyan’ın şiiri dışında) Boğos Nubar’a dair kaydadeğer bir yazıya yer verilmez.

aykırı bir örnek olarak çıkar karşımıza. Boğos Nubar Paşa, 1918’de Kafkasya’da kurulan Taşnak Ermenistan’ın temsilcisi ünlü şair Avedis Aharonyan’la birlikte erken Mütareke döneminin o en kaotik günlerinde Paris’te başlayan Barış Konferansı’ndaki Ermeni heyetine başkanlık ediyordu; dönemin İstanbul Ermenice basınının sayfalarında hakkında sayısız övgü yazıları yayımlanan, saygı duyulan bir figürdü. Yarcanyan’ın, Varujan ve Zartaryan gibi büyük Ermeni entelektüellerin ardından Boğos Nubar Paşa’ya ithafen yazılmış bir şiire (Boğos Nubar şiirde Ermenistan’ı yeniden doğuracak bir havari olarak tasvir edilmektedir) aynı dizide yer vermesi, hem Boğos Nubar’ın dönemin gerçekliğinde “büyük kayıp”lar kadar önemli bir figür olduğunun hem de Vahan Yarcanyan’ın siyasi gelişmeleri yakından takip ettiğinin ve bunların yaratıcılığına etki ettiğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

“Ölümsüzler Kervanı,” Vahan Yarcanyan’ın Dehşet Fırtınaları dizisinde yapmaya çalıştığının aksine, Felaket’i sistematik olarak ele alma girişiminden uzak olması nedeniyle bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Öte yandan, Ölümsüzler Kervanı’ndaki şiirler, Vahan Yarcanyan’ın edebi dünyasının bütünlüklü bir fotoğrafının çekilebilmesi açısından elzem oldukları göz önünde bulundurularak Türkçeye aktarılmış ve çalışmanın ekler kısmında sunulmuştur.

B. “Dehşet Fırtınaları”

Vahan Yarcanyan’ın “Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları) adını verdiği dizide toplam beş uzun şiir yer alır. İlk dört şiir 23 Kasım 1918-25 Ocak 1919 arasında yayımlanmışken, son şiir, *Şant*’ın 12 Temmuz 1919 tarihli 37. sayısında yayımlanır.²⁴⁶ *Şant* 19 Temmuz tarihli 38. sayıyla birlikte yayınına son verdikten sonra Vahan Yarcanyan’ın başkaca bir dergide veya gazetede dizinin devamını yayımlamaya devam edip etmediği konusunda net

---

²⁴⁶ “Dehşet Fırtınaları”nda yayımlanan şiirlerin adları ve yayımlandıkları tarihler şöyledir: “Arünerg Arşaluys” (Kanlı Şafak, 23 Kasım 1918 [2], s. 23); “Nzovki u Vreji Ağağag” (Lanet ve İntikam Çılgılığı, 7 Aralık 1918 [4], s. 44-45); “İsbasum” (Bekleyiş, 14 Aralık 1918 [5], s. 52); “Ağotk” (Dua, 25 Ocak 1919 [12] s. 138-139); “Huntzk” (Hasat, 12 Temmuz 1919 [37], s. 426).

bir bilgiye sahip değiliz. Öte yandan, erken Mütareke dönemi Ermenice basının önde gelen gazete ve dergilerinin bugüne kalmış arşivlerinde Vahan Yarcanyan adına herhangi bir şekilde rastlanmamaktadır.²⁴⁷ Buna ek olarak, Vahan Yarcanyan'ın ne 1921'e kadar kaldığı İstanbul'da, ne de 1921-1950 arasında yaşadığı Paris'te yayımlanmış bir telif eserinin bulunmaması Vahan'ın şiir yazmaya (en azından yazdıklarını yayımlatmaya) devam etmediğine dair güçlü bir göstergedir.²⁴⁸

Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda, Vahan Yarcanyan'ın hemen Felaket'in ardından kaleme aldığı “Dehşet Fırtınaları”nın *Şant*'in kapanmasıyla birlikte sona erdiğini, Vahan Yarcanyan'ın ise *Şant*'la “doğup” *Şant*'la ölmüş bir şair olarak tarihe karıştığını ileri sürmek yanlış olmaz.

“Dehşet Fırtınaları”nı ele almaya geçmeden önce, Vahan Yarcanyan'ın *Şant*'taki eserlerini iki ayrı döneme ayırmak gerektiğini belirtmeliyiz. Buna göre, *Şant*'taki iki şiir dizisindeki toplam dokuz şiirin yedisini peş peşe, Kasım-Aralık-Ocak aylarında yayımlar; ardından tam beş ay, Temmuz 1919'a kadar ortadan kaybolur. Bu uzun ara, şairin başka bir yayında yazmaya devam ettiğine mi işaret ediyordu? Çok büyük ihtimalle, hayır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, şiir, dönemin Ermenice günlük gazetelerinde neredeyse hiç yer bulamıyordu.²⁴⁹ Yarcanyan'ın, her biri ortalama elli dizelik, uzun satırlara sahip destansı şiirleriyle bu sayfalarda yer alması imkânsızdı. Üstelik, *Şant*'ın yayımlandığı dönemde

---

²⁴⁷ Dönemin önde çıkan gazetelerinden *Azadamard*'ın (Ariamard, Cagadamard, Artaramard gibi adlarla yayımlanmıştır), *Jamanak*'ın, *Verçin Lur*'un 1919 yılı sayılarında Vahan Yarcanyan'ın ismine rastlanmamaktadır. Yarcanyan'ın *Şant*'ta yazdığı sırada İzmir'de yayımlanmaya başlanarak Ermenice edebiyat dünyasına yeni bir soluk kazandıran aylık dergi *Adruşan*'da da Vahan Yarcanyan'ın herhangi bir edebi üretimine rastlanmaz.

²⁴⁸ Siamanto'nun hayatı ve eserleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan kitabın yazarı Hegdor Rşduni, Vahan Yarcanyan'ın *Şant*'ta “Siamanto'nun etkisiyle kaleme alınmış” ve “felaketin dehşetlerini yansıtan” bir dizi şiir yayımladığını kaydetse de Vahan'ın daha sonraki dönemde herhangi bir edebi üretimde bulunup bulunmadığına dair bilgi vermez. Bkz. Hegdor Rşduni, *Siamanto...*, s. 60. Rşduni, kitabında Yarcanyan ailesinin Paris'teki hayatını anlattığı kısımları çoğunlukla, Paris'te yaşayan Zabel Yarcanyan Hampartzumyan'la yaptığı mektuplaşmalara dayanarak kaleme almıştır; buradan yola çıkarak Vahan'ın Paris hayatında herhangi bir edebi üretimde bulunmadığı kanısına varmak yanlış olmaz.

²⁴⁹ Bkz. dipnot 146.

İstanbul’da çıkan başka bir “edebiyat” dergisi de yoktu.²⁵⁰

Öte yandan, bu ara dönemde Merujan Barsamyan ve Vahan Yarcanyan arasında yaşanmış bir fikir ayrılığı veya küskünlüğün de söz konusu olmadığı tahmin edilebilir. Zira Barsamyan, “Yarcanyan’ın şiirlerini ilk kez olarak okurlarla buluşturmakdan mutluluk duyduğunu”²⁵¹ kaydediyor, onun Ermeni şiirindeki “destansı şiir geleneğinin sürdürücüsü olduğunu”²⁵² söylüyordu.

Yarcanyan’ın beş aylık uzun bir aradan sonra *Şant*’a dönüşüyle ilgili herhangi bir açıklama yapılmaz. Bu durumda, aslen zaten avukat olan Yarcanyan’ın bir tür duraklama dönemine girdiği, yazmakta zorlandığı ve belli bir süre boyunca kalemi bıraktığı varsayılabilir. Öte yandan, bu uzun aradan sonra yayımladığı “Hasat” adlı şiir, “Dehşet Fırtınaları”nın “hasat”ını yapan, bir çeşit veda niteliğindedir. Son “veda” şiirinin sergilediği karamsar havayı ve Yarcanyan’ın verdiği beş buçuk aylık arayı göz önünde bulundurarak, “Dehşet Fırtınaları”nı iki ayrı dönemsellik içinde ele almaya çalışacağız.

1. Adalet ve Yeniden Doğuş: “Kanlı Şafak”

“Dehşet Fırtınaları” dizisinin ilk şiiri olan “Kanlı Şafak,” dönemin siyasi tartışmalarına paralel biçimde, “adalet” ve “yeniden doğuş” temalarının baskın olduğu bir eser olarak çıkar karşımıza. “Kanlı Şafak,” içerdiği özgürlük ve adalet vurgusuyla “fikir öncülerine,” 24 Nisan’da tutuklanarak katledilen Ermeni entelektüellerine seslenen bir şiir olur. Yarcanyan, “tükenmek bilmez merhamet ve ölçsüz intikam depoları,” ve “kurşun işlemez askerler” olarak tanımladığı katledilmiş Ermeni aydınlarını “Cinayetlerin mezarlarını kazıp Adalet’in

---

²⁵⁰ Kuşkusuz o dönemin gazete-dergi çıkarma çılgınlığında başka edebiyat dergileri de yayımlanmış olmalı, fakat bunların tamamı ancak birkaç sayı devam edebilen, bugün çoğunun nüshaları kaybolup gitmiş yayınlardır. *Şant*’ın ardından Osmanlı toprakları dahilinde yayımlanan kaydadeğer ilk edebiyat dergisi, Mart 1919’da İzmir’de aylık olarak yayına başlayarak 6 sayı yayımlanan *Adruşan* (Pagan Tapınağı) olmuştur. Söz konusu yayının arşivi taranmışsa da Vahan Yarcanyan’ın adına rastlanamamıştır.

²⁵¹ Merujan Barsamyan, (Başlıksız). *Şant* 5, 14 Aralık 1918, s. 52.

²⁵² Barsamyan bu ifadeleri, Yarcanyan ilk evrenin son şiirini yayımladıktan sonra kullanmıştır.

Altın Sarayları'nı dikmeye" çağırır. Yarcanyan'ın şiir boyunca "adalet" kavramını katledilen entelektüellerle özdeşleştirmesi dikkat çekicidir. "Tanımadığım dostlarım ve fikir öncülerini" diye seslendiği Ermeni entelektüellerini "adalet emekçileri" ve "adalet sözcüsü elçiler" olarak nitelemekte ve onların "adaletten şaşmayan ellere," "adalet dağıtan kılıçlara," ve "adalet çınlayan adımlara" sahip olduklarını söyler.

Kanlı Şafak'ta, Vahan'ın, ağabeyi Siamanto'nun Adana Katliamı sonrasında yazdığı "Barı" (Dans) adlı şiirine açık bir göndermede bulunduğu görülür. Siamanto bu şiirde Adana'da yaşananlara tanıklık etmiş bir Alman kadının ağzından yirmi Ermeni kızın katliamcı bir grup tarafından çıplak dans etmeye zorlanmalarını ve kızların karşı koyuşlarının ardından benzinle diri diri yakılmalarını anlatır. Alman kadın, ilk katliam dalgasında yaralanarak can çekişen bir Ermeni kızı evinde bakıma almıştır ve bir gün penceresinden "vahşi bir gruhun" yanlarında yirmi Ermeni kızla gelişlerine tanık olur:

Yirmi güzel yüzlü gelin yere düştü bitkince...
"Ayağa kalkın!" diye kükrediler, keskin kılıçlarını yılan gibi sallayarak
Sonra içlerinden biri bir kova benzin getirdi gruha...
Ey insan adaleti, suratına tüküreyim senin...
Yirmi gelini çarçabucak o sıvıya buladılar
"Dans edeceksiniz!" diye gürlediler, işte size Arabistan'da bile bulunmayan
bir mis koku..."
Sonra bir meşaleyle tutuşturdular çıplak vücutlarını gelinlerin
Ve küle dönen cesetler dansın içinden yuvarlandı ölüme doğru...
Dehşetinden (*zarhurank*), pencereyi kepenklerini bir fırtına (*potorig*) gibi
kapayarak
Yanımdaki kızın cansız bedenine yaklaşıp sordum:
Nasıl oyayım şimdi ben bu gözlerimi? Nasıl oyayım söyle bana?²⁵³

Siamanto'nun Nisan 1909'da yaşanan Adana Katliamı'nın ardından Temmuz-Ağustos arasında yazdığı *Garmir Lurer Paregames* (Ahbabımdan Kırmızı Havadisler) başlıklı seçkisinde yer alan "Dans," yayımlandıktan kısa süre sonra Katliam için yazılan anıt-şiirlerden biri haline gelmişti. Yarcanyan'ın "Kanlı Şafak"ı kaleme alırken "Dans"ın etkisinde kaldığı açıktır. 1909 Adana Katliamı'nın ardından "Nasıl oyayım ben bu gözlerimi?" diye

²⁵³ "Barı" (Dans). *Siamanto: Ampoğçagan Kordzi* (Siamanto: Toplu Eserleri) içinde. Boston: Hayrenik Matbaası, 1910. s. 143-146.

soran ağabey Siamanto'ya cevap verir:

İşte aklım, ki sizindi, sürdüler karanlıktan karanlığa
Ve can verdi intikam duygum, amansız ve gaddar darbelerle...
İşte gözbebeklerim, kendi kalemimle oydular,
Ve sizin kitaplarınızın alevi, beynimi yakıp durmakta hâlâ...

Vahan Yarcanyan'ın, “Dehşet Fırtınaları” (*Zarhuranki Potorigner*) adını yine ağabeyi Siamanto'nun “Dans” şiirinin bir dizesinden aldığı tahmin edilebilir. Katliama tanıklık eden Alman kadının “*dehşet(inden) fırtına* gibi kapa”dığı pencerenin kepenkleri, “Kanlı Şafak”ta “artık batmayacak olan Güneş’e” doğru açılacaktır:

Gelin, açın, artık batmayacak olan Güneş'e penceremin kepenklerini...
İşte bacamdan bugün mutluluk tütüyor,
Ve yarı-ölü (*gisamer*) horozum, bahçemin harap duvarına tünemiş
Şafakların söküşüne ötüyor, müthiş (*anhnarin*)²⁵⁴ bir coşkuyla...

Erken Mütarekenin o “sarhoş edici özgürlük” atmosferinde yazılan “Kanlı Şafak”ta dönemin Ermeni gerçekliğine paralel olarak yükseltilen “adalet” talebinin ve “yeniden doğuş”un baskın birer tema halinde işlendiğini söylemiştik. “Kanlı Şafak” Mütareke'nin ilk günlerinde Ermeni dünyasına hâkim olan “hüzünle karışık sevinç” havasını yansıtan bir şiirdir.²⁵⁵ Kuşkusuz horozun “yarı-ölü” (*gisamer*) olma hali, dört yıl boyunca her an “ölüm”le burun buruna yaşamış fakat sağ kalmayı başarmış Ermeni halkını simgeliyordur. “Kanlı Şafak,” “ölüm”ün ardından gelecek olan (gelmesi gereken) “yeniden doğuş”un, yani şafağın söküşünün beklendiği o alacakaranlık içinden konuşan bir şiirdir. Söken şafak, evet, “kanlı bir

---

²⁵⁴ “Anhnarin” kelimesini Merujan Barsamyan da yine aynı sayıda yayımlanan yazısında kullanmış, “gazetelerin sayfalarını kızıla boyayan katl ve işkence hikayelerinin mümkünatsız (*anhnarin*) ve ağır ayrıntılarla” dolu olduğunu söylemişti. Barsamyan'ın yazısında “mümkünatsız/gerçekleşmesi mümkün olmayan” olarak çevirdiğimiz bu Ermenice kelimeyi buradaki bağlamdan yola çıkarak “müthiş”le karşıladıysak da Yarcanyan'ın kelimenin ilk anlamına da göndermede bulunuyor olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu durumda horoz hem müthiş bir coşkuyla ötüyordur şafakların söküşüne, hem de aslında yarı-ölü halde olan horozun yaşadığı onca şeyden sonra “coşkulu” olması pek de “gerçekleşmesi mümkün olmayan” bir şeydir.

²⁵⁵ Bu noktada Merujan Barsamyan'ın *Şant*'ın ilk sayısında yer verdiği “Planımız”da yazısındaki satırlar Yarcanyan'ın şiirine paralel okunabilir: “Her birimizin yüreğinde biriken hüznün sınır tanımıyor. Bu dönem başka hiçbir döneme benzemiyor. Bu yüzdendir ki, bu büyük sevinç anında tebessüm ederken bile, anılar kara bulutlar gibi çöküyor mutluluğumuzun üzerine.” Bkz. Merujan Barsamyan, “Mer Dzakırı” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 2.

şafak”tır, fakat aynı şafak, “karanlıklardan karanlıklara sürülen aklın” ölmesine sebep olan geceyi de gömecek olan şafaktır.

2. İsyan Kapasitesinin İadesi: “Lanet ve İntikam Çılgılığı”

“İşkence”nin bittiği, “köle”liğin son bulduğu o ilk özgürleşme anında Vahan, ağabeyinin katledilmesinin ardından bir şair olarak ortaya çıkan Vahan Yarcanyan ne yapmaya kabildi? Cevap net: yüzyıllar sonra gelen o özgürlüğün ilk anında, fakat bir yandan da halkın toplum imhasından, yani ölümün içinden doğmuş olan o özgürlükle ilk tanışma anında Vahan yazının yadsıma gücünü kullanarak her şey yapmaya yetecek bir güç sağlayabilirdi kendine.

“İlk Emir: “Ölüm”ünüzü Unutmayın!” başlıklı bölümünde Felaket’le birlikte Ermenilerin tabi olma halinden kurtulduklarını kaydetmiştik. Merujan Barsamyan’ın yazılarında da sıkça rastlayabileceğimiz bir kelimeydi bu: “Sdrug” (tebaa/köle). Yarcanyan’ın “Dehşet Fırtınaları”nda da ilk göze çarpan temanın bu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yıllar boyunca ağır bir tahakküm ilişkisi içinde yaşamış, en çok acı çektiği (veya 1908 sonrasına referansla en özgür olduğu) anlarda bile “politik” davranma zorunluluğu altında ezilmiş bir halk, tam da karşı karşıya kaldığı “ölüm” anında tabi olmaktan, tebaa olmaktan kurtulmuştu. Yarcanyan’ın “şehit düşen ve yaşayan tüm Ermenilere hediye” ettiği “Lanet ve İntikam Çılgılığı,” Felaket’le birlikte son bulan bu edilgen halin açık bir dışavurumu niteliğinde okunur. Bu şiir, artık efendinin köle, kölenin ise efendi olduğunu “müjdeler.” Yarcanyan, adalet talebinden de öte, karşısına aldığı “cellat”la konuşmakta, ona lanetler yağdırmaktadır.

Yıllardan beri ve bu gece yeniden şeytani iğrençlikteki yüzleri binlercenizin,
Sürüngeçenler gibi akıp gidiyor yaralı ve yaşlı gözlerimin önünden...
Ah! Nasıl lanetlesem sizi! Ve hangi kızgın kelimelerimle dağlasam kanlı
duvarlarını kabrinizin
Mide bulandırıcı isimlerinizi cinayetlerin, şerrin ve felaketin
Sizler ki, dehşetle bir anıldı adlarınız, cellatbaşı çingene Mehmed Talat,
Darağaçlarının yaveri Ahmet Cemal ve asker kılıklı haydut general Enver,
Veyahut utanmazca o namı taşıyan siz doktorlar, kan içici Bahaeddin Şakir

ve kana susamış Nazım,
Ve sen, merhametten nasipsiz iğrenç Reşit ve gecelerin sırtlanı Salih Zeki,
Ve siz komiserler, Azmi ile Bedri soysuzu ve sen mühtedi dinsiz Kemal,
Ve Atıf'lar, Muammer'ler ve Siz, payeli veya payesiz, susamış it sürüleri
[...]
Siz, kan emici sülükler ve Kötülüğü yücelten Cinayet tellalları...
Siz, adaletsiz Yargıçlar ve utanmaz gavatları fahişe kanunun...
Siz, taş kalpliler, kayıtsızlar, sefa pezevenkleri ve ayakçıları
Siz, yüzyıllardır yaltaklanan karı kılıklı köleler ve sadakat cüceleri;
Siz, günahkâr benliğin timsalleri, fikr-i hürriyetin bihaber yoksunları
Ve ölümümüzün şöleniyle sarhoş, Siz, değersiz ve cüretkâr savaşçıları
basının...

Merujan Barsamyan, “*Şant*’ın yayınına tekrar başlıyoruz,” diye yazıyordu, “çünkü o korkunç yılın dehşetini ve yüreğimizdeki buruklukları haykırma özgürlüğü verildi bizlere.” Ve ekliyordu, “bu dönem 1909’u izleyen sözde özgürlük ve demokrasi dönemine benzemiyor.”²⁵⁶

Gerçekten de erken Mütareke günlerinde Ermeni aydınlar “gerçek özgürlük” günlerinin geldiğine inanıyorlardı. “Lanet ve İntikam Çığlığı” bu atmosfer içinde, 7 Aralık 1918 tarihli 4. sayıda yayımlanmıştı. Aralık 1918, Ermeni aydınların “yeni bir çağ başlangıcı”na hazırlandığı günlerdi. Öyle ki “Yeni bir çağ bu” diye yazmıştı Merujan Barsamyan, “belirsiz vaatler son buluyor, reform projeleri artık bizi ilgilendirmiyor, [...] tebaa/köle (*sdrug*) bir halk değiliz artık; bizler, teker teker ve hep beraber Vatanımıza, Ermeni Vatanımıza aidiz.”

“Lanet ve İntikam Çığlığı” beş yüz yıllık büyük bir “sadakat” akdinin bozulduğunu haber veren bir şiir olarak olma özelliğini taşır. Millet-i sadıka olarak anılan Ermeniler artık “efendi”liklerini ilan etmiştir. Artık “Talat Paşa” “cellatbaşı bir çingeneye”, “Cemal Paşa” “darağaçlarının yaver”ine, “Enver Paşa” ise “asker kılığında bir haydut”a dönüşür.

Bunlar sadece Felaket’in yarattığı öfkeyi değil, sosyal konum anlamında daha temel bir yer değiştirmeyi de anlatan ifadelerdir. Ne kadar büyük bir acı yaşanmış olursa olsun (Adana örneğinde veya 1894-96 katliamlarındaki gibi) Vahan Yarcanyan 1915’ten önce “Lanet ve İntikam Çığlığı” başlıklı bir şiir yazabilir miydi? Ağabeyi Siamanto yazabilmiş miydi?

---

²⁵⁶ Merujan Barsamyan, “Mer Dzrakırı” (Planımız). *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 3.

Kuşkusuz, hayır.²⁵⁷ Acı, korku ve zulüm tasvir edilse bile cellatın eylemi/konumu sorgulanmamış, Ermeniler her seferinde “efendi”lerine sadık kalmayı yeğlemişlerdi.

Bu açıdan bakıldığında “Lanet ve İntikam Çığlığı”nı, Yarcanyan’ın, Ermenilere “isyan etme” kapasitelerini iade etmesi çabası olarak değerlendirmek mümkün. “İşte bundan böyle altın kalemim orağınızdır ve mürekkekim zehirli şerbet” / “İşte ışıgım karanlığınızdır ve savaş türkülerim cenaze ezginiz...” diye yazar Yarcanyan. Fakat efendi-köle ikiliğindeki bu yer değiştirme, aynı zamanda bir tahayyüle, bir illüzyona karşılık gelir. Yarcanyan, yaratıcı yazının yadsıma gücüne dayanarak “olan her şeyi, olmayan her şeyle dönüştürme,” bu durumda “ölüm”ü “hayat”la değiştirme, “ölüm”ü yadsıyarak “özgürlük” verme işine girişmiştir. “Lanet ve İntikam Çığlığı” efendinin ilk kez olarak “tebaa”sı tarafından yenilgiye uğratıldığı bir (fikirsel) muharebe meydanında cansız yattığı bir sahneyi tasvir eder gibidir. Köle, ilk defa efendisini yenmiş, zincirlerinden kurtulmuş ve yüzyıllardır içinde biriktirdiği “isyan”ını çığlığa dönüştürme özgürlüğüne kavuşmuştur. Aslında efendisine karşı galebe çalınmasını sağlayan hamle, işte bu çığlığı atma iradesinin gösterildiği andır. Yoksa zafer savaşla, kanla değil, adaletin sağlanmasıyla, ezenin itibarsızlaşmasıyla ve ezilenin hak ettiği özgürlüğe kavuşmasıyla mümkün olmuştur.²⁵⁸

Vahan Yarcanyan dizinin ilk şiiri “Kanlı Şafak”ta ulusun “yeniden doğuş”unu gerçekleştirmişti. Yarı-ölü haldeki insanlar “aklı karanlıklardan karanlığa süren”, başka bir deyişle “ölüm”lerine sebep olan “gece”yi sökmekte olan kanlı şafakla birlikte gömmüş, evlerinin bacalarını tekrar mutlulukla tüter hale getirmişlerdi. İkinci şiir olan “Lanet ve İntikam Çığlıkları” ise “yeniden doğmuş” olan bu kurbana “isyan etme” hakkını tanıyor, önündeki bu “yeni çağ”da ona, en azından, efendisiz bir hayat “hediye” ediyordu.

²⁵⁷ Siamanto’nun 1909 Adana Katliamı’nı konu alan *Garmir Lurer Paregames* (Ahbabımdan Kızıl Havadisler) adlı kitabındaki şiir başlıklarına şöyle bir göz atalım: “Suk” (Yas), “Bari” (Dans), “Kavutyuni” (Kefaret), “Zavagi” (Çocuk), “Lokanki” (Banyo), “Taşuyni” (Hançer), “Haçi” (Haç), “İrents Yerkı” (Onların Şarkısı), “Guyri” (Âmâ), “Ttenin” (Dutluk), “Heğtamah” (Boğulmak), “Hağtanag Mı” (Bir Zafer), “Pnutyan Latsı (Seyhun)” (Doğanın Ağlayışı: Seyhun).

²⁵⁸ Yarcanyan’ın şiddet içeren bir dil kullanmaması şaşırtıcı değildir. Nihayetinde burada söz konusu olan alelaide bir savaş galibiyeti değil, Felaket’i ve siyaseti içeren bir süreçtir.

3. Yaşam ve Ölüm Arasında Yaşayakalma Hali: “Bekleyiş”

Daha önce de kaydettiğimiz üzere, *Şant*, Felaket öncesi dönemin bir diğer büyük şairi Taniel Varujan veya başkaca Ermeni aydınlar söz konusu olduğunda gösterdiği cömertliği Siamanto’dan esirgemiş, ona özel bir sayı yapmaktan kaçınmıştı. Öte yandan, dergide Vahan Yarcanyan’la ilgili belli bir sessizliğin sürdüğü göze çarpar. Merujan Barsamyan bir şekilde “yeni Siamanto” olarak tanıttığı şairin okurlar üzerinde oluşturmalarını beklediği “büyü”nün bozulmasından mı korkuyordu? Okurların ilk kez tanıştığı ve “Siamanto’nun tereddütsüz imzasını atacağı”²⁵⁹ şiirler yazan Vahan hakkında neden tek satırlık da olsa biyografik bilgiye rastlanmıyordu?

“Dehşet Fırtınaları”nın üçüncü şiiri “İsbasum” (Bekleyiş), “Lanet ve İntikam Çığlığı”nın hemen ardından, 14 Aralık 1918 tarihli 5. sayıda yayımlanır. “Bekleyiş”te Vahan Yarcanyan’ın ilk iki şiire nazaran daha karamsar ve içe dönük bir dil tutturduğunu görüyoruz. Gerek biçimi gerek içeriği açısından (dizideki en kısa şiiridir) “Dehşet Fırtınaları”ndaki diğer şiirlerden farklı olan “Bekleyiş,” Vahan Yarcanyan’ın iç dünyasını ilk kez okura açması açısından önemlidir.

Şiire hâkim olan “fırtına” (*potorig* kelimesi sonuncusu büyük harfle olmak üzere dört kez tekrarlanır) teması Vahan’ın yaşadığı ruhsal gelgitleri yansıtmaktadır. İlk iki şiirde baskın olan “yeniden doğuş” vurgusundan, adalet talep eden kuvvetli ses ve isyankâr tavırdan eser yoktur.

Yarcanyan’ın şiir dünyasındaki önemli imgelerden biri olan ve bir anlamda iç dünyaya açılan kapılar şeklinde yorumlanabilecek “pencere kepenkleri” imgesini bu şiirde, umutsuzluğu ve karanlığı imleyen bir simge olarak kullandığı görülür: “Dehşet seli akıyor, cehennemî bulutlardan küle dönmüş çatısına fakirhanemin” / “Korkuyla dinliyorum

---

²⁵⁹ Merujan Barsamyan, Vahan’ın 3. şiiri olan “İsbasum”a yazdığı ikinci tanıtıcı notunda şöyle diyor: “Vahan Yarcanyan, ağabeyi büyük Siamanto’nun tereddütsüz imzasını atacağı bu şiir dizisiyle bir çıktı, pir çıktı. Vahan Yarcanyan’ın kan ve gözyaşı selinde yüzen bu şiirleri, sahip oldukları kuvvetli ve azgın üsluplarıyla, içinde bulunduğumuz zamanın doğurduğu şiirlerdir. Okurlarımızın üzerinde doğal olarak büyük etki bırakmış olan bu şiirleri ilk kez *Şant* aracılığıyla yayımlıyor olmaktan mutluluk duyuyoruz.” Bkz. *Şant* 5, 14 Aralık 1918, s. 52.

gümbürtüsünü pencereimin kapalı kepenklerini döven suların.”

Şiirin bir diğer kritik sözcüğü ıstırap anlamına gelen “darabank”tır. “Darabank”ın aynı zamanda erken Mütareke dönemi yazılarında 1915’te yaşananları adlandırma çabasında en çok başvurulan kelimelerden biri olduğunu söylemek mümkün. Vahan Yarcanyan’ın bu kelimeyi ilk kez “Bekleyiş”le birlikte kullanmaya başladığı görülüyor: “Gökyüzünün kadim acılarla gürlediği,” “cehennemi bulutların dehşet selleri yağdırdığı,” “rüzgârın ölüm türküleri uğuldadığı” bir ortamda “ıstırap (*darabank*), bir meczup misali” Vahan’ın “yüreğinin labirentleri”nde dolanıp duruyordur.

Vahan Yarcanyan şiirlerini belli bir anlama karşılık gelen bir bütünsellik, bir tür iç tutarlılık içinde ele almaya çalıştığımızda, “Dehşet Fırtınaları”nda sırasıyla ulusun “yeniden doğuş”unu gerçekleştirdiğini (Kanlı Şafak) ve ardından ona “isyan etme hakkı” tanıdığını (Lanet ve İntikam Çığlıkları) belirtmiştik. Peki ya Bekleyiş? “Bekleyiş,” “Dehşet Fırtınaları”nda “hayat” ve “ölüm” arasında yaşayakalma halini işaret eden bir şiirdir. Felaket’in öldürmeyi unuttuğu Vahan Yarcanyan, “ölüm”le “yaşam” arasında “kimsesiz,” “yapayalnız,” ve “bir başına” bırakılmış, *beklemektedir*:

Karanlığın içinde fırtınaya karşı, kimsesizim (*miaynag*) bu kudurmuş
gecenin kollarında...
Ah, yetişin..! Yapıştı gırtlığımı yorulmak bilmez, acımasız elleri ölüm
dehşetinin...
Yapayalnızım (*mis minag*), işte atılıyor üzerime gazabı kükreyen
rüzgârların,
Titriyor, üşüyorum bu gece acılarımla bir başıma (*arantzin*), karşısında
fırtınanın...

Merujan Barsamyan, “Tüm arkadaşlarım öldürülüyorken benim hayatta kalmaya hakkım var mı?” diye soruyordu. “Bekleyiş” de benzer bir ruh halini yansıtır; hatta ağabeyi Siamanto’yu Felaket’e kurban veren Vahan’ın iç dünyası çok daha fırtınalı, çok daha travmatik bir karanlıkla karşı karşıyadır. Çünkü beklenen kişi ağabeyden, öldürülmüş olan büyük Kardeş’ten başkası değildir. Yarcanyan bunu şiirin sonunda açıklar:

Ve acılarımı koyun koyuna, yetim bir çocuk gibi, karanlığın içinde,
gözyaşı döküyorum umutlarımla birlikte...
Bir an bile kırpmadan, Yaşam'ın kanlı (*arünanerg*) yollarına dikip
gözlerimi, seni anıyor, seni düşünüyorum...
Ah..! Ne vakit Kardeşim? Ne vakit yetişecek şefkatli ellerin ve tatlı
gözlerin,
Akıp gitsem içlerine bu Gece; ey umudum, ey ruhumun dinmeyen
Fırtınasının yağmurları...

Bekleyiş'i "Dehşet Fırtınaları"ndaki bir dönüm noktası olarak mı okumak gerekir? Yarcanyan'ın "Gyank" (Yaşam) kelimesini ilk kez olarak büyük harfle kullandığı "Bekleyiş" aynı zamanda bir Yaşam tarifi de sunar okura. Zira şiir, ölmeye yüz tutmuş bir haldeyken sökmeye başlayan şafağa karşı müthiş bir coşkuyla öten horozun, o kanlı (*arünanerg*) şafağın getirdiği yeni hayatın da yine kanlı (*arünanerg*) bir hayatı doğuracağını kaçınılmaz olduğu gerçekliğiyle yüzleşmesini anlatır. Dört yıl süren uzun işkence bitmiş, şafak sökmüş, efendiler diz çöktürülmüştür; fakat "hayatta kalan"lar, o büyük Felaket'ten sağ kurtulanlar hangi dünyaya aittirler? Ölülerinkine mi, yaşayanlarınkine mi..?

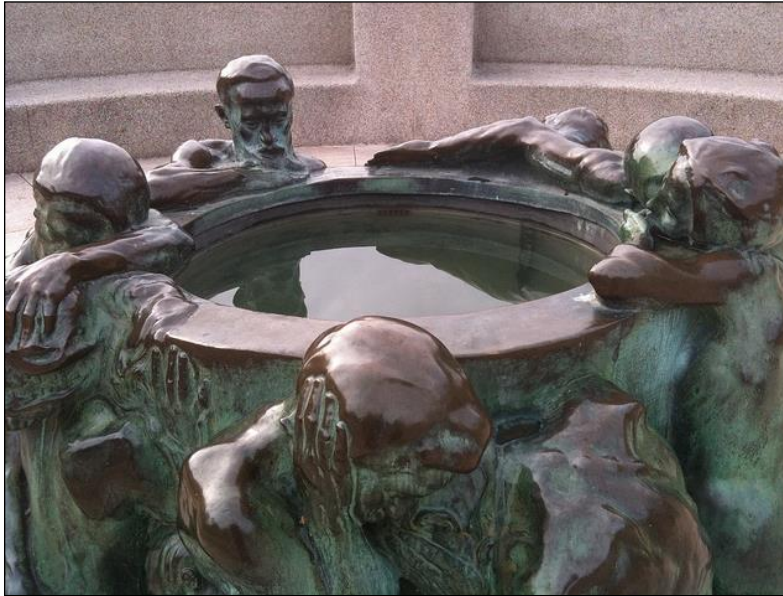
4. Ölülere Gömmek: "Dua"

Vahan Yarcanyan'ın "ilk dönem" şiirlerinin sonuncusu olan "Dua," *Şant*'ın 25 Ocak 1919 tarihli 12. sayıda yayımlanır. Yarcanyan'ın 14 Aralık 1918 tarihli 5. sayıda yayımladığı "Bekleyiş"ten sonra "Dehşet Fırtınaları"na bir buçuk aylık bir ara verdiğini görüyoruz. Öte yandan, Yarcanyan bu dönemde *Şant*'taki ikinci şiir dizisi olan "Anmahneru Garavan"a (Ölümsüzler Kervanı) başlamış, 6. sayıda (21 Aralık 1918) ve 8. sayıda (4 Ocak 1919) Taniel Varujan'a ve Rupen Zartaryan'a ithafen iki şiir yayımlamıştır.

"Dua," *Şant*'ta bir görsel materyal eşliğinde sunulan ilk Vahan Yarcanyan şiiri olur. Yarcanyan'ın şiirine ünlü Hırvat heykeltıraş İvan Mestrovic'in (1883-1962) 1905 tarihli "Zdenac Zivota" (Yaşam Kuyusu) adlı heykelinin fotoğrafı eşlik eder. *Şant*'ın 1918-1919 döneminde, ilk dönemine nazaran çok daha kalitesiz bir kâğıda basıldığı ve sayfalarında nadiren görsellere yer verdiği düşünülürse (mevzubahis Yaşam Kuyusu'nun yer aldığı sayıya

dek birkaç yazar portresinin dışında fotoğrafa hemen hiç yer verilmemişti)²⁶⁰ bu görselin şiire eşlik ediyor oluşunun önemi daha iyi anlaşılabilir. Mestrovic'in bu çalışmasında, içinde su bulunan bir kuyunun etrafında diz çökmüş olan erkek, kadın ve çocuk figürleri görülür. Gözlerini kuyudaki suya dikip düşüncelere dalmış olan yaşlı adam figürünün dışında, kuyunun etrafına toplanmış herkes elleriyle gözlerini ve kullaklarını kapatmakta, bir anlamda kuyunun içinde olan bitenlere tanıklık etmek istememektedir.

“Yaşam Kuyusu”nun “Dua”ya eşlik etmesi fikri kime aitti? Vahan Yarcanyan, *Şant*'ın içeriğiyle ilgili öneri getirebilecek kadar yakın mıydı Barsamyan'a? Bunu bilmiyoruz, fakat daha önemli bir nokta, bu heykelin okura orijinal ismiyle değil, Yarcanyan'ın şiir dizisinin ismiyle, “Dehşet Fırtınaları” olarak sunuluyor olmasıdır. Bu açık çarpıtmanın amacı neydi? Yarcanyan'ın “Dehşet Fırtınaları”na bir “yabancı tanık” bulma çabası mı? Ya da Vahan Yarcanyan'ın “Dehşet Fırtınaları”nda anlatmak istediklerinin aslında tam da “Yaşam Kuyusu”nda anlatılanlarla aynı olduğu mu söylenmeye çalışılıyordu? Mestrovic'in “Yaşam Kuyusu”nun nasıl olup da “Dehşet Fırtınaları” adıyla Vahan Yarcanyan'a tanıklık etmek için gelip bu sayfaya yerleştiği hakkında hiç bilgimiz yok...

Ivan Mestrovic,
“Zdenac Zivota”
(Yaşam Kuyusu), 1905.

²⁶⁰ Barsamyan çok sonraları, 14 Haziran 1919 tarihli 33. sayıda, “Okurların *Şant*'ta daha çok görsel bulacağını” duyuracaktır. Bkz. “Hay Horizonen” (Ermeni Ufkundan). *Şant* 33, 14 Haziran 1919, s. 386.

Vahan Yarcanyan'ın, ilk kez olarak “toplu ölüm”ü anlama çabasına girişeceği “Dua”da, kuyunun başında durup kulaklarını ve gözlerini kapatmadan olan bitenlere tanıklık edecek birilerine ihtiyacı vardır. “Ve harabeye çevrilmiş Şehirlerin Mezar kazıcıları şöyle gürlediler...” diye başlayan şiirdeki tüm tekinsiz katliam imgeleri “Mezar kazıcıları”ın ağzından aktarılır: “Gözlerinden yıldızlar gibi gözyaşları akan, bedenlerinden koparılmış başlar,” “gözleri ışığa hasret kalmış, başları koparılmış bedenler,” “ak saçlarından boğma halkalar örüp evlatlarını öldüren biçare anneler,” “gece boyunca kımıldayıp duran mezarlar,” “toprağın altında sefilce inleyen ölümler...” Yarcanyan'ın daha önce istisnai olarak başvurduğu “mahanal / mah” (ölmek / ölüm) kelimelerine bu kez sık sık (toplamda sekiz kez) başvurduğu, “Dua”yı baştan sona bir “ölüm” şiiri olarak kurguladığı gözlemlenir: “Yaşamın her anı *ölüm*”dür, “saniyeler içinde mutlulukla *öldüler*,” “*ölüme* susamışçasına mezara koyuyorlardı,” “toprağın altında inleyen *ölüler*...” Öte yandan tüm bunlar, bir tür şiddet pornografisine dayalı bir dilin içinden değil, “mezar kazıcıları”ın ağzından yüzyıllardır olup biten olağan şeylermiş gibi aktarılır:

Ayaklarımızın dibinde yatan şu mezarlık
Yüzyılların Matemini ve Öfkesini taşıyor koynunda
Şu bedbaht ellerimizle binlercesini gömdük
Bütün yıldızlarını, bütün güneşlerini İrkımızın
İşte onlar bu toprakların karanlığında yatmaktalar
Şehrin sayısız canlı cenazeleri, azgın bir fırtına misali
O dehşet gecelerinde, topu birden, topu birden
Kefenlerinin ve buz gibi vücutlarının aydınlığıyla
Kollarımıza atıldılar karanlığın içinden
Atalarının ve gözlerinin öfkesiyle devirip
Kabrin kalın duvarlarını ve demir kapılarını...

Vahan Yarcanyan'ın “Dua”dan bir buçuk ay önce yayımladığı “Bekleyiş”te karamsar ve içe dönük bir dil tutturduğunu kaydetmiştik. “Dua”da Yarcanyan'ın karanlık ruh halinin daha karmaşık bir hal aldığını görüyoruz. Yarcanyan'ın edebi dünyasına yansıyan bu keskin değişimlerin kaynağı neydi? Vahan, ağabeyi Siamanto'nun da aralarında bulunduğu Ermeni entelektüellerin 24 Nisan 1915'te tutuklanıp ölüm yolculuğuna çıkarılmasından bir buçuk ay

kadar sonra askerden terhis olup İstanbul'a dönmüştü. Çok büyük ihtimalle bu tarihten itibaren Mütareke'nin imzalanışına kadar şehirde yaşamaya devam etmiş ve ağır sansür altında çalışan Ermenice basının aktardığı bilgi kırıntıları kadar haberdar olmuştu o kanlı günlerde Anadolu'da yaşananlardan. Mütareke'yle birlikte gelen basın patlamasının ardından sayfaları kaplayan "ayrıntılı hikâyeler"ın Yarcanyan'ın ruh dengesi üzerinde gitgide daha büyük bir etki yarattığı söylenebilir mi? Merujan Barsamyan, "tüm arkadaşlarım öldürülüyorken benim hayatta kalmaya hakkım var mı?" diye soruyordu. Günler geçtikçe ayrıntılarına daha çok vakıf olmaya başladığı o "kanlı hikâyeler"ın etkisiyle, Vahan'ın bu soruyla gitgide daha çok ilgilenmeye başladığı söylenebilir: "Hayatta kalmaya hakkımız var mı?" "Dua," Vahan'ın bu soruya verdiği cevapların şiir olarak karşımıza çıkışıdır:

Kimileri de kendi mezarlarını bir başlarına soluk soluğa kazarken
Yok oldular toprak sel gibi boşalınca üzerlerine
Kimileri de yere kapanmış "Yardım edin, yardım edin" diye haykırıyordu,
Çünkü her anı yaşamın ölümdür bizim için."
Ve başkaları: "Yardım edin, yalvarırız size
Koşun kardeşler, gelin istirahatgâhımızı hazırlayalım hemen
Çünkü düşman yetişti işte ve biz hasretiz bu toprakların nimetine."

"Felaket'ten sağ kurtulanlar hangi dünyaya aittirler?" diye sormuştuk, "Ölülerin dünyasına mı, yaşayanlarınkine mi?"

Yarcanyan'ın "ölülerinin" "Dua"yla birlikte taraflarını seçtiklerini görürüz. "Ölüm"ü görenler, "ölme" haline en yakın olanlar, "hayatın her anını bir ölüm" olarak yaşamak yerine, kendi "ölüm"lerinin sahibi olma iradesini gösterirler. "Ölmek," bu noktada Felaket'ten sağkalanın "toplu imha" iradesini yürürlüğe sokan cellada "isyan etme" biçimi olarak çıkar karşımıza. "Düşman"ın diğerlerinin aksine "öldürmeyi unuttuğu," "her anı ölümle eşanlamlı olan bir hayata" mahkûm bıraktığı *sağkalan*'ın, bir anlamıyla kendi "ölüm"üne muktedir olduğu gösterme çabasıdır "Dua"da.

Peki ya Felaket'te ölenler? "Ölüm"lerine sahip çıkma kapasitesine sahip olduklarını gösterebilmişler midir? Kendilerinden sonra yaşayacak olanlara "tamamlanmış bir dünya"

bırakabilmişler midir? Ölenlerin “ölüm”leri sağkalanlar için ne “*anlam*” taşımaktadır? Yarcanyan’ın “Dua”sı, bu ekseninde ele alındığında, başka büyük bir çabanın, *anlam* atfetme çabasının eşiğinde durmaktadır:

Ve ne ölümler, Anılar sükun ettikçe
Toprağın altında sefilce inleyen
Ve sevgilerini ve kinlerini unutmayanların
Yıllardan beri bitmeyen korusu...
Ve bak, binlercesi parmaklarını yaralarına daldırıp
Şeytani bir iradeyle ve aceleyle mermerlerin umarsızlığına
Şu anlaşılmasız satırları yazdılar kanlarının kızılıyla:

“Hey, yetiştik nihayet toprağın altından Size yeni Kılıçlar yapmaya...”
“Bizim mezarımızdan doğacak Işık...”
“Siz silahlanabilesiniz diye ölüyoruz...”
“Ana, ana, kutsa beni ve yenilmez Irkımı...”
“Bizim mezarımızdan filizlenecek Baharın özgürlük çiçekleri...”
“Bizim ölümümüz düşmanın ölümüdür yalnızca...”

“Ölenler” mezarlarından hayatın yeni ışığını doğurabilmek için ölmüşlerdi ve onların “ölüm”ü düşmanın, “soykırım iradesi”nin ölümüydü. Ölenler özgür vatanın tesis edilebilmesi uğruna ölmüş, ve kendi kendilerini gömerek “ölüm” düşüncesini de kendileriyle birlikte mezarlarına götürmüşlerdi. “Dua,” Yarcanyan’ın “hayat” ve “ölüm” arasında yaşayakalan “ölüler”e celladın iradesinin onlardan gasp ettiği “ölüm” hakkını, “gömülme” hakkını iade ettiği şiir olarak konumlanır “Dehşet Fırtınaları”nda. İşte, “Şafak” (*Arşaluy*s) nihayet doğmakta, yaşamaya devam edecekler olanlar “ışığa hasret gözlerini” “ölülerin mezarlarından doğacak olan” o “Yeni Işık”ı dikerek içinde ölümü taşıyan yeni hayatları için duaya durmaktadırlar:

“Ama neden ağlıyorsun acı acı ey Kardeş veya İstirap yoldaşı
Yakışmaz artık Irkına hüznün, gözlerine gözyaşı
Çelikten zırh geçir güçsüz bedenine, yumruklarına ve yüreğine
Mezarların sessizliğini bozma inilti ve gözyaşlarıyla
Ayağa kalk, ayağa kalk, işte söküyor Şafak...”

Ve o zaman ben kararlılıkla ayağa kalkmadan önce
Günlerden beri bekleyen herkesle birlikte
Diz çöktüm ve ışığa hasret gözlerimi Işığa dikip
O Kutsal Toprağı öptüm uzun uzun ve huşuyla dua ettim...

5. Yabancı Ufuklara Kanat Çırpanlar: “Hasat”

25 Ocak 1919 tarihli 12. sayıda yayımlanan “Dua”nın ardından Vahan Yarcanyan’ın “Dehşet Fırtınaları”na beş buçuk aylık uzun bir ara verdiğini söylemiştik.²⁶¹ Peki neydi Yarcanyan’ı uzun bir süre şiir yazmaktan alıkoyan?

Daha önce de kaydettiğimiz üzere, Vahan Yarcanyan’ın Boğos Nubar Paşa’ya ithafen bir şiir yazmış olması onun dönemin güncel siyasi gelişmelerini yakından takip ettiğine kanıttı. Bu bilgi ışığında bakıldığında, Vahan Yarcanyan’ın mevzubahis beş buçuk aylık suskunluğunun nedenini tam da o günlerde yaşanan siyasi gelişmelerinde ve Vahan’ın bu gelişmelere paralel olarak gitgide “bozulan” ruh halinde aramak mümkün. Ne olmuştu? Ne değişmişti Şubat ayından Temmuz ayına kadar? Merujan Barsamyan, 5 Nisan 1919 tarihli 22. sayıda “Kaos İçinde Işık Huzmeleri” başlıklı yazısından şöyle yazar:

Muhtemelen birçokları bizim sanat için kaygılanmamızı, salt edebi sayfalara yer vererek okurlarımızı edebi ve sanatsal beğeniler yaratabilecek ortak bir amaç etrafında toplanmaya davet etmemizi bir ironiden (*heknutyun*) ibaret görürler.

Bu onlara bir ironi olarak gözükür; çünkü Ermeniler hâlâ tehlikeli ve korku dolu kâbuslardan kurtulmuş değiller. Taşra Ermenileri şiddet, kıtlık ve yoksulluk belalarıyla halen titremektedir. İstirap (*darabank*) en ufak bir Ermeni kırıntısının kaldığı her yerde cehennemî nefesini hissettirmektedir hâlâ.

Basında taşra Ermenileri hakkında yer alan üzücü olayları günü gününe takip etmekteyiz. Bu cevapsız bırakılması imkânsız talepler karşısında bir yanda birçoğunun ilgisiz kalışı, diğerlerinin ise yardım eli uzatmadaki çaresizlikleri birbirleriyle çakışıyor.²⁶²

Bu yazı, Merujan Barsamyan’ın *Şant*’ın ikinci döneminde hayal kırıklıklarını ve geleceğe dair ümitsizliğini açıkça dillendirdiği ilk yazıdır. Kuşkusuz, *Şant*’ın, yayınına tekrar başladığı Kasım ayından Nisan’a kadar Ermeni gerçekliğinde bir şey değişmemişti. “Lanetli

²⁶¹ Öte yandan, Yarcanyan’ın bu “ilk dönemi”nin son şiiri 8 Şubat 1919 tarihli 14. sayıda, dergideki diğer şiir dizisi “Ölümsüzler Kervanı” dahilinde yayımladığı “Boğos Nubar” adlı şiirdir. Bu şiire çalışmanın “Ölümsüzler Kervanı Üzerine Zorunlu Bir Not” başlıklı kısmında kısaca değinmiş ve Yarcanyan’ın hayatta olan Boğos Nubar Paşa’ya ithafen yazılmış bir şiiri bu dizi dahilinde yayımlamış olmasının tuhaflığından söz etmiştik.

²⁶² Merujan Barsamyan, “Kaosin Meç Luysi Gatilner” (Kaos İçinde Işık Huzmeleri). *Şant* 22, 5 Nisan 1919, s. 254.

yıllar” süresince taşra Ermenilerinin karşı karşıya kaldığı felaketten oldukça sınırlı biçimde haberdar olabilen, Ermeni gerçekliğinden izole yaşayan İstanbul Ermenileri, Mütareke’nin ilk aylarında her ne kadar “eski” hayatlarını inşa etme girişimde bulunmuşlarsa da, gerek basında okudukları gerek Anadolu’nun ücra köşelerinden kendilerini İstanbul’a atan mültecilerden dinledikleri kanlı hikâyelerin etkisiyle “gerçeklik”le tanışmış, o ilk “sarhoş edici özgürleşme” anındaki reflekslerinden yavaş yavaş geri çekilmişlerdir. Kuşkusuz Vahan Yarcanyan’ın “Dehşet Fırtınaları”ndaki giderek daha fazla “ölüm”e yaklaşan tonunu, her şiirde biraz daha derinleşen melankolisini ve sonunda şiir yazmayı bırakmasını bu soğuk “siyasi gerçeklik”le tanışmasıyla açıklamak mümkündür.

Vahan Yarcanyan, 12 Temmuz 1919 tarihli 37. sayıda yayımladığı “Huntzk” (Hasat) adlı şiirle yeniden sahneye çıkar. Yarcanyan, ilk kez “Hasat”la birlikte “şehir”i terk ederek “köy”ü ele almaya başlar. Öte yandan, “Dehşet Fırtınaları”nın son şiiri olacak olan “Hasat,” Soykırım sonrası dönemde Felaket’i ele almaya girişen bu ilk edebi denemenin de gerçek bir “hasat”ı niteliğindedir.

Vahan Yarcanyan, “Dehşet Fırtınaları”nda işe “yeniden doğuş”u sağlayarak başlamış (Kanlı Şafak); “yarı-ölü” olma halinden yeniden hayatın içine doğan halka “isyan etme” kapasitesini iade ederek “köle”likten “kendi kendisinin efendisi” olma haline geçiş yaptığını müjdelemiş (Lanet ve İntikam Çığlığı); onu “yaşam” ve “ölüm” arasında yaşayakalma haliyle yüzleştirmiş (Bekleyiş) ve “ölenlere” celladın onlardan gasp ettiği “ölüm hakkı”nı geri vererek *sağkalan*ların, her ne kadar “ölümü içinde taşıyan” yeni bir hayata doğmuş olsalar da ümitle yaşamaya devam edebileceklerini (Dua) anlatmıştı. Öte yandan, “Dehşet Fırtınaları”nın bu ilk dört şiirinden beş buçuk ay sonra gelen “Hasat,” dizinin kapanışı olarak nitelendirilmesi gereken, Ermeni taşrasının içinde bulunduğu bitmek bilmez ıstırap haline yakılmış son bir ağıt-şiir olarak çıkar karşımıza.

“Hasat,” Vahan Yarcanyan’ın “soykırım iradesi”nin halen yürürlükte olduğu gerçeğiyle yüzleşmesinin ürpertici bir yansıması niteliğindedir. “Kanlı (*arünanerg*) ve

vicdansız eller” bir gece ansızın tekrar (Ermeni köyüne) gelerek Barış’ı katletmiş ve “tüm mutluluk, hayaller, yaşamın iyiliği bir çırpıda bir daha dirilmemecesine” ölüp gitmiştir. Dizinin ilk şiiri olan “Kanlı Şafak”ta “mutlulukla tütmeye başlayan bacalar” artık sönmüş, geceyi gömerek yeni bir hayatı doğurması gereken “Şafak” (*Arşaluys*), artık yarı çıplak ve dehşet içindeki Ermenilerin “ölüm” habercisine dönüşmüştür:

İşte şaşkına dönmüş, yarı çıplak ve dehşet içindeki Ermenileri köyün,
Şafağın kanlarının içinden ölüme doğru yollara düşen...
Güneş doğarken çırılçıplak Ermeni köyü ve ıssızlaşmış (*amayı*),
Bacalar tütmüyor ve ölmüş duduğun şarkısı,
Kilisenin çanı çalmıyor artık ve kutsal tütsünün yerine ölümün nefesi kanat
çırpıyor...
Geceden geceye, şeytani bir rüzgâr dehşet türküleri homurdanıyor,
Ve evler, açık kapı ve pencerelerinden ıssızlığı (*amayutyun*) dolduruyor
ciğerlerine...
Ve bütün sadık çoban köpekleri köyün, ölümüne aç; kudurmuş ağızlarını
göğe çevirmiş,
Aya karşı, inleyerek ve zavallıca, kimsesizliklerini (*miaynutyun*) ve
açlıklarını uluyor...

Vahan Yarcanyan, şiirlerinde “*amayı / amayutyun*” (ıssız / ıssızlık) kelimelerine ilk kez “Hasat”ta başvurmuştur. Kanlı şafağın (*arünanerg arşaluys*) içinden “yeniden doğmuş” olması gereken Ermeniler şafağın kanlarının (*arşaluysi arünner*) içinden “ölüm”e gitmişlerdir. Ermeni köyü “güneş doğarken çırılçıplak ve ıssızlaşmış”tır. Köyün evleri “açık kapı ve pencerelerinden ıssızlığı doldur”maktadırlar ciğerlerine.

Kim kalmıştır terk edilen Ermeni köyünde geriye? Bu ıssızlaşmış yerde yaşamaya devam eden kimdir? “Aya karşı zavallıca uluyan çoban köpekleri,” “kızgınlıkla böğürerek nafîle yere sabanlarına koşan sahipsiz kalmış öküzler” ve “çobanlarının kanıyla sulanmış nehirlerden su içip gözyaşı döken koyun sürüleri...” Öte yanda, uçabilen, hızlıca uzaklaşma şansına sahip olan her canlının terk ettiği görülür köyü:

Kırlangıçlar, gagalarıyla yıkarak kendi yuvalarını,
Baykuşlar ve kargalarla kol kola, Yurdumuzun ıssızlığına uzun bir ağıt
yaktıktan sonra,
Bir sonsuzluk için, yabancı ufuklara doğru kanat çırpıtlar...

Vahan Yarcanyan'ın “Dehşet Fırtınaları”nda yazdığı “yeniden doğuş” temalı, isyan ve intikam yüklü şiirlerin ardından, her geçen gün daha güçlü biçimde yüzleşmek durumunda kaldığı Ermeni gerçekliğine ümitsizce teslim oluşunu ispatlar “Hasat”. Yarcanyan, “ölüm”ün nefesinin kanat çırpıtığı Ermeni köyünde hiçbir şeyin eskisi gibi devam etme ihtimalinin kalmadığıyla yüz yüze geldikten sonra, “Dehşet Fırtınaları”nı da bitirerek son verir yarattığı illüzyona:

Ve bakın, o namuslu tarlalar ve ovalar parlak güneşin altında yanıyor
sabahtan akşama kadar,
Ah çok yazık..! Buğdayın yerine artık yalnızca diken büyüyor...

SONUÇ

Vahan Yarcanyan'ın Temmuz 1919'da *Şant*'ın kapanmasından sonra şiir yazmaya devam edip etmediğini bilmediğimizi söylemiştik. Ermenice şiiri antolojilerinde ismine rastlanmıyor ve kitap olarak yayımlanmış eseri bulunmuyor, bundan da eminiz. Mütareke dönemini çalışan veya 20. yüzyıl Ermeni edebiyatı tarihiyle ilgilenen profesyonel veya amatör tarihçiler de kendisinden hiçbir şekilde haberdar değiller. Vahan Yarcanyan, şayet Temmuz 1919'dan sonra İstanbul'da, veya 1921'de göç ettiği Paris'te yazmaya devam ettiyse dahi bunları yayımlatmaktan geri durdu. Kişisel kanaatimiz, Vahan Yarcanyan'ın “Yeniden Doğuş” umudunun yok olmaya yüz tutmasıyla birlikte “ağabeyi Siamanto gibi yazan küçük kardeş” kimliğinden, olağan, sıradan, avukat Vahan Yarcanyan kimliğine *çekilmiş* olduğu yönünde. Çalışmada Vahan Yarcanyan'ın çıkışının ne anlama geldiğini tartıştık. Peki bu çekilme, bu sessizliğe gömülme ne anlama geliyor?

Michel-Rolph Trouillot, tarihsel anlatıyı (yani tarihi anlatmayı) tarihsel sürecin (olaylar dizisinin) kurucu bir ögesi olarak konumlandığı ve bu anlatılar içinde sessizliğin üretildiği alanları yorumladığı ilham verici çalışması *Geçmiş Sustumak: Tarihin Üretilmesi ve İktidar*'da²⁶³ sessizliğin üretildiği anı, anlatının üretim sürecine bağlar. Trouillot'ya göre, bu süreçte yer alanlar yalnızca tarihçiler de değildir; herkes, sinemacısından siyasetçisine, gazetecisinden öğrencisine bir şekilde bu sürece dahil olur. Bu perspektiften baktığımızda, Yarcanyan'ın “yok oluş”unu edebiyatının zayıflığına, edebi çevrelerde yeterli ilgi ve desteği bulamamış oluşuna veyahut da edebiyat tarihçilerinin körlüğüne bağlayarak bununla yetinmek mümkün gözüküyor. Tıpkı onun “doğum”unun da salt bir edebi ilhamın, yazma becerisinin ve arzusunun sonucu olmadığı gibi...

Vahan Yarcanyan'ın doğumu ve ölümü, Trouillot'nun düşünce dizgesinden devam edecek olursak, hep aynı işleyişin ürünüdür: Bu, iktidarın tarihe bir kurucu olarak katılması,

²⁶³ Michel-Rolph Trouillot, *Geçmiş Sustumak: Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, İstanbul: İthaki, 2012. Özellikle bkz. “Hikâyedeki İktidar,” s. 29-57.

üstelik bunu ilk ve son defa değil, farklı zamanlarda, farklı açılardan yapması, anlatıyı öncelmesi, anlatının yaratımına ve yorumlanmasına katılmasıdır. Yarcanyan'ı bugün hatırlamıyor oluşumuzu, onu doğuran koşullar olmadan düşünmek, tarihin ne *olduğunu*, nasıl *işlediğinin* önüne koymak olacaktır ki, bu da indirgemeci ve eksik sonuçlara varılması anlamına gelir.

Benzer bir sessizlik hali Merujan Barsamyan ve dergisi *Şant* için de geçerlidir. Temmuz 1919'da dergisi *Şant*'ı kapatarak Paris'e göç eden ve burada ağırlıklı olarak Fransızca üreten bir şair-yazar olarak çıkar karşımıza.²⁶⁴ Fransız vatandaşlığına geçen ve kendi deyimiyle “tamamen onlardan biri olan” Barsamyan, Société des Gens de Lettres de France ve Société des Poètes Français üyeliğine kabul edilir. Aslında, 1915 Felaketi'yle birlikte dünyanın farklı bölgelerine dağılan Ermeni diasporası için önemli bir çekim merkezi olan Paris'te 1920'lerin sonu ve 1930'lu yıllar boyunca oldukça hareketli bir Ermeni kültür çevresinin varlığı gözlemlenir, ancak Barsamyan'ı bu dünyanın içinde bulamayız.²⁶⁵ Şairin hayatı ve eserleri üzerine yapılmış olan tek çalışmanın sahibi Esther van Loo'ya göre Barsamyan, “ilkgençliğinde tanık olduğu sayısız kanlı olayı hafızasından silememiş ve Ermenilere acımasız davranan Türklerden ve Ermenistan'ı sevdiğini söyleyen fakat türlü haksızlıklar yapmaktan imtina etmeyen yabancı hükümetlerden usanmıştır.”²⁶⁶ Van Loo, Barsamyan'ın “tüm bu yaşadıklarının ardından onu ömür boyu takip edecek olan bir melankoliye kapılmış olduğunu” kaydeder.²⁶⁷

---

²⁶⁴ Barsamyan'ın *Şant*'ı niçin Temmuz 1919'da kapatıp Paris'e göç ettiği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Mütareke döneminin bu aşaması, henüz Ermenilerin dalgalar halinde göç etmesini gerektirecek hayati tehlikelerin baş göstermeye başladığı bir dönem değildir.

²⁶⁵ Ruben Melik tarafından 1973'te Paris'te Fransızca olarak yayımlanan kapsamlı Ermeni şiiri antolojisinde Barsamyan'ın adına tek bir kez dahi rastlanmıyor oluşu Barsamyan'ın seneler içinde tamamiyle unutulduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. Ruben Melik, *La Poesie Armenienne: Anthologie des origines a nos j ours*. Paris: Les Editeurs Français Reunis, 1973.

²⁶⁶ Bkz. Esther van Loo, *age.*, s. 11. Van Loo'nun kitabının başlığı, Merujan Barsamyan'ın Paris'te yaşamaya başlaması itibarıyla geçirdiği başkalaşımı ve “Fransızlaşmasını” işaret eder niteliktedir: “Merujan Barsamyan: Fransız Şair ve Öykücü.”

²⁶⁷ Esther van Loo, *age.*, s. 11.

Görüldüğü üzere Barsamyan'ın gündeminde artık ne Ermeni “Yeniden Doğuş”u kalmıştır, ne Felaket ne de onu izleyecek olan bir edebiyat. İstanbul’u terki, neredeyse kimliğini oluşturan tüm kültürel öğelerin, tüm siyasi gündemlerin de terkidir. Geriye yalnızca şairliği kalır. Fakat şiirlerinin bile altına Barsamyan yazmaktan imtina ettiği, Fransızca eserlerini ise “Jean Merou” mahlasıyla imzaladığı gözlemlenir. Dikkatli okurun gözünden kaçmayacaktır, bu uydurma isim-soyad Merujan’ın parçalanmış ve “Fransız”laştırılmış halidir. Şairin benliğindeki parçalanmanın dramatik bir dışavurumudur burada söz konusu olan.²⁶⁸

Şant dergisinin, onun kurucusu-başyazarı Merujan Barsamyan’ın ve büyük şair Siamanto’nun kardeşi Vahan Yarcanyan’ın on yılı bile bulmayan bir zaman dilimi içinde (1911-1919) geçirdikleri dönüşüm şüphesiz travmatiktir. Ancak bu dönüşümün, tez boyunca kısaca değinmeye çalıştığımız tarihsel ve psikolojik arkaplanı, bizi birbiriyle bağlantılı iki sonuca ulaştırıyor:

1) 1915 Soykırımı, Osmanlı Ermenilerinin maddi ve kültürel üretimlerini olanaksız kılmaya yönelik bir siyasi proje olarak tanımlanırsa şayet, 24 Nisan’la anılan aydınkırım bunun en önemli ve sembolik ayağını oluşturur. Hedef entelijansiyanın imhasıysa bu başarılmış, Felaket sonrası dönemde bunun vahim sonuçları yaşanmıştır. Başta Barsamyan olmak üzere *Şant*’ta bir dönem yoğun biçimde devam eden “eski-yeni edebiyat” ve “Felaket nasıl yazılacak?” tartışmasının bununla ilgili olduğunu belirtmiştik. Bu noktada Yarcanyan’ın devreye girişi, Felaket’in de kendi edebi gerçekliğini, kendi kalemini yarattığının bir göstergesidir. Felaket, Siamanto-Vahan Yarcanyan’ı yaratmıştır ancak onun parçası olabileceği sosyal çevreyi, yani entelijansiyanı öldürmüştür. Ne tek başına “küçük kardeş” Yarcanyan, ne de Yarcanyan gibi kalemiyle veya yürüttüğü mücadeleleyle “eskilerle” özdeşleşebilen “yeni entelektüel,” entelijansiyanın içinde bulunduğu krizi çözemez. Sonuçta,

---

²⁶⁸ Barsamyan’ın Paris’e göçüyle birlikte gelen “Fransızlaşma” isteği, dilsel başkalaşım hali ve ait olduğu entelektüel dünyadan geri çekilme refleksi, şairin İstanbul’da ve Paris’te ürettiği literatürün karşılaştırmalı bir okumasının yapılması aracılığıyla ortaya çıkarılabilecek ilginç sonuçlara gebe olacaktır.

Osmanlı Ermenilerinin siyasal ve sosyo-kültürel alanda liderliğini üstlenmiş olan entelijansiyanın nesilden nesile aktarılan, ya da bir nesilden diğerine dönüşüme uğrayan değerleri, fikirsel mirası ve bir anlam dünyası vardır. 1915 öncesinde üretmiş olan aydınlardan Yenovk Armen, tam da o kaos günlerinde, “Mesele bireylerin öldürülmesi değil, onların tekrar yeşereceği atmosferin sağlanamaması”²⁶⁹ diye yazıyordu. Felaket, salt bireyi değil, asıl bu aktarımı öldürdüğü için, “yeni birey”in kendini şekillendireceği zemini ortadan kaldırdığı ve yeniden yeşermesine de asla izin vermediği için Felaket’tir.

2) Siamanto’nun Nisan 1919’da düzenlenen, Soykırım sonrası dönemin ilk “11 [24] Nisan Anması”nda okunan “Mor Mı Yerazi” (Bir Annenin Rüyası) isimli şiirinde anlattığı gibi, Felaket, sahip olunan tüm cevheri toprağın altına gömmüş de olsa, geride birileri kalmışsa, bu, yaşamaya devam etmek için yeteri kadar kuvvetli bir sebeptir. Çalışma boyunca altını çizdiğimiz üzere, Mütareke döneminin Ermeniler açısından siyasi yenilgiyle sonuçlanması, bu dönem boyunca yaşanan hareketliliğin yok sayılmasına sebep olmuştur. Bizim bu çalışmada “erken Mütareke” olarak dönemselleştirdiğimiz süreç boyunca sosyal ve siyasal alanda yaşananların büyük bir illüzyondan ibaret olduğunun kabulü, 1915’in “her şeyin sonu olduğu” yönünde üretilen travmatik inancın Ermenilerin ortak belleğinde nesilden nesile sarsılmadan aktarılmaya devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Oysa bu çalışma boyunca *Şant* üzerinden sunmaya çalıştığımız tarihsel panorama bize aksini söylüyor. *Şant*’ta Merujan Barsamyan ve dergiye katkı sunan diğer isimler, Yeniden Doğuş’un gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini değil, bunun *nasıl* olması gerektiği tartıştılar. Soykırım’ın ardından Ermeni entelijansiyası arasındaki genel inanç, Ermenilerin tarih boyunca karşı karşıya kaldıkları “felaket”leri atlattıkları gibi 1915’i e atlatacakları ve “yeniden doğuş” için gerekli olan habitusu sosyal ve ekonomik olarak yeniden yaratacaklarıydı.

1915’in Ermeniler ve Türkler arasındaki toplumsal akdi bozduğu, dolayısıyla savaş öncesi dönemde kalmış olan birarada ve “eşit yurttaşlar” olarak yaşama iradesinin berhava

---

²⁶⁹ Yenovk Armen’in ilgili yazısı için bkz. dipnot 176.

olduğu bir ortamda, kurulacak Vatan (*Hayrenik*), Ermeni varlığının devamının sağlanması açısından olmazsa olmazdı. Bu umudun/olasılığın ortadan kalkması, Soykırım'ın yaptığı gibi sadece bireyleri ortadan kaldırmaz, onların yeni kökler salacakları “vatan”ı da ortadan kaldırır. İşte o noktada *Şant*'ın yayına devam etmesi tüm anlamını yitirir. Ve işte yine o noktada, Merujan Barsamyan, Vahan Yarcanyan ve “ulusu yeniden doğuracak olan” diğerleri tüm ümitlerini yitirerek Batı'ya göçerler.

Çalışmaya başlarken, cevabını aradığım sorulardan birinin “Batı Ermeni edebiyatı 1915'te gerçekten de ölmüş müydü?” sorusu olduğunu ve *Şant*'ın (ve ileriki aşamada Yarcanyan'ın) varlığını bu çerçevede değerlendirmeye çalışacağımı belirtmiştim. Tarihsel gerçeklikle o gerçekliğin anlatı olarak üretilmesi arasındaki mesafenin giderek açıldığı ya da Trouillot'nun tanımlamasıyla süreç olarak tarih ve bilgi olarak tarih arasındaki ayrımın muğlaklığı bu sorunun cevabını imkânsız kılıyor.

Merujan Barsamyan, *Şant*'ı bir Felaket dergisi olarak yeniden doğurarak giriştiği “Kanlı Tarih'i *en korkunç ayrıntılarıyla* kaleme alma” çabasından sadece ve sadece bir hafta sonra vazgeçmişti. Barsamyan o ilk özgürleşme anında sayfaları kızıla boyanan gazetelerin “gerçekleşmesi mümkün olmayan *ayrıntılı hikâyelerle*” dolu olduğunu söylüyor, artık *ayrıntı* duymak istemediğini vurguluyordu. Barsamyan kuşkusuz Felaket'e tanıklık etmenin olanaksızlığına işaret ediyor, Felaket'in “hayatta kalanların tanıklıklarıyla söyleyebileceklerinin çok ötesinde” olduğunu işaret ediyordu. “Öldürdüler Ermenileri; öldürdüler en iyi düşünürlerimizi; bu bile kafi... Nasıl olmuş, hangi günmüş, hangi biçimdeymiş, kimin elindenmiş, beni o denli ilgilendirmiyor” diyordu. Yaşananı olanca gerçekliğiyle ortaya koyuyor, kuralları baştan sonra cellat tarafından belirlenecek olan “kanıt gösterme” oyununa²⁷⁰ dahil olmayı reddederek iktidarı safdışı bırakmak gibi nafil bir çabaya girişiyordu.

Felaket'in “tanıklıklarla” değil, yeni bir edebiyatla, yeni bir dille yazılması gerektiğini

---

²⁷⁰ Marc Nichanian-David Kazanjian, *agy.*, s. 133.

vurgulayan Barsamyan, “tanığın” istisnasız olarak ortadan kaldırıldığı Soykırım’a karşı değil, kurbanın nezdinde kendini bir “felaket” olarak inşa eden “soykırım iradesi”ne karşı mücadele başlatıyordu.

Barsamyan ve Yarcanyan’ın mücadeleleri baştan başarısızlığa yazgılı mıydı? Az da olsa başarma şansları yok muydu..? Kuşkusuz, vardı. Fakat tarih, celladın tarihi olarak, bizzat onun eliyle inşa edilecekti. Tarih boyunca yüzlerce, binlerce kez olduğu gibi. Bir kez daha...

E K L E R

DEHŞET FIRTINALARI (Şiirlerin Türkçe Çevirileri)

1. Kanlı Şafak

Ey, sizler! Tanımadığım dostlarım ve fikir öncüleri
Sizler! Yenilmez evlatları Batı dünyasının...
Sizler! Ebedi kardeşler, tükenmek bilmez merhamet ve ölçüsüz intikam depoları...
Siz koca adamlar, siz adalet emekçileri, siz kurşun işlemez askerler,
Siz azametli kahramanlar, İlkbaharların müjdeci melekleri,
Dünyanın dört bucağından çelik iradeleri ve bükülmez ümitleriyle kopup gelen,
Siz adalet sözcüsü elçiler, ve siz tatlı dilliler,
Gelin bugün, gelin artık göreyim sizi, şu ağlamaktan kanayan gözlerimle,
Gelin artık Özgürlük pınarlarının elmas çeşmelerini açmaya,
Ve Cinayetlerin mezarlarını kazıp, Adalet'in Altından Sarayları'nı dikmeye,
Tırmanın emin adımlarla, şu katil, şu kalles Şehrin
Kan içici caddeleri boyunca...

Ve biliyorum siz de bitmiş tükenmiş bir haldesiniz,
İmkânsız dövüşlerin dehşetinden.
Sadık ayaklarınızın altında tedavi edilmez yaralar açıldı biliyorum...,
Ve adaletten şaşmayan ellerinize saplanmış mermiler...
Sizin de kulaklarınız bizim dehşetli ağıtlarımızla sağırlandı biliyorum
Ve eridi gitti dişleriniz ağızlarınızda gıcırdatmaktan...
Ve sizin de şarkılarınız gırtlığınızda,
Tıpkı benim dudaklarımdaki öpücük gibi
Ve yakarışlarınız, benimkiyle birlikte, ölüp gittiler
Kahkahalarının sağanağında merhametsiz düşmanın...
Ve tebessümünüz taşlaşıp kaldı aydınlık yanaklarınızda,
Zehirli kadehlerin diplerinde kalan sarhoşluğum gibi...
İşte aklım, ki sizindi, sürdüler karanlıktan karanlığa
Ve can verdi intikam duyğum, amansız ve gaddar darbelerle...
İşte gözbebeklerim, kendi kalemimle oyduklar,

Ve sizin kitaplarınızın alevi, beynimi yakıp durmakta hâlâ...
Ve biçare haçım koynumda, bakın, saymakla meşgul
Düşmanın ölümcül hançerinin açtığı yaraları

Ah..! Gelin, gelin ki sizi göğsümde dinlendireyim nihayet
Ve alınlarınız tanısın hayır dualarının/takdir öpücüklerini
Ve titrek ellerimle tutup o mert ellerinizi
Alıp götüreyim sizi iyilik pınarlarımızın şelalesine,
Ve kulaklarınız son bir kez daha yasa boğulsun sizi yücelten şarkıların şarkısıyla,
Bugün hep beraber, Anavatanın kökünden sökülmiş ormanlarında
Ve harap olmuş mabetlerinde diz çöküp söyleyeceğimiz...
Haydi gelin ki öpebileyim artık adalet dağıtan kılıçlarınızı,
Adalet ve intikam kokusuna hasret
Şu kupkuru kesilmiş dudaklarımla...
Ve yıkık evimin gıcırdasın temelleri,
Sizin yıllardır beklenen adalet çınlayan adımlarınızla...
Gelin, açın, artık batmayacak Güneşe penceremin kepenklerini...
İşte bacamdan bugün mutluluk tütüyor,
Ve cansız horozum, bahçemin harap duvarına tünemiş
Şafakların söküşüne ötüyor, müthiş bir coşkuyla...

Vahan Yarcanyan

Սիւսանի Թան է որ կը գիւցազներդէ . . . Անոր վիտայոց տրինը, անոր ըմբռնող Լոգին է որ
տա՛հաւորէն կ'ենայ, կը փրփրի նաև կրտսեր եղբորը մէջ. Սիւսանի Թան ու բաւականը կար-
ծես կ'անցնի, անտիջի մը պէս, այս զարհուրող քիթորիկներուն մէջէն, ու
գիշերուան դէմ Ծառացած, արիւնաներկ տըշալոյսի առաջին լոյսին կ'սպասէ, նոր կ'ան-
գին երջանկութիւնը սաղմոսերգելու համար։

«ՇԱՆԹ»

ԶԱՐՀՈՒՐԱՆՔԻ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐ

ԱՐԻՒՆԱՆԵՐԿ ԱՐՇԱՆՈՅՍ

Ո՛վ դուք՝ անծանօթ բարեկամներս ու զաղափարի ջահակիրներ,
Դուք զաւակներդ անպարտելի՝ Արեւմտեան աշխարհի . . .
Դուք յաւերժական եղբայրներ, շտեմարան անսպառ գութի ու անչափելի վրէժի . . .
Դուք հսկաներ, դուք արդարացան մշակներ, դուք անխոցելի զինուորներ,
Դուք անհղաթիւ հերոսներ, Գարուններու աւետարներ հրեշտակներ,
Աշխարհի չորս ծագերէն՝ պողպատեայ կամբով ու անընկճելի յոյսով սուրացող,
Դուք արդարախոս պատգամաբերներ, եւ դուք քաղցրալեզու բերաններ,
Եկէ՛ք այսօր որ տեսնեմ ձեզ վերջապէս, սա աչքերովս արիւնաբամ,
Եկէ՛ք այլեւս բանալու աղամանդեայ ծորակները Ազատութեան աղբիւրներուն,
Ու պնդելու դամբանները Ոճիրներու՝ եւ կանգնելու Պալատները Ոսկեղէն Արդարութեան,
Բարձրացէ՛ք վեր հաստատարայլ, սա՛ դաւադիր ու ոճրապարտ Քաղաքին . . .
Արիւնախում պողոտաներու երկայնքէն . . . :

Ես գիտեմ որ դուք ալ յոգնած էք ու պարտասած,
Անկարելի մարտնչութեամբ զարհուրանքէն.
Ես գիտեմ որ ձեր ալ հաւատարիմ ոտքերուն տակ անբուժելի վէրքեր կան . . .
Ու ձեր արդարակշիռ ձեռքերուն մէջ միտած զնդակներ . . .
Ես գիտեմ որ ձեր ալ ականջները մեր զարհուրելի ողբերէն խլացան
Ու մաշեցան ձեր ակուանները ձեր բերնին մէջ՝ կրճտալէն . . .
Ես գիտեմ որ ձեր ալ երգերը ձեր կողորդներուն մէջ,
Ինչպէս իմ համբոյրս՝ իմ շրթունքներուս վրայ՝
Ու ձեր աղբանները իմինիս հետ՝ մեռան,
Անազօրոյն թշնամիին բրբիւններուն տարափին տակ . . .
Ու ձեր ժպիտը ձեր լուսավառ այտերուն վրայ քարացաւ
Ինչպէս իմ զինովութիւնս թունաւոր բաժակներուն խորը . . .
Ահաւասիկ իմ միտքս որ ձերն էր՝ խաւարէ խաւար աքսորեցին.
Ու մահացաւ վրէժս, անողորմ ու անկարելի հարուածներէն . . .
Ահաւասիկ իմ բիւրս իմ գրիչովս փորեցին,
Ու ձեր զրբերուն բոցէն դեռ իմ ուղեղս կ'այրի . . .
Ու խաչս անզօր՝ մահացու դաշոյն թշնամիին ձեռքին մէջ՝
Տեսէ՛ք, սրտիս վրայ, իր անհամար վէրքերը կը հաշուէ . . . :

Օ՛հ եկէ՛ք, եկէ՛ք որ վերջապէս ձեզ սրտիս վրայ հանգչեցունեմ
Եւ ձեր նակատները ճանչնան համբոյրները օրհնութեան
Ու դողդոջուն ձեռքերս ձեր անկաշառ ձեռքերուն մէջ՝
Թոյլ տուէ՛ք որ մեր երախտիքի աղբիւրներուն ջրվէժին տանիմ ձեզ,
Եւ ձեր ականջները վերջին անգամ մ'ալ երգերուն երգէն սգաւորուին,
Զոր այսօր մենք բոլորս՝ ձեր փառքին համար պիտի երգենք,
Հայրենիքիս արմատախիլ անտառներուն ու կիսակործան տաճարներուն մէջ ծնկալոգ . . .
Անապարեցէ՛ք որ կարենամ այլեւս համբուրել ձեր սուրբըր արդարաբաշխ,
Սա պապական ծառաի շրթունքներովս,
Որ արդարութեան ու վրէժի բուրումներուն կարօտէն կ'այրի . . .
Ու կիսակործան տնակիս հիմները թող ճռնչեն . . .
Տարիներէ ի վեր սպասուած, ձեր քայլերէն արդարաճնչիւն . . .
Եկէ՛ք բանալու լուսամուտիս փեղկերը այլեւս անգիշեր Արեւին . . .
Ահաւասիկ բուխերիկս այսօր իր երջանկութիւնը կը մխայ,
Ու արաղաղս կիսամեռ, պարտէգիս փլատակուած պատին վրայ թառած,
Արշալոյսներու զարթնումը կ'երգէ, անհնարին յուզումով . . . :

Վ.Ա.ՆԱՆ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ

“Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları), “Arünanerg Arşaluys” (Kanlı Şafak)

Şant 2, 23 Kasım 1918, s. 23.

DEHŞET FIRTINALARI

2. Lanet ve İntikam Çığlığı

Şehit düşen ve yaşayan tüm Ermenilere hediye

Yıllardan beri ve bu gece yeniden şeytani iğrençlikteki yüzleriniz binlercenizin
Sürüngeçler gibi akıp gidiyor yaralı ve yaslı gözlerimin önünden...
Ah! Nasıl lanetlesem sizi! Ve hangi kızgın kelimelerimle dağlasam kanlı duvarlarına kabrinizin
Mide bulandırıcı isimlerinizi cinayetlerin, şerrin ve felaketin
Sizler ki, dehşetle bir anıldı adlarınız, cellatbaşı çingene Mehmed Talat,
Darağaçlarının hizmetkârı Ahmet Cemal ve asker kılıklı haydut general Enver,
Veyahut utanmazca o namı taşıyan siz doktorlar, kan içici Bahaeddin Şakir ve kana susamış Nazım,
Ve sen, merhametten nasipsiz iğrenç Reşit ve gecelerin sırtlanı Salih Zeki,
Ve siz komiserler, Azmi ile Bedri soysuzu ve sen mühtedi dinsiz Kemal,
Ve Atıf'lar, Muammer'ler ve Siz, payeli veya payesiz, susamış it sürüleri
Ve Siz! On binler ve on binlerce layık akılsız evlatları intikamcı Önder'in [Halife'nin]...
Sırmalı askerler veya rütbeliler ve siz bir damla ışıktan mahrum bırakılmış ayağı çıplaklar...
Siz, zavallı Başkent'in beş asırdır sahipleri, gözyaşına ve kana merhameti olmayanlar,
Siz, kan emici sülükler ve Kötülüğü yücelten Cinayet tellalları...
Siz, adaletsiz Yargıçlar ve utanmaz gavatları fahişe kanunun...
Siz, taş kalpliler, kayıtsızlar, sefa pezevenkleri ve ayakçıları
Siz, yüzyıllardır yaltaklanan karı kılıklı köleler ve sadakat cüceleri;
Siz, günahkâr benliğin timsalleri, fıkır-i hürriyetin bihaber yoksunları
Ve ölümümüzün şöleniyle sarhoş, Siz, değersiz ve cüretkâr savaşçıları basın...
Uzağı göremeyen gözler ve kandilsiz zihinleri doğruluğun aydınlık mihrabının,
Siz, sözsüz şairler, maskeli ve kalpsiz duyarlılar,
Ve Fikir Saraylarının yalancı sözcüleri ve iki büklüm eli boş çalışanları...
Ve bilhassa sizler, mücrimlerin şakşakçıları ve dilsiz, çenesiz savcılar
Ve ceset tepelerimizden altın kuleler inşa eden siz hilebaz satıcılar,
Ve şehit bir ırkın kızıl kitabını karıştıran siz kör tarihçiler,
Layık olmayanlar ve merhametin, güneşin, ışığın ve yaşamın önüne dikilmiş
İnsan kılıklı yılanlar ve kanımızın kokusuyla başı dönmüş siz sayısız kurt köpeği,
Cüppe ve etek öpmekten, siz, nefesi pis kokanlar,
Siz, kutsalları çiğneyen ve inançlarla alay eden, allahsız din adamları,
Siz, görkemli bayındır şehirlerin üstünde kanatlanmış, ateş kusan, alev dilli devler

Siz, masum ırkımı güpegündüz öldüren, uyumaz yırtıcı kurtlar
Siz, yaradanın alnına sürülmüş silinmez, yok edilmez lekeler,
Siz, göğün rengini ve anasının gözlerini daha tanımamış bebeklerin hissiz cellatları,
Siz, sefilane İyilik yoksunu, Kötülüğün secdeye gelmiş vârisleri
Siz, İrfan ve Kardeşliğin Kutsal hazinesinden nasipsizler,
Siz, dâhileri ve mahirleri katleden, güneşin ışığını hak etmeyen görmezler...
Siz, Fikir dilencileri ve siz, Düşüncenin acınası (yama yapan) eskicileri...
Siz, Kutsiyet gülü bacılarımızın duvaklarına el uzatan vicdansız sefihler...
İki büklüm babaları ve körpecik kızları dahi esirgemeyen siz cehennem zebanileri...
Bir damla süt için anasının memesine yapışmış Allah vergisi minik canları
Anasının koynunda o göğüsle birlikte hançerleyen siz Cürüm şövalyeleri,
Kocamış anaları ve gül misali ergenleri kılıçtan geçiren siz, insan yiyen kaplanlar
Siz, Felaketin kızıl sağanakları ve bir nebzecek Vicdanın parçalanmaz kayaları...
Siz, cinayetin siyah kar fırtınası ve bir damla insafın bulunmaz mağaraları...
Siz, Madde ve Altın'ın esirleri ve ganimetin korkusuz, dalkılıç kahramanları
Düşman silahlarının gümbürtüsüyle dehşete kapılmış siz karı kılıklı sefiller
Ve silahsız bir ırkı kılıçtan geçirmeye yeltenen, siz, zırhlar kuşanmış cengâverler...
İşte elinizin on parmağından ve ağzınızdan ırkımın kanıdır akmakta olan,
Aka aka –kim bilir nasıl korkunç çağlayarak bu kez– gelip paramparça kalbimi boğan...

Ah, hangi acı dizelerle lanetlemeli cadı analarınızı, aymaz bir gecede rahmine düştüğünüz...
Ve günah yuvası böğrünü onların, günler boyu çamurunuzu karan...
Ve iğrenç rahimlerini, bir fesat anında sizi hayata atan...
Ey layık olmayan sizler, küle dönecek o şilteler, o felaket şilteleri ki
Kana bulanmış bir Sabah veya korku dolu bir Gece vakti karanlıktan aydınlığa sızdınız üzerlerinde
Taş kesecek hain eller, beşiğinizi kötülük saçarak sallayan...
Ve tutulsun o imansız diller, vicdan zerreciğinizi kindar türkülerle uyutan,
Uyuttular onu nice zamandır, Korku ve Dehşetin eşiğinde,
Kurumadı mı hâlâ o zehir dolu memeler, Kötülük tohumunu ağızlarınıza akıtan?
İşte kararıyor cehennemden çıkma hilal, cehennemi simanızı yıllarca aydınlatan
Ve yıkılıyor hınç tapınakları, bağdaş kurup Tanrınızın kelamına kulak verdiğiniz...
Ama hangi kem yıldız sizi kaybolunacak yollara yöneltecek...?
Ve hangi pınarı Evrenin, kanlı ellerinize bir damla su dökcek...?
Veyahut bundan böyle hangi değirmeni yeryüzünün bir tutam un akıtacak olduğundan ağzınıza...?

Ve insafsızlığa konak hangi buzullar bedenlerinize sığınak olacak ...?
Veyahut hangi Kutsiyeti toprağın razı olacak iğrençliğinizin gömülmesine bağrına...?
Yok artık size bir nebze umut bile yeşeren baharların renklerinden
Yok artık size bir ışık huzmesi bile şenlenen yazların Cennetinden
Yok artık size kokunun zerresi bile vatanımda açan kıpkırmızı güllerden
Yok artık size bir esinti bile Ermeni göğünün kutsal kanatlı meleklerinin melteminden...
Siz, ne Ermeni fakirin paçavrasına ne de varsılın kırıntılarına layık olanlar...
Asırlarca akacak üzerinize coşkun ve kudurmuş İntikamımızın kurumaz çağlayanları...
Ve öfkemizin güneşiyle yanacak çıplak başınız, Şer yuvası...
Ve Ermeni bileklerinin ateşiyle moraracak dehşet içindeki dudaklarınız...
Artık kalplerimiz birer ocak ve gözlerimiz korkunun fenerleri...
İşte bundan böyle altın kalemim orağınızdır ve mürekkekim zehirli şerbet...
İşte ışıgım karanlığınızdır ve savaş türkülerim cenaze ezginiz...
Fakat hele bir görün, ey akılsızlar, nasıl kalktı ayağa o ırk, nafile öldürmeye çalıştığınız,
İşte, binler binler koşuyor Ararat'ın tepelerinde dalgalanan Üç Renge,
İşte ahdetmiş gidiyor Ermeni evlatları, haç çıkartarak ve yalınayak, öpüp gözyaşlarıyla kutsamaya,
Bayrağımızı, Bayrakların Bayrağını, renklerinden, kıvrımlarından, dalgalanışından, bugün
intikam, intikam, intikam akan...!

Vahan Yarcanyan

ԶԱՐՀՈՒՐԱՆՔԻ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐ

ՆՁՈՎՔԻ ՈՒ ՎՐԷՏԻ ԱՂԱՂԱԿ

ՆՈՒԷՐ՝ ՆԱՀԱՏԱԿՈՂ ՈՒ ԱՊՐՈՂ ԲՈԼՈՐ ՀԱՅԵՐՈՒ

Տարիներէ ի վեր, ու նորէն այս գիշեր, ձեր բիրաւոր ու նողկալի դէմքերը չարաշուք,
 Իմ վերաւորի ու սգաւորի աչքերուս առջեւէն, սողուններու նման կը սահին . . .
 Օհ, ի՞նչպէս նզովեմ ես զձեզ, եւ ո՞ր բառերովս հրաշէկ՝ խարանեմ ձեր անունները զազրելի,
 Ոճիրներու, չարիքի ու եղեռնի, ձեր դամբարանին արիւնլուայ պատերն ի վեր . . .
 Դու՛ք որ, զարհուրանքով կոյուեցաք՝ դանձապետ գնչուդ՝ Մէհմէտ Թաւալաթ,
 Կախազաններու սպասարկուդ Ահմէտ ձէմալ՝ ու զինուորեալ աւագակդ զօրավար Էնվեր,
 Կամ անամօթաբար տիտղոսաւած բժիշկներդ՝ արիւնկզակ Պէհաշտօնի Շարիք ու արիւնարբու Նազըմ,
 Ու դո՛ւն ժանտատեսիլ ու գութի չքաւորդ Բէշիտ ու զիշերապահ բորենիդ Սալիհ Զէքե,
 Եւ ոստիկանապետներդ վատասերած Ազմի ու Պէտրի ու կրօնափոխ անկրօնդ Քէմալ . . .
 Ու Աթըլներ ու Մուամէթներ եւ Դուք տիտղոսաւոր կամ անանուն փոհմակներդ պապական շուներու,
 Եւ Դո՛ւք՝ բիրաւոր ու բիրաւոր արժանաւոր անբան զաւակներդ՝ վրէժխնդիր Առաջնորդին . . .
 Ոսկեհամուկ զօրականներ, կամ աստիճանաւորներ եւ դուք բոկոտն զրկեալներ կաթիլ մը լոյսի . . .
 Դուք տէրերդ հինգ դարերու թշուառական Ոստանին, անկարեկիր եւ արցունքին եւ արիւնին,
 Դուք արիւնարբու տղուկներ եւ փառարանիչներ Չարիքի եւ մուկնտիկներ Ոճիրի . . .
 Դուք անօրէն Դատաւորներ եւ անամօթ կաւատներ պոռնկացած օրէնքին . . .
 Դուք, սառնասրտեր, անտարբերներ, շուայտութեան փեսաներ ու պաշտօնատարներ կաշառակեր
 Դուք դարերէ ի վեր բծնող կնամարդի ստրուկներ եւ անձնութեան զանազաններ.
 Դուք հսկաներ մեղապարտ եւին եւ անհաղորդ զրկեալներ ազատութեան զաղափարին
 Ու մեր մահուան խնդրէն զինժի, Դուք՝ անարժան եւ անվեհեր ռազմիկներդ մամուլի . . .
 Կարճատես աչքեր ու անպատեթ մտքեր ճշմարտութեան լուսավառ խորանին,
 Դուք անբան բանաստեղծներ ու դիմակաւոր ու անախտ զգայուններ,
 Ու ստաբիլ բաներներ եւ կորստամակ անշահ գործաւորներ Գաղափարի Պալատներու . . .
 Եւ դուք մանաւանդ ծափահարիչներդ ոճիրներու եւ անլեզու ու անկզակ դատախազներ
 Եւ դուք մեր դիակներու ըլուրներէն ոսկիէ աշտարակներ կառուցանող վաճառորդներ չարաշահ,
 Եւ նահապետի ցեղի մը կարմիր մատնանը թղթատող դուք կոյր պատմագիրներ,
 Անարժաններ, եւ գութին եւ արեւին եւ լոյսին եւ կեանքի ճանապարհին
 Դուք մարդակերպ օձեր եւ մեր արեան հոտէն խնայեցած շնագայլերդ բիրաւոր,
 Պատմութեաններ եւ վերարկուներ համբուրելէն, դո՛ւք զարշահողաւոր բերաններ,
 Դո՛ւք, սրբութիւններ կոխտող եւ հաւատներ ծաղրող, կրօնականներդ անաստուած,
 Դո՛ւք, հնադարեան Սուրբ Տաճարներ քանդող ու մատուցներ պղծող անկրօն քարոզիչներ,
 Դո՛ւք, պայծառաշէն ու ոսկեհիմ քաղաքներու վրայ թեւածող, կրակածոր ու հրալեզու դեւեր . . .
 Ստեղծողին ճակատին բաւած դուք անկորնելի ու անջնջելի մրուրներ . . .
 Դուք երկիրներու գոյնը եւ իրենց մօրկանը աչքերը չճանչցող նորածիններու դուք անզգամ դահիճներ,
 Դո՛ւք, ապաժառանգներ Իմաստութեան եւ Չարիքի երկրպագու ժառանգորդներ
 Հանճարներ ու տաղանդներ մահացնող, դուք արեւին լոյսին անարժան կոյրեր . . .
 Դո՛ւք, Գաղափարի մուրացիկներ եւ դուք արեւին լոյսին անարժան կոյրեր . . .
 Կորստամակ հայրերու եւ տասնամեակ կոյսերու իսկ չը խնայող դուք դժոխսածին հրէշներ . . .
 Իրենց մօրկանը տոհմներու վրայ պո՛ւտ մը կաթ ուրոնող աստուածատուր մանուկները
 Մարերու կուրծքին վրայ ու կուրծքին ճեւ դաշունահարող՝ դուք Ոճիրի ասպետներ .

“Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları), “Nzovki yev Vreji Ağagag” (Lanet ve İntikam Çığlığı)

Տant 4, 7 Aralık 1918, s. 44-45.

Հառամած մայրեր ու վարդապետի պատանիներ սրածող դուք վագրերդ մարդակեր
Դո՛ւք, տեղատարափ կարմիր անձրեւ եղեռնի եւ անկործանելի ապառաժներ պուտ մը եղճի . . .
Դո՛ւք մըրկավազ սեւ ձիւն ռճիւրի եւ անգտանելի քարայրներ կաթիլ մը գութի . . .
Դո՛ւք, գեղիններ Նիւթին եւ Ոսկին եւ աւարի անվիհներ ու սուսերամերկ հերոսներ . . .
Թշնամիին զէնքերու շառաչունէն սարսափող դուք կնամարդեր եղկելի.
Եւ անզէն ցեղ մը սրածելու յանդգնող, դուք զրահապատ քաջամարտիկներ . . .
Ահաւասիկ ձեր ձեռքերուն տասը մատներէն եւ ձեր բերնէն ցեղիս արիւնն է որ վար կը հոսի,
Եւ որ կուգայ—ի՛նչ զարհուրելի սահմաններով այս անգամ—իմ բզկտուած սիրտս նորէն խխմելու...

Օ՜հ, ի՛նչ դառնութեան տողերով պէտք է անիծել ձեր մայրերը վճճւել, որ անամօթ գիշեր մը յղացան ձեզ...
Ու այն կողերը ոճրարոյն, որոնք օրերով ու օրերով ձեր տիղմը կերտեցին . . .
Ու արզանդները գարշաճի, որ չարաշուք ժամու մը՝ զձեզ դէպ ի լոյսը վիժեցին . . .
Պիտի մոխրանան աղէտի այն մահիճները, որոնց մէջ դուք ո՛վ անարժաններ,
Արիւնլուայ Առաւօտ մը եւ կամ Դիշեր մը սարսափի, խաւարէն դէպ ի լոյսը սողացիք . . .
Պիտի բարանան այն ձեռքերը դրուժան, որ ձեր օրրանը վատութեամբ օրօրեցին . . .
Ու պապանձին բերանները անհաւատ, որ վրիժառու երգերով, ձեր խղճի հիւլէն քնացուցին,
Քնացուցին զայն՝ անհուն ժամանակներէ ի վեր, Զարհուրանքի ու Սարսափի դուռներուն առջեւ,
Չը ցամաքեցան դեռ այն ստիւնները թունառատ, որ Զարիքին սերմը ձեր բերնին մէջ հոսեցին:
Ահաւասիկ կը խաւարի մահիկը դժոխածին, որ ձեր զեննական երեւոյթը տարիներով լուսաորեց...
Ու կը փլչին մեհենանները ռխակալութեան ուր ձեր Աստրժուն խօսքին ծալլապատիկ ունկնդրեցիք...:
Բայց ո՞ր աստղն է չարակամ՝ որ ձեզ մոռացութեան ճամբաներուն պիտի առաջնորդէ . . .
Եւ ո՞ր աղբիւրը Տիեզերքին, կաթիլ մը ջուր պիտի թափէ, ձեր ձեռքերուն մէջ արիւնաներկ . . .
Կամ ո՞ր աղօթքը երկիրներու այսուհետեւ պիտի ջամբէ իր սահանքէն՝ ձեր բերնին մէջ, երկու փոշի ալիւրի
Եւ անզթութեան օթեւան ո՞ր սառցյանները, հանգստարան ձեր մարմինին . . .
Կամ ո՞ր Արրութիւնը հողին, պիտի հաճէր ձեր զգուանքը, իր ընդերքին մէջը թաղելու . . . :
Այլեւս ոչ մէկ յոյս ձեզի վերածաղկող գարուններու զոյներէն . . .
Այլեւս ոչ մէկ լոյս ձեզի, վերագարթնող ամառներու Դրախտէն,
Այլեւս ոչ մէկ բոյր ձեզի, հայրենիքիս մէջ ծաղկող կարմրաներկ վարդերէն . . .
Այլեւս ոչ մէկ շունչ ձեզի, հայ երկիրքին սրբաթեւ հրեշտակներու զեփիւռէն . . .
Դո՛ւք, անարժաններ հայ տնանկին ցնցոտիին եւ մեծատունին փշրանքներուն . . . :
Դարերով պիտի հոսին ձեր վրայ չը ցամաքող ջրվէժները՝ մեր ամենի ու խելացնոր Վրէժին . . .
Ու մեր բարկութեան արեւները պիտի այրեն ձեր գանկերը ճաղատ, պահարաններ Զարիքի . . .
Եւ Հայկազունեան բազուկներու հուրէն պիտի կապուտանան ձեր շրթունքները ահարեկ . . . :
Այլեւս մեր սրտերը հնոցներ են եւ մեր աչքերը զարհուրանքի լուսարձակ . . .
Ահաւասիկ այսուհետեւ ոսկեգրիչս ձեր մանգաղն է եւ թանաքս օշարակ թունաւոր . . .
Ահաւասիկ իմ նրազս ձեր խաւարն է եւ երգերս ռազմաշունչ՝ ձեր թաղմանական մեղեդին . . .
Բայց նախ տեսէ՛ք, ո՛վ անբաններ, թէ ինչպէ՞ս կանգնեցաւ այն ցեղը, զոր ի զո՛ւր մեռցնել ջանացիք,
Ահաւասիկ, բխրաւորներ-բխրաւորներ ու խափ կերթան եռագոյնին, Արարատի կատարներուն վրայ
Ահաւասիկ ու խափ կ'երթան Հայորդիները, խաչակրելով ու բոկոտն՝ համբոյրներով եւ արտասուքով
Ո՛հ, Դրօշը, Դրօշներու Դրօշակ, որուն գոյներէն, ծաղերէն ու ծփանքէն, այսօր վրէժ, վրէժ, վրէժ
կը հոսի . . . :
Վ.Ա.ԼԱՆ. ՍՍ.ԲՃԱՆՍԱՆ.

DEHŞET FIRTINALARI

3. Bekleyiş

I.

Karardı evim ve gökyüzü kadim acılarımla gürlüyor bu gece,
Dehşet seli akıyor, cehennemî bulutlardan küle dönmüş çatısına, fakirhanemin...
Korkuyla dinliyorum gümbürtüsünü pencerenin kapalı kepenklerini döven suların
Ötede kör rüzgâr kükreyip sökerken köklerinden ağaçlarını kadim bahçemin

II.

Azgın, korkunç bir yağmur yağıyor, sığınaksız ve savunmasız ruhuma bu gece...
Ve rüzgâr ölüm türküleri uğulduyor, karanlık ve dilsiz ormanında acılarımın...
Altüst olmuş beynimde alev alev çoğalıyor dehşeti fırtınanın,
Ve yüreğimin labirentlerinde, meczup misali dolanıp duruyor ıstırap...

III.

Karanlığın içinde fırtınaya karşı, bir başımayım bu kudurmuş gecenin kollarında...
Ah, yetişin..! Yapıştı gırtlığıma yorulmak bilmez, acımasız elleri ölüm dehşetinin...
Yapayalnızım, işte atılıyor üzerime gazabı kükreyen rüzgârların,
Titriyor, üşüyorum bu gece acılarımla tek başıma, karşısında fırtınanın...

IV.

Ve acılarımla koyun koyuna, yetim bir çocuk gibi, karanlığın içinde, gözyaşı döküyorum
umutlarımla birlikte...
Bir an bile kırpmadan, Yaşam'ın kanlı yollarına dikip gözlerimi, seni anıyor, seni düşlüyorum...
Ah..! Ne vakit Kardeşim? Ne vakit yetişecek şefkatli ellerin ve tatlı gözlerin,
Akıp gitsem içlerine bu Gece; ey umudum, ey ruhumun dinmeyen Fırtınasının yağmurları...

Vahan Yarcanyan

այնքան կ'ընկրկին անտես ձեռքերը Գուրին, և հետզհետե կը ցանցառէր թիւը կեդրոնական բանտ բերուողներուն:

Ոչ մէկը քնացաւ. այն գիշերը բանտին մէջ, որովհետեւ մեծ ոչ մէկուն խղճմամբ իր հաշուե- յարդարութիւնը կը ցած էր բնել իր հոգիին հետ որ, վանդակում, թաշուններուն էն վայրին չափ կը հեւար, թերեւ իր հորիզոններուն վրայ ողբ- զգայով սե բախճակները կեանքը կտցող եղեւնին:

Ով կեանք, ինչ անուշ ես դուն, երբ հոգին կը վրդովի քեզի համար, ո՞վ դրա քու մէջդ այնքան լոյս, երբ մութին մէջէն է որ քեզ կը նա- յինք, ո՞վ երազը հոգիին, ո՞վ կեանքի խորհուրդ:

Բե՛ծ ես դուն և աւելի՛ մեծ եղար այն գիշերը մի- համար:

Ի՞նչ մարդերէս վտարանդիի աչքերով, առաջին անգամ տեսայ բանտին լուսամուտէն, տամուկ արծ- զունութիւնը որուն ան, առաջին ընկրկումը գիշերին որ այդը պիտի ծնէր: Քանի յայտի կաթիլները թա- վանցկութիւն կուտային գիշերին, այնքան կը ստուարանար մութը մտքիս չորջ:

Երկու հարիւրէ աւելի մտաւորական հայու- թիւն հաւաքուած էր արդէն կեդրոնական բան- տին մէջ այն գիշերը: Տեսնե՛ք գիշերը ինչ կտակ- պիտի բնէր Օրուման՝ մեր ճակատագիրներու մասին:

ՄԻԿԱԵԼ ԵԱՄՏԱՆՅԱՆ

Վահան Եարճանեան կատարելապէս յայտնութիւն մը եղաւ, իր քերթուածներու այս շարքով, որոն- տակ անտարակոյս առանց վարանումի պիտի ստորագրէր իր եղբայրը՝ մեծանուն Սիամանթոն: Վահան Եար- ճանեանի բանաստեղծութիւնները, իրենց ուժգին և կատաղի արտայայտութեան մէջ, ժամանակին ծնունդն են, ողջուած՝ արեւնի և արցունքի հեղեղով մը: Ուրախ ենք որ Հեանթի՝ առաջնութիւնը կուենայ հրա- տարակելու այս քերթուածները, որոնց տպագրութիւնը՝ մեր ընթերցողներուն վրայ, մեծ եղած է, և իրա- լունքով:

ԶԱՐՀՈՒՐԱՆԻ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐ

Ս Պ Ա Ս Ո Ւ Մ

I.

Խաւարեցաւ տնակս, եւ երկինքը կը զոռայ՝ իմ հինաւորաց ցաւերս այս գիշեր,
Զարոյթանքի անծրելը կը հոսի, դժոխային ամպերէն այրեցաւ տանիքին վրայ խրճիթիս . . .
Սարսափելով կ'ունկնդրեմ ջուրերու շառաչին, որ փակ փեղկերը պատուհանիս կ'ապտակէ,
Մռնչող կոյր հովին հետ՝ որ կը սարսէ արմատներէն՝ տերեւաթափ ծառերը հնորեայ պարտէզիս . . . :

II.

Կատաղութեամբ ու անեղածայն կ'անծրելէ, անպատասպար ու անպաշտպան հոգիիս մէջ այս գիշեր . . .
Ու կը մռնչէ քամին մանրզներ՝ խաւարեալ ու անխօս անտառին մէջ ցաւերուս . . .
Անկրօնալ գանկիս մէջ կը ճրդեհուին, կը բազմանան սարսափները փոթորիկին,
Ու սրտիս անհամար նամբաներուն մէջ՝ առապանքը խենթի մը պէս կը ճեմէ . . . :

III.

Խաւարին մէջ ու փոթորիկին դէմ, միայնակ եմ թեւերուն մէջ այս ամենի գիշերին . . .
Օ՞, հասէ՛ք, կը խեղդեն զիս անկարեկիր ու անխոնջ ձեռքերը մահուան սարսափին . . .
Միս միմակ եմ, ահաւաղիկ ինծի կը սուրայ կատաղութիւնը մռնչող հովերուն,
Ու կը դողամ ու կը մսխմ այս գիշեր, ցաւերուս հետ՝ ու փոթորիկին դէմ առանձին . . . :

IV.

Ու փաթուած իմ վշտիս՝ խաւարին մէջ ու յոյսերուս հետ որբի մը պէս կ'արտասուեմ,
Անթարթ աչքերս յառած՝ Կեանքի արիւնամերկ նամբաներուն, քեզ կը հառաչեմ, քեզ կ'երագեմ . . .
Օ՞, ե՛րբ, ե՛րբ պիտի հասնին Եղբայր իմ, քու ձեռքերդ գորովի ու քաղցրութիւնը աչքերուդ լճակին,
Որոնց մէջը ես հոսի ապ Գիշեր, ո՞վ յոյսս, անծրելները հոգիիս անապառ Փոթորիկին . . . :

ՎԱՀԱՆ ԵԱՄՏԱՆՅԱՆ

DEHŞET FIRTINALARI

4. Dua

Ve harabeye çevrilmiş Şehirlerin mezar kazıcıları şöyle gürlediler...

“Sen hayattan bihaber veya yolunu kaybetmiş yolcu,
Nereye koşturuyorsun karanlıklarla, çıplak ayakların kanayarak
Dur burada ve üzerindeki küllerden silkin
Ve şu kayıtsız gözlerini tereddütsüz ve korkmadan
Eziyet ve İstirap yüklü bu toprağa çevir
Çevir ki sen de tanıyasın Hayatın Kötülüklerini
Ve bakışlarındaki hüznü gözlerimizdeki ateşe daldır
Daldır ki ruhlarımız kaynaşsın bari bir kez
Ve derbeder aç vücudunu dinlendir
Şu ak mermerlerin dinginliğinde
Ve sözlerimizdeki hakikate kulak ver bu akşam...

“Mezarların derinliklerinde mahpus kalmaktan
Yıllardır bir şafak görmedi gözlerimiz
Ve ellerimiz kazma ve küreklerin çeliği ile aşındı
Dehşet eş oldu bize ve matem çığlıkları
Ninnimizdi kararmış gözlerimizde
Ve nicedir ki
Gündüzlerimiz gecelerle alabora
Ama toparlan ve yüreğini pek tut
Kapa gözlerini ve sinirlerini gerip dinle bizi bu gece
Dinle ki hikâyemizi duyuralım artık”

Ayaklarımızın dibinde yatan şu mezarlık
Yüzyılların Matemini ve Öfkesini taşıyor koynunda
Şu bedbaht ellerimizle binlercesini gömdük
Bütün yıldızlarını, bütün güneşlerini İrkımızın
İşte onlar bu toprakların karanlığında yatmaktalar
Şehrin sayısız canlı cenazeleri, azgın bir fırtına misali

O dehşet gecelerinde, topu birden, topu birden
Kefenlerinin ve buz gibi vücutlarının aydınlığıyla
Kollarımıza atıldılar karanlığın içinden
Atalarının ve gözlerinin öfkesiyle devirip
Kabrın kalın duvarlarını ve demir kapılarını...
Kimileri de kendi mezarlarını bir başlarına soluk soluğa kazarken
Yok oldular toprak sel gibi boşalınca üzerlerine
Kimileri de yere kapanmış “Yardım edin, yardım edin” diye haykırıyordu
Çünkü her anı yaşamın ölümdür bizim için.”
Ve başkaları: “Yardım edin, yalvarırız size
Koşun kardeşler, gelin istirahatgâhımızı hazırlayalım hemen
Çünkü düşman yetiştirdi işte ve biz hasretiz bu toprakların nimetine”
İhtiyarlar gördük bu insafsız gözlerle
Ölmüş evlatlarının cesetlerini sırtlamış
Istırap zincirlerinden iki büklüm bir halde
Elleri titreye titreye ve çeneleri takırdarak
Evlatlarının cesetlerini ve kendi canlı cenazelerini
Bu toprakların iktidarına armağan ettiler...
Dilberler vardı ve saçlarını koyvermiş sefil anneler
Beyaz ellerinde katlanmış mektup yığını
Mezara koyuluyorlardı ölüme susamışçasına ve mutlu hüznle...
Kimileri saçının büklümünü evladının ve kendi boğazına gerip
Saniyeler içinde mutlulukla öldüler...
Ve başkaları ve binlercesi duvar diplerine büzüşmüş
Ağlıyorlardı bizim insafsız ellerimizin hayrından tahammülsüz
Ah, gövdelerinden koparılmış kafalar gömdük biz
Gözlerinden yıldızlar gibi gözyaşı akıyordu hâlâ...
Zaten can vermiş bedenlerinin hayaliyle...
Ve başları kesilmiş bedenler, gözleri ışığa hasret
Onulmaz yaraları bir kez daha kanayan...
Ve nice inleyen kalpler ve sınıksız kenetlenmiş bilekler...
Ve ne anneler vardı, ak saçlarının tutamlarından
Alelacele boğma halkaları örüp, onları
Evlatları için Cinayet Şehirlerine doğru

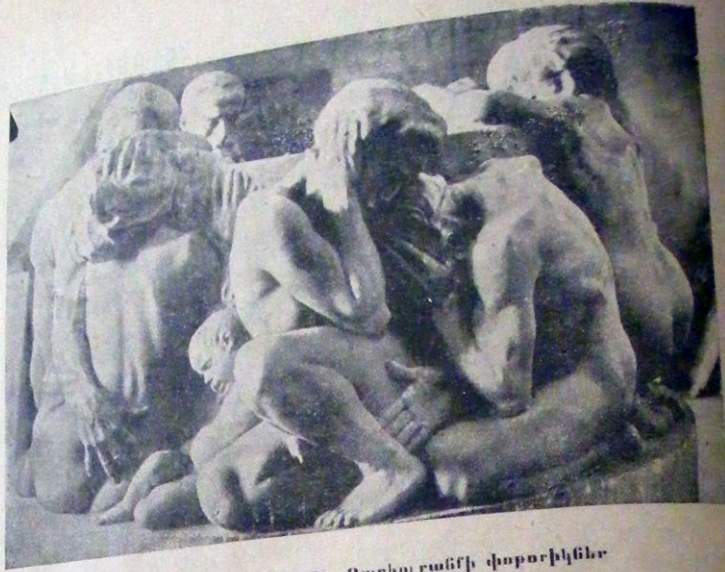
Rüzgârların sınırsız iyiliğine teslim ettiler
Ne bu dehşet, mezarlar var daha
Gece boyunca kımıldayıp duran...
Ve ne ölümler, Anılar sükun ettikçe
Toprağın altında sefilce inleyen
Ve sevgilerini ve kinlerini unutmayanların
Yıllardan beri bitmeyen korusu...
Ve bak, binlercesi parmaklarını yaralarına daldırıp
Şeytani bir iradeyle ve aceleyle mermerlerin umarsızlığına
Şu anlaşılmaz satırları yazdılar kanlarının kızılığıyla...

“Hey, yetiştik nihayet toprağın altından Size yeni Kılıçlar yapmaya...”
“Işık bizim mezarımızdan doğacak...”
“Ölüyoruz ki siz silahlanasınız...”
“Ana, ana, kutsa beni ve yenilmez Irkımı...”
“Bizim mezarımızdan filizlenecek Baharın özgürlük çiçekleri...”
“Bizim ölümümüz düşmanın ölümüdür yalnızca...”

“Ama neden ağlıyorsun acı acı ey Kardeş veya İstirap yoldaşı
Yakışmaz artık Irkına hüznün, gözlerine gözyaşı
Çelikten zırh geçir güçsüz bedenine, yumruklarına ve yüreğine
Mezarların sessizliğini bozma inilti ve gözyaşlarıyla
Ayağa kalk, ayağa kalk, işte doğuyor Şafak...”

Ve o zaman ben kararlılıkla ayağa kalkmadan önce
Günlerden beri bekleyen herkesle birlikte
Diz çöktüm ve ışığa hasret gözlerimi Işığa dikip
O Kutsal Toprağı öptüm uzun uzun ve huşuyla dua ettim...

Vahan Yarcanyan

Ի.Ս.Ն. ՄԷԼԻՍԻՆԻ.—Զարհուրանքի փորձեր

ԶԱՐՀՈՒՐԱՆՔԻ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐ

ԱՂՕԹՔ

Ու Գերեզմանափորները աւերակեալ Քաղաքներուն՝ այսպէս որոտացին . . .

«Դուն կեանքէն անգիտակ ուղիւոր կամ ուղեկորոյս նանապարհորդ ,
Ուր կ'ըտապես խաւարներով՝ բոպիկ ոտքերդ արիւններէն . . .
Կանգ առ այստեղ, ու թօթուէ մոխիրները կերպարանքիդ ,
Եւ սա՛, քու աչքերդ անտարբեր՝ հակէ՛ անվարան ու աներկիւղ՝
Չարչարանքի ու Տառապանքի այս հողին վրայ ,
Որպէս զի դուն ալ նանչնաս Չարիքները Կեանքին . . . :
Ու միտքէ՛ քու նայուածքիդ տրտմութիւնը մեր աչքերու հուրին ,
Որպէս զի մեր հողիները գոնէ՛ անգամ մը մտերմանան . . .
Ու հանգչեցուր քու անտուղ մարմինդ թափառականի
Սա սպիտակ մարմարներուն անշարժութեանը վրայ ,
Եւ ունկնդրէ՛ մեր խօսքերուն ճշմարտութեանը այս իրիկուն . . . :

«Գերեզմաններուն խորութեանը մէջ բանտարկուած մնալէն
Տարիներէ ի վեր , մեր աչքերը արշալոյս մը չը տեսան .
Ու մաշեցան մեր ձեռքերը, բահերու եւ բրիչներու պողպատին հետ . . .
Չարհուրանքը մեր սնունդը եղաւ, եւ աղաղակը սուգերու՝
Մարական օրօրներ մեր մթազնած աչքերուն :
Եւ քանի՛ քանի՛ ժամանակներէ ի վեր
Մեր ցորենները գիշերներու հետ կը փոթորկուին . . .
Բայց ամիսփութ՝ ու վահանաւորէ՛ քու սիրտդ
Փակէ՛ աչքերդ ու ջիղերդ պրկելէն՝ ունկնդրէ՛ մեզի այս գիշեր
Որպէս զի մեր պատմութիւնը այլ եւս պատգամներ :»

—Այս գերեզմաննոցը որ մեր ոտքերուն տակը կը հանգչի,
Դարերու Սուգը եւ Չարոյթը ունի իր մէջ անթեղուած :
Մեր այս ձեռքերով տարաբաղդ՝ բիւրաւորներ ենք թաղեր,
Բոլոր աստղերը, բոլոր արեւները մեր Յեղին .
Անհաշուելի կիսամուկները Քաղաքին մէջ կը հանգչին . . . :
Այն սարսափի գիշերներուն, բոլորը մէկ, բոլորը մէկ ,
Իրենց պատանքին ու մարմինին սառույցներէն յուսաւոր՝
Խաւարին մէջէն, դէպ ի մեր բազուկները սուրացին . . .

“Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Firtınaları), “Ağotk” (Dua)

Տant 12, 25 Ocak 1919, s. 138-139.

Իրենց հակառակն ու աչքերուն զայրոյթովը տապալելէն՝
 Մահառուին պարիսպները եւ երկաթեայ դուռները հաստաբեկ . . .
 Կային որ՝ իրենց գերեզմանը անօգնական ու հեւասպառ փորելէն
 Անհետացան՝ հողը մըրկի պէս իրենց վրայ հոսելով . . .
 Կային որ՝ կ'աղաղակէին գետնամած. «Օգնեցէ՛ք մեզ, օգնեցէ՛ք մեզ
 Որովհետեւ կեանքին ամէն բոպէն, մահ է մեզ համար»:
 Եւ ուրիշներ. «Օ՛, օգնութիւն կը պաղատենք մենք ձեզի,
 Հասէ՛ք եղբայրներ, որպէս զի մեր հանգստարանը անմիջապէս պատրաստենք,
 Որովհետեւ թշնամին ահաւասիկ կը հասնի ու մենք ծարաւի ենք այս հողերու բարիքին»:
 Կերուները մենք տեսանք այս անողորմ աչքերով,
 Որ իրենց մահացեալ զաւակներուն դիակներով բռնաւոր՝
 Ու Տառապանքի երկաթեան երկաթեան կորարամակ,
 Դողդոջուն ձեռքերով ու կզակներ կափկափելով՝
 Զաւակներուն ու իրենց դեռ ողջ դիակները՝
 Այս հողերուն իշխանութեանը նուիրեցին . . .
 Գեղութիւնը կային եւ թշուառ մայրեր հերարձակ
 Որոնք իրենց ձեռքերուն մէջ տպիտակ՝ նամակներու դէզեր ծրարած
 Կը գերեզմանուէին անյագօրէն ու երջանիկ տրտմութեամբ . . .
 Կային որ՝ մազերնուն ալիքները իրենց զաւակն ու իրենց կոկորդին պրկելով,
 Բոպէներու մէջ երջանկօրէն մահացան . . .
 Եւ ուրիշներ եւ բիւրաւորներ պատերու տակ կ'ըկուած՝
 Կարտասուէին մեր անողորմ ձեռքերուն բարիքներէն անհամբեր . . .
 Օ՛, մարմիններէն անջատուած գլուխներ մենք թաղեցին
 Որոնց աչքերէն արտասուէր դեռ աստղերու պէս կը հոսէր . . .
 Իրենց արդէն մահացեալ մարմիններուն երազանքէն . . .
 Ու մարմիններ գլխատուած, աչքերուն լոյսին ծարաւի,
 Որ իրենց անբուժելի վէրքերէն անգամ մ'ալ կ'արիւնուէին . . .
 Եւ քանի՜ քանի՜ հեւացող սրտեր եւ բազուկներ անբակտի . . .
 Եւ դեռ մայրեր կային որ իրենց սպիտակ մազերու խուրձներէն
 Անապարանքով խեղդակապեր հիւսելով
 Իրենց զաւակներուն համար դէպի Քաղաքները ոճիրի
 Հովերուն անսահման բարութեանը յանձնեցին . . .
 Եւ ո՛վ զարհուրանք դեռ գերեզմաններ կան
 Որ գիշերն ի բուն կը շարժին . . .
 Եւ մեռելներ, որ Յիշատակներու յանձնարէն՝
 Հողին տակը թշուառօրէն կը հեծկտան . . .
 Ու ուրիշներ իրենց մէրերը ու վրէժները անմոռաց
 Տարիներէ ի վեր ամէն բոպէ, ամէն բոպէ կը խմբերգեն . . .
 Ու տնս բիւրաւորներ, իրենց մատները իրենց վէրքերուն մէջը թաթխելէն,
 Դիւային կամքով մը ու անապարանքով, մարմաներու անտարբերութեամբ վրայ
 Իրենց արիւնին կարմիրովը՝ սա՛ անհասկնալի տողերը գրեցին . . . »

- Օ՛, հասանք վերջապէս, հողին տակէն Ձեր նոր Սուրբը դարձնելու . . .
- Լոյսը մեր գերեզմանէն պիտի ծագի . . .
- Կը մեռնինք, որպէս զի սպառազինուիր . . .
- Մայրի՛կ, մայրի՛կ օրհնէ՛ զիս եւ Յեզս անընկճելի . . .
- Մեր գերեզմանէն պիտի ծլին ծաղիկները ազատութեան Գարունին . . .
- Մեր մահը, թշնամիին մահն է միայն . . .

«Բայց ինչո՞ւ կ'արտասուես դառնօրէն՝ ո՛վ եղբայր կամ ընկեր Տառապանքի,
 Տրտմութիւնը այլ եւս անվայել է Յեղիդ եւ արտասուէր աչքերուդ:
 Զրահէ՛ մարմինդ ուժարեկ եւ բուռնցքներդ ու սիրտդ պողպատէ՛
 Մի՛ խռովիր լուսնի գերեզմաններուն, հառաչանքով կամ արցունքով,
 Ոտքի կանգնէ՛, ոտքի կանգնէ՛, ահաւասիկ Արշալոյսը կը ծագի . . . »

Ու այն ատեն եւս վնոականօրէն ոտքի կանգնելէ առաջ,
 Ի՜նչ օրերէ ի վեր սպասող բոլոր հոգիներուն հետ՝
 Ծունկի եկայ ու լուսակարօտ աչքերս նորածագ Լոյսին յառած՝
 Այդ Սուրբ Հողը համբուրելէն, երկարօրէն ու երկիւղածօրէն աղօթեցի . . . :

ՎԱՀԱՆ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ

DEHŞET FIRTINALARI

5. Hasat

Talihsiz dostum Ardaşes Harutyunyan'ın anısına

İşte, karanlık bir gecenin dehşetiyle birlikte, kanlı ve vicdansız eller,
Geldiler acımasızca, ah, Barışın kapılarını Cürmün önüne yeniden açmaya.
Ve bütün köy korkuyla uyandı, kargaşanın ve kırbacın sesine,
Ve bir çırpıda ölüp gitti, mutluluğu, hayalleri ve iyiliği yaşamın, bir daha dirilmemesine...
İşte acınası sesler, Karanlık ve Cürmün içinde yavrularını arayan
İşte ızdırap ve hıçkırık, yumruklar sıkılmış, veya bir çift isyan sözcüğü,
Ve gözyaşları, yıldız kemerinden ve Ermeni gözlerin sonsuzluğundan dökülen...
İşte şaşkına dönmüş, yarı çıplak ve dehşet içinde Ermeni evlatları köyün,
Şafağın kanlarının içinden ölüme doğru yollara düşen...
Güneş doğarken cırlıçıplaktı Ermeni köyü ve ıssızlaşmış,
Bacalar tütmüyordu ve ölmüştü duduğun şarkısı,
Kilisenin çanı çalmıyor artık ve kutsal tütsünün yerine ölümüm nefesi kanat çırpıyor...
Geceden geceye, şeytani bir rüzgâr dehşet türküleri homurdanıyor,
Ve evler, açık kapı ve pencerelerinden terk edilmişliği dolduruyor ciğerlerine...
Ve bütün sadık (çoban) köpekleri köyün, ölümüne aç; kudurmuş ağızlarını göğe çevirmiş,
Aya karşı, inleyerek ve zavalıca, kimsesizliklerini ve açlıklarını uluyor...
Fakat hilal, güleç yüzüyle, Vatan'ımın yasını ve acısını aydınlatıyor acımasızca...
Kaç, ah kaç şafaktır, ovalarda altın yüklü kağnılar artık gıcırdamıyor...
Ve sahipsiz öküzler dalıp gidiyor durmadan, umutsuz;
Tarifsiz bir kızgınlıkla ve uzun uzun böğürerek,
Boyunlarını nafîle yere Kutsal Sabanların tatlılığına doğru uzatıyorlar...
Ve de çobanların kanlarıyla boyanmış sularla sularda susuzluğunu gideren koyun sürüleri,
Gölün kenarındaki söğütlerin gölgesi altında, onlarla gözyaşı döküyorlar...
İşte köyün bütün çeşmeleri, bostandaki meyvelerle birlikte,
Ermeni bakirelerin lekesiz ve bereketli ellerini bekliyorlar hâlâ...
Artık ne çiçek var ne bağ, ne mis kokular ne de cennetvari yeşili ağaçların...
Sanki evren yeni doğmuş Hiçliğin derinlerinden...
Kırlangıçlar, gagalarıyla yıkarak kendi yuvalarını,
Baykuşlar ve kargalarla kol kola, Yurdumuzun ıssızlığına uzun bir ağıt yaktıktan sonra,
Bir sonsuzluk için, yabancı ufuklara doğru kanat çırpıyorlar...
Ve bakın, o namuslu tarlalar ve ovalar parlak güneşin altında yanıyor sabahtan akşama kadar,
Ah çok yazık..! Buğdayın yerine artık yalnızca diken büyüyor...

Vahan Yarcanyan

ՀԱՐՀՈՒՐԱՆՔԻ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐ

Հ Ո Ւ Ն Ձ Ք

Տարաբախտ բարեկամիս ԱՐՏԱՇԵՍ ՅԱՐՈՒԹՅԱՆԻՆԻ յիշատակին

Ահա ահիկ խաւար գիշերուան մը արհաւիրքին հետ՝ արիւնաներկ ու անողորմ ձևեր ,
 Օ՛ , եկան անգթորէն խաղաղութեան դռնակները Ոճիւրին առջեւ դարձնալ բանալու :
 Ու բոլոր գիւղը զարհուրանքով արթնցաւ՝ հայրուհիներէն ու շալիւններէն խարազանի .
 եւ ակնթարթի մը մէջ երջանկութիւնը ու երազները ու բարիքը կեանքին՝ անյարութիւն մահացան . . .
 Ահա ահիկ թշուառ ձայներ , խաւարին ու Ոճիւրին մէջէն զաւակներ ոլոնող
 Ահա ահիկ հառաչանքներ եւ հեծկոտանք , բռունցքներ պրկուած՝ կամ երկու ըմբոստ խօսք ,
 եւ արցունքներ աստղակամարէն ու հայ ալքերու անասմանէն վար թափող . . .
 Ահա ահիկ ապշահար ու կիսամերկ ու զարհուրեալ Հայորդիները գիւղին ,
 Արշալոյսներ արիւններուն մէջէն դէպի մահը համբայ ինկան . . . :
 Արեւածագին մերկ էր հայ գիւղը եւ ամայի .
 Բուխերիկները չեն միսար եւ մուկեր է երգը արինգին ,
 Ժամուն կոյնակը այլեւս չի հնչեր եւ խունկին տեղ մահուան շունչը միայն կը թեւածէ . . .
 Գիշերէ գիշեր , այսահար հով մը զարհուրանքի երգեր կը մունչէ ,
 Ու տունները , բաց դռնակներէն ու պատուհաններէն կը շնչեն ամայութիւնը լիաթոր . . .
 Ու բոլոր սովամահ ու հաւատարիմ զամբուրը գիւղին , իրենց գիշատիչ բերանները՝ դէպի երկինք ,
 Լուսնկին դէմ , կաղկանծիւնով ու թշուառօրէն իրենց միայնութիւնը ու բաղցը կ'ոռնան . . .
 Բայց մահիկը , Ժպտագին , Հայրենիքի սուգը ու տառապանքը անգթորէն կը լուսաւորէ . . .
 Քանի՛ , քանի՛ արշալոյսներէ ի վեր , դաշտերուն մէջ սայլերը ոսկերեւո՛ւ . այլեւս չեն հոնջեր . . .
 Ու եզները անտիրական , յուսահատօրէն ու անզաղար խոկալէն ,
 Անհնարին կատաղութեամբ ու երկարօրէն բառալելով ,
 Իրենց վիզերը ի զԺԷՐ Սուրբ Արարիներու լուծին քաղցրութեանը կ'երկարէին . . .
 Կամ հօտերը ոչխարներու՝ հովիւներու արիւններով կարմրած ջուրերէն ,
 Իրենց պապակը յագեցուցած , գետեզերքի ուռիներուն շուքին տակ ու անոնց հետ կ'արտասուեն . . .
 Ահա ահիկ բոլոր աղբիւրները գիւղին պտղաստանին միրգերուն հետ՝
 Դեռ հայ կոյսերուն անբիծ ու արգասաբեր ձեռքերուն կ'ըստասեն . . .
 Այլեւս ոչ ծաղիկ կայ ոչ ածու , ոչ մէկ բուրում եւ ոչ ալ եղեմական կանանչը ծառերուն . . .
 Կարծես տիեզերքը նոր ծնած ըլլար ընդերքներէն Ուինչին . . .
 Ծիծեռնակները իրենց բոյները իրենց կտուցներովը քանդելէն ,
 Յաւերժութեան մը համար , դէպի անծանօթ հորիզոնները թեւ առին . . .
 Բուերուն եւ ագռաւներուն հետ , երկարօրէն մեր Աշխարհին ամայութիւնը մահերգելէ վերջ . . . :
 եւ տեսէք , անկաշառ արտերը ու դաշտերը կ'այրին օրն ի բուն արեւին տակ հրաշէկ ,
 եւ աւա՛ղ , ցորեանին տեղ այլեւս տատասկ է միայն որ կը բուսնի . . . :

ՎԱՀԱՆ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ

“Zarhuranki Potorigner” (Dehşet Fırtınaları), “Huntzk” (Hasat)

Şant 37, 12 Temmuz 1919, s. 426.

ÖLÜMSÜZLER KERVANI (Şiirlerin Türkçe Çevirileri)*

1. Taniel Varujan

Ah, nasıl yaklaşıyım ben sana, senin Adına, senin Tahtına.

Ey yüce, ey aydınlık zihinli, ey büyük kardeşim.

Nasıl varayım yanına, Fikrinin ateşiyle tütsülenmeden...

Nasıl diz çökeyim önünde, İnancının güneşinde demlenmeden...

Ah nasıl öpeyim seni, Ruhunun kutsalını tatmadan...

Heyhat! Kapkaranlık bir anda dehşetin kör elleri kalktı havaya,

Ey şair, ey pagan ruh, ey aklın kartalı; seni yaşamdan ölüme,

Beni Güneş' imden, karını Ay' ından ve iki eşsiz evladını Yıldızlarından karanlığa yollamaya...

Yüzü kızarsın, yurdumun sayısız dahisini – Ölümsüzler Kervanı –

Bir günde biçecek canavarlar ordusuna can veren tanrıların...

Ve senin göz bebeklerin –bিরer korku çeşmesi- ölümünden sonra göğe bakar kaldılar...

Ve senin mermerden kolların, intikam ve dehşet kustular Sonsuzluğa,

Ve eğer öldüyse bile senin uçsuz bucaksız bir çöl gibi yas ve ızdıraptan kavrulmuş, o masum bedeninin...

Eğer öldüyse bile nefesin, aydınlık, müthiş bir meltem misali zihninin,

İşte yaşıyor içimde senin yeminin, kutsal ahdin ve intikam çılgılığını...

İşte bugün ben sana geliyorum, ben, aciz, genç, yaşlı kardeşin,

İşte ben sana geliyorum, ey ateşten yürek yürek, ey Taniel, ey Peygamber,

İşte ben sana geliyorum, *Pagan Şarkılar*' ınla** mest olmuş, uslubunla coşmuş, sözlerinle kuşanmış,

İşte bugün ben sana geliyorum, Aziz Kemiklerini gözyaşlarımla yuğmaya,

İntikamının, Ahdinin, Ölüm hırılıtının yankısını yüreğime kazımaya...

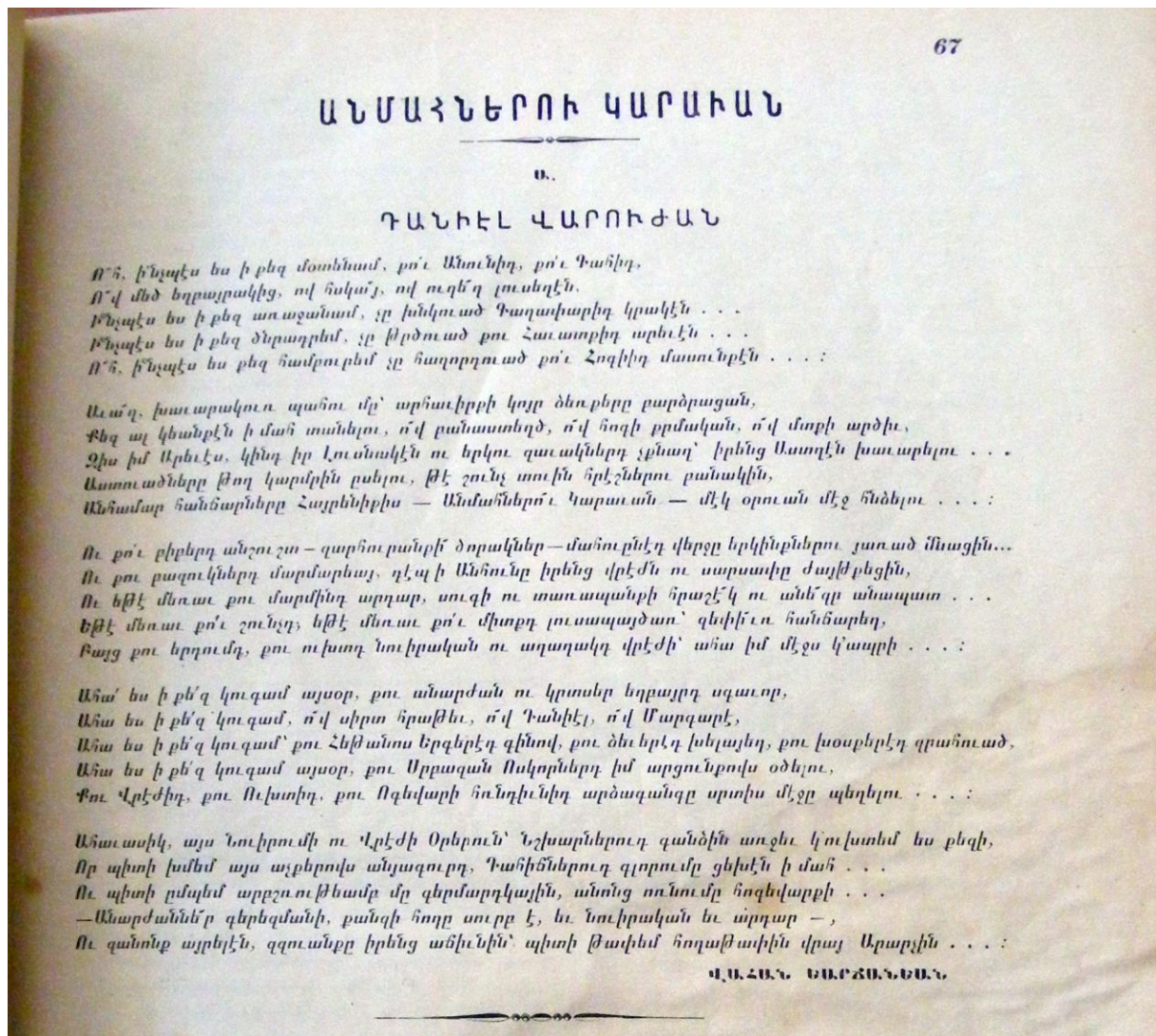

İşte bu Adanmışlık ve İntikam Günlerinde, kutsal emanetlerinin hazinesi önünde and içiyorum sana,
Doymayacağım bu gözlerimle seyretmeye cellatlarının çamurların içinden ölüme yuvarlanışlarını;
Ve insanüstü bir sarhoşlukla dinlemeye, ölüm uluyuşlarını kana kana...
-Layık değiller mezara bile, çünkü toprak azizdir, kutsaldır, saftır...
Ve iğrenç küllerini onların, serpeceğim Tanrının ayaklarına...

Vahan Yarcanyan

(*) Vahan Yarcanyan'ın bu ikinci dizisi “Dehşet Fırtınaları”nın aksine Felaket’i sistematik biçimde ele alma girişiminden uzak olduğu için tezin kapsamı dışında bırakılmışsa da Yarcanyan’ın edebi dünyasının bütünlüklü bir resminin oluşturulabilmesi açısından şiirlerin bütünlüklü çevirileri ve Ermenice orijinalleri okura sunulmuştur.

(**) *Pagan Şarkılar (Hetanos Yerker)* Taniel Varujan’ın 1912’de yayımlayarak şiirsel paganizm akımını başlattığı kitabı. Bkz. dipnot 174.

“Anmahneru Garavan” (Ölümsüzler Kervanı), “Taniel Varujan”

Şant 6, 21 Aralık 1918, s. 67.

ÖLÜMSÜZLER KERVANI

2. Rupen Zartaryan

İrkinin can verdiği akşam felaket habercisi çanların ağıdıyla birlikte
Yenilmez omzuna tünemiş Kara Kuş da feryat etti kederle...
Feryat etti ve sen Rupen, ve sen başı eğik, düşünceli ve şaşkın,
O fesat Sesi izledin ve uzaklaştın *Alacakaranlık*'ınla* birlikte...

Fakat kaç Sabah oldu kaç? Ve ben bekliyorum hala seni...
Bekliyorum Altın Sözlerini, Buyruğunu, Savaş Davetini,
Mezara koyup saatlerimi, günlerimi, yıllarımı ve Umudumun solmuş çiçeklerini,
Sonsuza uzar dinmeyen Bekleyişim, acımasız suskunluğunla birlikte.

Ses ver Rupen, kalk ayağa, kaldır aydınlık Başını,
Ve bir kez daha daldır Kalemini Ermeninin fokurdayan kanına...
Şarkını söyle bana, söyle *Savaşçı*,** söyle Üstad, hasretim senin sesine,
Söyle *Özgürlük Savaşı*'nın*** gümüş borazanları eşliğinde, çalmakta olan, işte...

Kalk ayağa Rupen, Sen bizim büyük İrademizin büyük ağabeyi,
Aydınlat kara gölgeler düşmüş alınlarımızı, ateşten gözlerinin alazıyla...
Bizler, öğrencilerin, muhtacız senin çınlayan Çekicine ve becerikli Kollarına,
Senin Ruhunun ve Bizim İrademizin vücut bulacağı İrkin özgürlük heykellerini dikmek için

Bak, Batı'dan Doğu'ya, bütün kavga arkadaşların ağlıyorlar sana...
Neredesin, Rupen, öldün mü, öldün mü yoksa? Ses ver, ey Ermeni Yürek,
Kulak ver, dinle, Yerevan'ın surlarından "Baba! Baba!" diye haykıran
İntikama susamış ağıtlarını derbeder Evlatlarının..!

Vahan Yarcanyan

(*) 1910 yılında yayımlanan *Alacakaranlık* (*Tsaykaluys*) Rupen Zartaryan'ın sağlığında yayımlandığını gördüğü tek kitabıydı. II. Abdülhamit dönemi Ermeni taşrasındaki yaşantıyı konu edinen öykülerden oluşan bu derleme Ermeni taşra edebiyatının en öne çıkan örneklerindendir.
(**) *Savaşçı* (*Razmig*) Zartaryan'ın 1906 yılında Bulgaristan'ın Filibe şehrinde çıkardığı gazetenin adıdır.

(***)Yarcanyan burada başka bir kelime oyunu yaparak Zartaryan'ın uzun yıllar yayın yönetmenliğini yürüttüğü Taşnak Partisi'nin yayın organı *Azadamard'a* (*Özgürlük Savaşı*) gönderme yapmaktadır.

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ցեղիդ հոգեվարքի իրիկունը մահազուժող ահագանգերուն ողբին հետ
 Բու Սեւ հաւդ ալ կանչեց, անընկճելի ուսիդ թառած, եղբրական ճիւղերով...
 Կանչեց եւ քեզ Ռուբէն, ու զուն գլխահակ, մտածկոտ ու շուարուն՝
 Հետեւեցար դաւադիր Զայնին ու հեռացար Յայգալոյսիդ լոյսերուն հետ... :

Բայց քանի՜ քանի՜ Առաւօտներ ծնան, ու ես կ'սպասեմ դեռ քեզի...
 Կ'սպասեմ քու Ոսկի Խօսքիդ, քու Պատգամիդ, քու Մարտական Հրաւերիդ,
 Ու անսպառ Սպասումս անսահմանօրէն կ'երկարի՝ անկարեկիր Լուսթեանդ հետ...
 Գերեզմանելով ժամերս, օրերս ու տարիներս եւ խամրած ծաղիկները Յոյսիս... :

Զայն տո՛ւր, Ռուբէն, ոտքի կանգնէ՛, բարձրացուր Դուխդ մեծապայծառ
 Ու թաթխէ Գրիչդ վերջին անգամ մ'ալ Հայ արիւնին մէջ հրավառ...
 Երգէ՛ ինծի, երգէ՛ Ռազմիկ, երգէ՛ Վարպետ, ծարաւի եմ քու ծայնիդ,
 Երգէ՛ Ազատամարտին արծաթ շեփորներուն հետ՝ որոնք ահա՛ կը հնչեն... :

Ոտքի կանգնէ՛, Ռուբէն, Դուն մեծ եղբայրը՝ մեր մեծ Կամբին,
 Լուսաւորէ՛ մեր ճակատները մթաստուեր, քու հուր աչքերուդ բոցերով...
 Մենք՝ աշակերտներդ պէտք ունինք քու հնչեղ Մուրճիդ եւ Բազուկներուդ հանճարեղ,
 Ազատութեան արծանները Ցեղիս՝ քու Հոգիիդ ու մեր Կամբին ծեւերովը կերտելու... :

Տես, Արեւմուտքէն Արեւելք, բոլոր ընկերներդ պայքարի՝ քեզ կ'արտասուեն...
 Ո՛ւր ես, Ռուբէն, մեռա՞ր, մեռա՞ր. ձայն տո՛ւր, ո՛վ Սիրտ Հայկական,
 Մտիկ ըրէ՛, մտիկ ըրէ՛, վրիժառու ողբերուն Զաւակներուդ թափառիկ,
 Որոնք Երեսանի պարիսպներու կատարէն, հայրիկ, հայրիկ կը գոչեն... :

Վ. Ք. ՀԱՆՆ ՍՈՐԶԱՆՍՈՐ

“Anmahneru Garavan” (Ölümsüzler Kervanı), “Rupen Zartaryan”

Տant 8, 4 Ocak 1919, s. 94.

ÖLÜMSÜZLER KERVANI

3. Boğos Nubar

İşte nihayet o billur sesin uyandırdı uyumakta olan tüm vicdanları,
İşte Yeni Şafaklar doğdu senin o aydınlık gözlerinden ve parlak zihninden,
İşte Ermeni kanının mucizevi çeliğinden ve senin buram buram adalet kokan adımlarından
Yeniden doğuyorlar Ermenistan'ın harabeye çevrilmiş muzaffer Altın Şehirleri ölmemesine...

Ne mutlu rahmetli anana, bir şölen ve mutluluk günü,
İrkinin solmaz görkemine armağan, şafağın güzelliği misali seni doğuran...
Doğurdu seni, sen ki artık ölümsüz alınlarımızın ışığı sönmeyen elması,
Doğurdu seni, sen ey Ateşli Yürek, ey Büyük Deha, Sen ölümsüz bedenimizin temeli...

Babanın külleri bugün Mateminin ve Mezarının karanlıklarıyla,
Hayallerimin ve umutlarımın mücevherlerinin parıltısıyla çiçek açmış gülümsüyor,
Ve ruhu sonsuza kadar mutluluk içinde, geliyor çıkarsız ve erdemli elleriyle
O tertemiz alnını minnet ve rahmet haleleriyle süslemeye...

Dinlendir artık, ey Havari, zihninin, gözlerinin ve yüreğinin dehşetli bitkinliğini
Yüreklerimizden sana, ayaklarının dibine doğru dökülen şu taç yığını üzerinde,
Şehitlerden armağan sana, kanlarıyla suladıkları şu kızıl renkli çiçekler,
Ve biz hayattakiler, sunuyoruz, sunuyoruz sana yumruğumuzu ve dizginsiz intikamımızı...

Seni bekliyor Ermenistan, harabelerinin ve kabirlerinin sonsuzluğuyla
Seni çağırıyor dinmez acılarımız, bitmek bilmez umutlarımız...
Kalbine, bükülmez iradene ve hayat veren babacan kollarına,
Ve altından sulağına, Ararat Baharı'nın gül bahçelerini sulamaya...

Ey Prens, işte dişlerimle dövdüm adaletli Kılıcını bugün
Ve yıllar yılı gözyaşlarımla suladım yeşilini Zeytin ağacının dallarının....
İşte yalnız intikam söyler Kılıcım, ve Zeytin ağacım barış duaları,
Atıl, ey Havari..! Her ikisi de senin bir buyruğunu ve bizim kanımızı beklemekte...

Vahan Yarcanyan

ԱՆՄԱՀՆԵՐՈՒ ԿԱՐԱՒԱՆ

ՊՕԶՈՍ ՆՈՐՊԱՐ

Ահաւասիկ ու վերջապէս քու ձայնդ բիրեղային, արքնցոյց բոլոր խիղները քնացող,
Ահաւասիկ նոր Արեւոյաները ծնան քու աչերէդ լուսասու, քու ուղեղէդ լուսավառ,
Ահաւասիկ հայ արիւնին պողպատէն հրաշակիւն ու քու քաղերէդ արդարաբայր
Աւերակեալ ու անպարսեղի Հայաստանին Ոսկի Քաղաքները անմահեղէն կը վերածնին...

Օրննեալ ըլլայ քու մայրդ մահացեալ, որ օր մը բերկրանքի ու եղանկութեան,
Ծնաւ քեզ արեւոյսի մը քաղցրութեանը պէս, քու ցեղիդ անկուրջէլի փառքին ի նուէր...
Ծնաւ քեզ, դուն անվերջալոյս ազամանդը մեր այլեւ անմահ հակասներուն.
Ծնաւ քեզ, Սիրս հրավառ, Միսք հանճարեղ, Դուն խաւիսիսը մեր անմեռ մարմինին...

Հօրդ անիւնը այսօր իր Սուգերուն ու Գերեզմանին խաւարներուն հետ
Իմ երազներուն ու յոյսերուն գոհարներուն ցոլներուն հետ ծաղկելով կը ծափի,
Ու իր հոգին առ յաւէտ եղանիկ կուգայ իր աննիւթ ու անբասիր ձեռներով
Օրննութեան ու երախտի լուսապսակներով քու մահու հակասդ զարդարել...

Հանգչեցուր այլեւ, Առաքեալ, քու ուղեղիդ, քու աչիդ, քու արտիդ խոնջէմը զարհուրելի
Սա դափնեպսակներու դէզին վրայ որ մեր արեւելն դէպի քեզ, դէպի քու ոգիքդ կ'արեւաւեն,
Նահասակներէն նուէր քեզի, իրենց արիւնովը ոռոգուած սա ծաղիկները կարմրանել,
Ու ապրողներս քեզի ընծայ, ընծայ կը բերենք մեր բոունցները ու վրէժները անսանձ...

Հայաստանը քեզ կ'սպասէ, իր աւերակներու ու շիրիւներու անսահմանին հետ
Քեզ կ'աղերսեն բոլոր մեր ցաւերը անեղջ, բոլոր մեր յոյսերը անգիւտեր...
Քու արտիդ, քու կամքիդ անընկնելի ու արեւաբաշխ հայրական բազուկիդ,
Եւ քու ցնցուլիդ ոսկի, ոռոգելու վարդասանները Արարատեան Գարունին...

Իշխան, ահաւասիկ եւ ակռաներովս քու Սուրդ արդարակեղծ այսօր դարբնելի
Ու տարիներով արցունքներովս եմ քոյրեր կանանչները Չիքենիի ոստերուն...
Ահաւասիկ Սուրէս վրէժ միայն կը հոսի եւ Չիքենիէս խաղաղութեան աղօթքներ,
Յառաջացիր, Առաքեալ, երկուքն ալ քու պատգամիդ ու մեր արիւնին կ'սպասեն...:
Վ.Ա.ՀԱՆՆ ԵԱՐՃԱՆԵՍԱՆ

“Anmahneru Garavan” (Ölümsüzler Kervanı), “Boğos Nubar”

Şant 14, 8 Şubat 1919, s. 161.

ÖLÜMSÜZLER KERVANI

4. Ardaşes Harutyunyan

Stoik gülümseyişinle sarhoş olmak istiyorum bu akşam, ardından şarkı söylemek sana,
Ve yaşlı birinin ciddiyetiyle yaklaşıp,
Kutsallığına, heyhat, asla erişemeyeceğim Mezarına eğilmeye,
Kanlı gözyaşlarımdan iki damla kan akıtmak için üzerine, kardeşçesine...

Ah, ne çok isterdim aklının ve kalbinin anlam dolu çağlayanlarından hala içebilmeyi
Bir avuç alay, yetenek ve iyilik, asilane...
Ah, ne çok isterdim ilahi gözlerinin çeşmesinden biraz daha yudumlamayı
Dürüstlük, fedakarlık, güzel ve sonsuz sevgi...

Ey, büyük şehit, ey Ardaşes, ey çilekeş kardeşim,
Bilmem ki gözlerini babanın o asil vücudunun üzerine mi yumdun,*
Yoksa cellatlarının merhametsiz gözlerini, latif gülüşünle mi vaftiz ettin,
Evrenin ve Kötülüğün hiçliğini bir kahraman gibi çığırdıktan sonra.

Dinle, Ardaşes, iki Vahan** yaşıyor düşüncelerinle birlikte,
İki Vahan, Umut Çeşmesinin yanı başında, meşalelerini zırh edinmiş,
İrfanının katıksız sularından, cömertçe,
Testi testi sunacaklar Mabedinin Hacılarına...

Fakat dinle, ben umut dolu gözlerimi daha kapamadan karanlığa...
Ve zaferin türküsünü söylemeden, ve hürriyet tanrıçasını öpmeden,
Geleceğim, kızıl pelerinlerimle ve türkülerimle donanmış, intikam çiçeğinin Aziz Tohumlarını
Hatırana ve Irkımızın şanına armağan olarak mezarına ekmeye...

Vahan Yarcanyan, Hay Gğzi***

(*) Bkz. dipnot 243.

(**) Vahan Yarcanyan Ermenicede “Muhafız, Kalkan” anlamına gelen adını kullanarak kendini bir anlamıyla öldürülen şairin “muhafızı” olarak tanımlamaktadır. Yarcanyan’ın işaret ettiği diğer “muhafız” Vahan ise muhtemelen ünlü şair Vahan Tekeyan olmalı.

(***) Ermenice “Ermeni Adası.” Bugünkü Kınalıada.

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇԱՐՔԱՔԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԽՐԱԳՐԱՊԵՏ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐԱՄԱՆԵԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 38

ՇԱՐՔ, 19 ՅՈՒՆԻՍ 1919

ԱՆՄԱՀՆԵՐՈՒ ԿԱՐԱՒԱՆ

Դ.

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Ստոյիկեան ժպիտովդ կ'ուզէի արեւնալ այս իրիկուն, բեզ երգելէ առաջ,
եւ սգաւորի մը լրջութեամբ մերձենալով հակելու քու Գերեզմանիդ վրայ,
Որուն Սրբութեանը՝ աւանդ, երբեք պիտի չը կարենամ հասնիլ,
Որպէս զի անոր վրայ ցօղէի եղբայրօրէն՝ արիւն արցունքէս երկու կաթիլ . . . :

Օ՛, որքան կ'ուզէի դեռ խմել մտքիդ ու սրտիդ իմաստահոս ջրվէժներէն
Բուռ մը հեզնանք ու քանքար ու իշխանական բարութիւն . . .

Օ՛, որքան կ'ուզէի դեռ ըմպել քու աստուածվայել աչքերուդ ակերէն
Ճշմարտութիւն, զոհաբերում ու գեղատեսիլ ու անսահման սէր . . . :

Ո՛վ մեծանուն նահատակ, ո՛վ Արտաշէս, ո՛վ եղբայրս չարչարեալ,
Չը գիտեմ, քու վերջին նայուածքդ հօրդ ազնուական կերպարանքին վրայ՝ փակեցիր,
Թէ դահիճներուդ անողոր արքերը՝ բարութեան ժպիտովդ մկրտեցիր,
Տիեզերքին ու Չարիքին ունայնութիւնը հերոսի մը պէս երգելէ վերջ :

Մտիկ ըրէ, Արտաշէս, երկու Վահաններ կ'ապրին գաղափարիդ առնթներ,
Երկու Վահաններ՝ Յոյսին Աղբիւրներուն քով, ջահերովդ զրահաւոր,
Ուրկէ քու իմաստութեանդ անապակ ջուրերէն ու առատօրէն՝
Եւ սափոր առ սափոր պիտի մատուցանեն Յիշատակարանիդ Ուխտաւորներուն . . . :

Բայց լսէ՛, ես դեռ չը փակած իմ յուսածոր աչքերս խաւարին . . .
Եւ դեռ յաղթանակին փառքը չերգած ու չը համբուրած ազատութեան դիցունին,
Պիտի գամ, կարմիր քղամիդներովս ու երգերովս պճնուած, վրիժաճաղկին Սուրբ Սերմերը
Քու յիշատակիդ, ու մեր Յեղին փառքին ի նուէր, գերեզմանիդ վրայ ցանելու . . . :

Հայ Կղզի

ՎԱՀԱՆ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ

“Anmahneru Garavan” (Ölümsüzler Kervanı), “Ardashes Harutyunyan”

Şant 38, 19 Temmuz 1919, s. 437.

SIK ALINTILANAN YAZILARIN BÜTÜNLÜKLÜ ÇEVİRİLERİ

1. “PLANIMIZ”

(“Mer Dzrakırı,” *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 2-4.)

Merujan Barsamyan

Dünya halklarını kana boğan; onları ıstırap ve kederin bitmez kasırgasına yuvarlayan savaş, Büyük Savaş artık yorgun, nefesi tükenmiş, sona eriyor.

Yeni bir peygamber doğmalı şimdi; yeni bir Kutsal Kitap’ta çağın insanının acısına ezgiler yakacak olan... Felaketimiz öylesine keskin, öylesine acıtan ve öylesine feci ki ne ırkların ne de bireylerin verdiği mücadeleyi bir kitapta anlatmak mümkün olacak. Cephede veya gerisinde milyonlarca insan öldü; evler yüz binlerce dulla, yetimle doldu; kutsallar yerle bir oldu; sanat harikaları silindi gitti ve nihayet, hemen her insan felaketten payına düşeni aldı.

Sözler kifayetsiz, sönük kalıyor bu talihsiz gerçekliğin karşısında.

1887’den beri Gruar’ın, Hoppensted’in, Nigot’un, Har’ın, Humbert’in, Ampou’nun ve başka yüzlerce askeri uzmanların yaptıkları tahminler, geçtiğimiz dört yılda nihayet gerçek oldu ve geliyorum diyen bu evrensel dramın son perdesi işte böylece kapandı.

Şüphesiz hayal gücünün sınırlarını aşan bu felaket, şayet bir toprak parçasının veya bölgenin bir egemenlikten diğerine geçmesiyle sonuçlansaydı sadece, insanlığı yine birbirine düşmanlık besleyen, çatışma sergileyen ve intikamcı bir hale sokacaktı.

Fakat öyle olmadı. Ve işte bu yüzdendir ki kalbimiz ölümcül sahneler karşısında buz kesse veya yüreklerimiz kederin ağırlığıyla ezilse dahi, bakışlarımızda yepyeni bir hayatın taze ve ümitvar ışığı parıltıyor. Acılarımız ve kurbanlarımızla bizler attık gelecek neslin huzurunun temellerini.

Halkların birliği artık bir hayal değil. Uygarlıktan korkan, savaş düşkünü halklar ise, fırtınaya tutulmuş gemilerine uzanan bir can simidi misali halkçılığa ve âdemimerkeziyetçiliğe sarılıyorlar.

Yeni dünyanın barışseveri Wilson, cephaneliğinin bitmez gücü sayesinde, insanlığı bir mutluluk kıyısına çıkarmayı başardı. Emperyalist çılgınları güç, yalnızca mutlak güç

yolundan çevirebildi; sapılan yanlış yolları yıkıp geçen, huzurlu bir ekonominin, toplumun ve anayasal düzenin esas araçlarını yeniden tesis etmeyi başarabilen, yalnız *tank* oldu.

Bir tarafta, yıllardır haksızlığa uğramış, eziyet görmüş küçük halklar döktükleri kanın karşılığını alıyorlar; diğer taraftaysa bütün insanlık, gerçek uygarlık ve eşit haklar idealiyle güçlenmiş halde, yeni bir çağa giriyor.

Şu halde savaşın korkunç ve felaketlerle dolu gebeliği yepyeni bir yaşam dünyaya getirdi. Ve bu yeni yaşam, yeni ve eski Avrupa'nın diplomatik kurumları tarafından nihayet bu kez bizlere de kesin biçimde sunuluyor.

İnsanlık onlara minnettardır.

*

Dergimizin yayınına çok zor bir dönemde yeniden başlıyoruz.

Savaş, kalem ve fikir dünyasını da hedef aldığında *Şant*'ın yayını durmuştu. Bugün onu tekrar yayımlamaya başlıyoruz, zira Felaket yılının dehşetini ve yüreğimizdeki buruklukları haykırma özgürlüğü verildi bizlere.

Bu dönem, 1909'u izleyen sözde hürriyet ve meşrutiyet dönemine benzemiyor. Yaralarımız şimdi daha derin, kederimiz ve hayal kırıklığımız şimdi daha dayanılmaz...

Her birimizin yüreğinde biriken hüznün sınır tanımıyor. Bu dönem başka hiçbir döneme benzemiyor.

Bu yüzdendir ki, bu büyük sevinç anında tebessüm ederken bile, anılar kara bulutlar gibi çöküyor mutluluğumuzun üzerine.

Bir Ermeni'nin gülmesi suçtur diye düşünürüm kimi zaman. Ve içinde bulunduğumuz bu dönüşüm ve barış günlerinde, Ermenilerin o büyük, devasız kayıplarının hatırası hüznümüzü katlıyor.

Özgürleşmenin sarhoşluğunu yaşamayı birçoğumuzdan daha fazla hak edenler, daha fazla acı çekenler, daha fazla düşünenler, tekrar ediyorum, onlar, kanla sulanmış bir çiçeğin despotizmin yıkıntıları arasında ansızın tomurcuklanmasını görmeyi birçoklarından daha fazla hak edenler, bu dünyaya ait değiller artık.

Dergimizi matbaaya teslim ettiğimiz bu gün, yüreğimiz amansız bir acıyla sarsılıyor. *Şant*'ın değerli çalışanlarından birçoğu artık aramızda değiller.

Dehşete kucağına atılmış İstanbul'dan uzaklaştırıldılar; sevdiklerinden ayrılıp, belirsizlik, korku ve mahrumiyet fırtınasının içinde, acılarını bir zindandan diğerine taşıdılar; ta ki günün birinde, bir emir bu dayanılmaz hayatlarına son verene kadar...

1911'de *Şant*'ı yayımlamaya başladığımızda amacımızı anlatan satırlarda şöyle yazmıştık:

“Sanat limanına demirlemenin; çıldırtıcı siyasi ve toplumsal kavgalardan yorgun düşmüş zihinlerimizin nefes alabileceği, Sanat’ın gizlerini üzerindeki perdeyi aralayabileceğimiz bir ortam yaratmanın vakti gelmiştir.”

Dünyayı saran bu felakette, bilhassa halkımızın yaşadığı korkunç olaylar yaşadığı bu günlerde, o eski günlerdeki *Şant*’ın, edebiyat ve sanat içerikli bir yayın *organının* varlığı, basbayağı gülünç olurdu.

Şant, edebiyat ve sanat sayfalarını baki kılarak, olanca yasıyla, artık kendini yeni bir toplumsal davaya adayacak. O artık yalnızca Ermeni aydınının değil, Ermeni halkının da dergisi olacak.

İmkânsız başarılmaya, Ermeni’nin çileli yaşamını en korkunç ayrıntılarıyla yansıtmaya çalışacağız.

O kuduz fırtınadan mucize eseri kurtulan nadir yazarlarımızı, Ermenilerin son yüzyılda yaşadıklarını kendi hayat hikâyeleri üzerinden ayrıntılarıyla kaleme almaya davet edeceğiz.

Her bir Ermeni’nin gözleri acı ve gözyaşı dolu. Her Ermeni’nin acısı da gözyaşı da farklı, fakat hepsinin fişkırdığı kaynak aynı...

Öyleyse tüm acı çekenler bu sayfalara başvursunlar, başvursunlar ki Bizim Kanlı Tarihimiz (*Mer Arünod Badmutyuni*) kaleme alınabilsin.

*

Bu sayfalarda durmadan ağlayacağız sanılmasın. Hayır. Bizim bu dergiyi Ermeni ıstırabına adamamızın niyeti zaten evreni sarsan katliamın canhıraş yakarışlarıyla sağırlaşmış olan dünyanın kulağına gözyaşı türküsünü söylemek değildir.

Ermeniler ağlamayacak artık.

Zira bundan böyle o da halkların o büyük ailesinin bir üyesi olarak yerini alacak. Bundan böyle hepimiz tek bir amaç gütmeliyiz: *Yerle bir olmuş memleketimizi yeniden inşa etmek*. Her Ermeni imkânlarını seferber etmeli. Güçlerimizi sonuna kadar kullanmalı, boşalmış memleketimizi yeniden doldurabilmeliyiz.

Her birimiz Vatan için çalışmalıyız.

Çabamız, yalnızca işte bu yüce amaca yönelmelidir.

2. “UNUTMAK... UNUTMAK...”

(“Mornal... Mornal...” *Şant* 1, 16 Kasım 1918, s. 11)

Merujan Barsamyan

“Suç eski kabinenindir, milletin değil.

Ermeniler kendilerine yapılan haksızlıkları unutulmalıdır.”

“Bunun sorumlusu biz değiliz, Türkleri değil, sorumlu hükümettir.”

Ali Kemal

İşte bazı Türk gazeteleri ve resmi şahıslar böyle ifadeler kullanıyorlar.

Bize yapılan haksızlıkları unutulmalıydık, çünkü bizi katleden, viraneye çeviren ve zorla Müslümanlaştıran Türk milleti değildi.

Yapılan haksızlıkları unutulmalıydık, çünkü bireysel suçlardı bunlar.

İşte böyle...

Bütün suç yöneticilerin omuzlarına yüklenmelidir. Katledildik, soyulduk, zorla Müslümanlaştırıldık, tecavüze uğradık ama öyle işte...

Bir milyon can verdik, bir milyon can..! Doğanmış, işkence edilmiş, hapishanelerde gırtlaklanmış, dağ başlarında açlıktan düşüp kalmış... Ve böyle böyle milyonlara bedel bir zenginlik elimizden sökülüp alındı; taşrada soldurulmamış kadın bırakılmadı... Ama hepsini unuttuk, çünkü tüm bunları yapan Türk halkı değildi. Hükümetti. Çetelerdi...

Bu satırların sahibi bir Ermenidir ve her Ermeni benim gibi çile çekmiştir.

Kendi acımı anlatacağım, acımın o dehşetli hikâyesini... Bir an durup dinleyin beni, sizin dudaklarınızdan da kan hikâyeleri damlıyor olmasına rağmen bir kulak verin.

1895’te babam katledildi, halamı öldürdüler, amcamın çocukları zorla Müslümanlaştırıldı. Kimdi babamı katleden? Bir birey, bir çete... Ve nasıl katledildi? Dili ve sağ eli kesilerek. Avukattı ve Müslüman arkadaşları başarılarına katlanamıyorlardı. Bir anda tüm maddi varlığımızı kaybetmiştik. Katliamdan sonra eve döndüğümüz ne bir kaşık bulabildik evde ne bir bardak, ne de bir mendil. Ahşap döşemeleri, pencereleri bile alıp götürmüşlerdi.

Ve unuttum; benim gibi her bir Ermeni unuttu kendi çilesini.

Ne diyordu çünkü Türk gazeteleri ve resmi şahıslar: “Suç eski hükümetindir, milletin değil.”

Ve unuttuk; değil mi ki Türk’lerle yan yana yaşamak zorundaydık. Ve çilemizin,

özgürce uçamayan çilemizin kanatlarını kendi içimizde bile kesip aldık.

Unuttuk, çünkü suç... Suç Hamid'indi, eski rejimindi.

On dört sene geçti, rejim değişti. Yeni Rejim. Artık anayasamız vardı. Ve hemen ardından korkunç ve dehşet verici Adana katliamı geldi.

Her Ermeni yine çile çekti, acıdan şapşala döndü. Milletçe yaşadığımız trajedi en müthiş eziyetleri, katliamları tecrübe etti. Mağduriyetimizi, çektiklerimizi tüm dünyanın yüzüne haykırdık; acı dolu feryatlarımızı işiten dünya kendi eksenini etrafında dönmeyi sürdürdü. Kimse bizimle birlikte gözyaşı dökmedi.

Ve ben unuttum, hepimiz unuttuk yapılan barbarlıkları, verdiğimiz kayıpları.

Suç güruhundu, çetelerindi.

Unuttuk, çünkü başka şansımız yoktu.

*

Altı yıl daha geçti çaktığımız çilenin üzerinden, altı kara yıl.

Ve işte umumi harbin hiç de kritik olmayan bir döneminde, sürgün ediliyorduk, pardon, teh-cir e-di-li-yor-duk. Maruz bırakılmadığımız acımasızlık kalmıyordu. Entelektüellerimizin büyük kısmı yok oluyor, taşradaki bütün Ermenilik ölüyor, yitip gidiyordu. Maddi kayıpların lafını etmek ise komik kaçır bu durumda.

Ben kendi hesabıma, annemi, iki kız kardeşimi ve çocuklarını, amcamın üç çocuğunu ve onların erkek çocuklarını, yani tüm akrabalarımı kaybettim. Sürgün edilmelerinin üzerinden dört yıl geçti ve bu süre zarfında hiç haber alamadım. Ve benim gibi, her Ermeni sevdiklerinden birkaçını kaybetti.

Bu dehşetli hikâyeyi anlatmaya devam edebilir miyim? Kim soğukkanlılığını yitirmeden dinleyebilir bunları?

Yüreğim, şöyle bir yükselip dünyada gelmiş geçmiş herhangi bir tarihi katilin bile aklından geçmeyecek barbarlıkların yapıldığı yerlerin üzerinde süzülürken paramparça oluyor. Bu kadar kanın, bu kadar gözyaşının ardından nasıl yaşıyorum, nasıl yaşıyoruz, düşündükçe kalbim duracak gibi oluyor..!

“Suç eski hükümetindi, milletin değil...” Çeteler yaptı her şeyi... “Artık Ermeniler katledilmeyecek.”

İşte böyle yazıyorlar yine Türk gazeteleri, ve böyle buyuruyor Osmanlı parlamentosunun başkanı...

3. “ERMENİ PANTEONU: SON BÜYÜK MİLLİ ŞEHİTLERİMİZ”

(“Hay Pantenonı: Mer Azkayin Verçin Medz Mardirosneri,” *Şant* 2, 23 Kasım 1918, s. 14)

Merujan Barsamyan

Başlık bana ait değil. Bu ifadeyi ilk kullanan, Ermeni Panteonu’nda yatanlardan biri, Agnuni, Krisdapor Mikaelyan’dır.

Bizim Panteonumuz mermer sütunlar üzerinde yükselmiyor; toprak, taş ve kayadan oluşan sonsuz bir kütle o. Bizim Panteonumuzun ucu bucağı yok; ölümcül gölgeliği Erzurum’dan Harput’a, Diyarbakır’dan Ankara’ya, Konya’dan Der-Zor’a uzanıyor. Bizim Panteonumuz evren kadar geniş; sütunları ağıtlarımızdan, kubbesi tarifsiz acılarımızdan yapılmış. Günlerdir bu sayfa üstüne düşünerek aklımı zorluyorum.

Gözyaşlarıyla ve kederimin fırçasıyla, artık Geçmiş’e ait olan o büyük şehitlerin yüzlerini çizmeyi başaracağım.

Uyuşmuş, darbe yemiş gibi bir hal içinde zihnim. Bugünlerde gazetelerin sayfalarını kızıla boyayan korkunç katl ve işkence hikâyeleri -evet hikâyeler, o kızıl hikâyeler- ve tanıkların bizlere sunduğu o gerçek dışı, ağır ayrıntılar, üzerimde tarifi zor bir etki yaratmaya başladı. Düşüncelerim hastalıklı bir bilinçsizlik hali içinde yürüyor adeta.

Artık yeter... Bırakalım bu ayrıntıları. Duyduğumuz kudurmuş nefret, intikam duygusu ve tiksinti, felaketin efendilerini ve cürmün muhafızlarını kendi ağırlığında ezmek, boğmak için zaten haddinden fazla gürliyor.

Öldürdüler Ermenileri; öldürdüler en iyi düşünürlerimizi; bu bile kâfi... Nasıl olmuş, hangi günmüş, hangi biçimdeymiş, kimin elindenmiş, beni o denli ilgilendirmiyor.

Bütün Anadolu devasa bir mezara döndü, Ermeni mezarlığına. Artık gidip kişilerin gömüldüğü çukurları bir bir aramaya gerek yok.

Hac yolcusu izler arayacak olsa da orada, nafile...

Ermenilerin külleri her yerde, hayattaki her Ermeni’nin kalbinde...

İşte, hepsini görüyorum, hepsini... Gülüyorlar; ve tebessüm gözlerinden, dudaklarından dökülüyor mutluluğun taşkınlığıyla. Memnunar. Çünkü kendilerinden bir şeyler eksilmiş de olsa, muhteşem, devasa, kalıcı bir şey tesis edildi: Vatan! Avrupa’nın Ermenistan’ı kurmak için kanlarına ve kemiklerine gerek duyduğunu hissediyorlar. Günün birinde vatanımızı hür görmek isteyenler, “Kan, kan!” diye bağıryorlardı yüzümüze. Biz de verdik, gereğinden de fazlasını... Vicdanlarımızı kurutacak kadar hem de... İşte, görüyorum onları; halkımızın son büyük şehitlerini, güleç, ve anlatılmaz bir haz içinde yitip gitmiş...

4. “ŞANT” TAN OKURLARINA”

(“Şantı İr Intertsoğnerun Hanteb,” *Şant* 13, 1 Şubat 1919, s. 148)

Merujan Barsamyan

Sorumluluk kaygısı ve tereddütle başladığımız haftalık dergimiz, yeni dönemin ilk yarısını doldurdu. Bu vesileyle yazı kurulumuz faaliyetlerinin bir çözümlemesini yapma arzusundadır.

Öncelikle şunu söyleme gereği duyuyoruz: dört yıllık evrede takdire şayan bir geçmişe sahip olan *Şant*, yeni döneminde de katiyen beklemediğimiz bir başarı elde etti.

Beklemiyorduk çünkü tasarılarımıza uymayan, kusurlu araçlarla hedeflerimize ulaşabildiğimiz böyle bir durumu tahayyül etmek mümkün değildi. Beklemiyorduk çünkü yönelim ve tasarımın asli kısmını oluşturan tüm o şeyleri verebileceğimizi düşünmüyorduk.

Ancak bu başarı bizi rehavete sürüklemeyecek, gözlerimizi kamaştırmayacak. Aksine, yaptığımız işleri eleştiriyor, eksiksize ve mükemmele yaklaşımaya uğraşıyoruz.

Dergimize yeni güçler katacağız, öyle ki Ermeni sanatının ve edebiyatının katıksız ve mağrur bir yansıması olabilsin.

*

Bugünkü edebiyatımıza şöyle bir bakış atacak olan eleştirmen, hüznü düşüncelere kapılır gider. Çağdaş şairlerimizi ve yazarlarımızı okuyunca, nadir istisnalar bir yana, esinlerine kaynaklık eden o Dehşet Yılı’nın varlığından şüphe duyuyor insan.

Tek bir yara izi, dehşetin yarattığı en ufak işaret yok; kan yılları (*arıni dariner*), ruhlarını ve sanatlarını dönüştürmeden, öylece gelip geçmiş kimilerinin üzerinden. Oysa hepimizi dehşetli ve yeni bir edebiyatın (*zarhureli yev nor kraganutyen mı*) dalgalarına sürüklemeliydi.

İlk sayımızda dediğimiz gibi, yazarlarımızın durmadan ağlamalarına taraftar değiliz, hayır! Biz tüm edebiyatçılarımızın aynı biçimde dönüşüme uğramış olması gerektiği yönünde kanaat belirtmiştik.

Her nesilden edebiyatçının, taşları yerinden oynatan bu büyük ve dünya çapındaki sarsıntının damgasını taşıması icap ederdi. Nicedir ağızlara sakız edilen, marazi gevelemeleri, “yeni”nin getirilerini, resimlerin çoktan aşınmış çizgilerini bir yana bırakalım; akli köleleşmiş, hisleri fakirleşmişlerden uzak duralım! Her şair, her edebiyatçı, edebiyata yaklaşmadan önce dönüşümün kargaşasını ruhunda hissetmelidir.

Yarınlar sadece ve sadece dönüşebilenlerindir.

Yarınlar, şunu gururla söyleyebilecek olanlarıdır:

“Bizler, eziyet edilen, yok sayılan, dövüşen ve zaferi elde eden bir neslin çocuklarıyız; bizler bizi yaşatmak için ölen bir neslin çocuklarıyız.

Bizler, içlerinde Felaket’in (*Yeğern*) kırmızı gölgesini aramak için gözlerini gözlerimizi diken herkese işte tam da bunu söyleyebilmek için çabalayacağız.”

Her şair, her yazar, önceki neslin meyvelerine bulaşan kâğıdın o sahte, anlamsız gösterişini bir yana bırakıp, edebiyata yaklaşmadan evvel dönüşümün kargaşasını yüreğinde hissetmeli.

Yarınlar dönüşebilenlerindir.

Şunu gururla söyleyebilecek olanlarındır yarın:

“Bizler, eziyet edilen, yok sayılan, mücadele eden ve zafer kazanan bir neslin çocuklarıyız; bizler bizi yaşatmak için ölen bir neslin çocuklarıyız.”

Bizler, gözlerini gözlerimize dikip, orada Felaket’in kızıl gölgesini arayanlara işte bunu söyleyebilmek için çabalayacağız.

5. “11 NİSAN ANMASI”

(“Abril Dasnimegi Skahantesı.” *Şant* 27, 3 Mayıs 1919, s. 316)

Merujan Barsamyan

Geçen cuma, 25 Nisan’da, sabah, Pera’daki Surp Yerrortutyun’da ve öğleden sonra Surp Yerrortutyun Ermeni Protestan Kilisesi’nde Onbir Nisan Anması gerçekleşti.

Kilise çok erken saatlerde dolmuştu bile. İçerideki nizamı gönüllü Ermeni gençler sağlıyordu. Ayini Episkopos Mesrob Naroyan yönetiyordu. İlahiler üç sesli Üsküdar Surp Garabed Kilisesi korusu tarafından, org eşliğinde icra ediliyordu. Episkopos Naroyan edebi bir dille konuşarak güzel bir vaaz verdi. Ardından Patrik Zaven görkemli bir *Hokehankisd* ayini gerçekleştirdi.

Öğleden sonra, saat iki buçukta, Aynalıçeşme Surp Yerrortutyun Ermeni Protestan Kilisesi’nde düzenlenen tören başladı. Kürsünün önündeki Ermeni bayrağıyla kaplı masaya büyük bir buket konmuştu. Tören Chopin’in Ölüm Marşı’nın orgla çalınmasıyla başladı; ardından Onbir Nisan Anması Heyeti adına söz alan B. Şahan Berberyan uzun bir konuşma yaptı. Konuşmanın ardından Yeniköy Kilisesi Korusu tarafından, Gomidas Vartabed’in *Der Getso Tu Zhays*’ı söylendi. Ardından Sahmanatragan Ramgavar Partisi adına Prof. H. Hagopyan ve Hnçag Partisi adına B. Vahan Zetuntsyan söz alarak Büyük Şehitlerin anısına saygılarını ifade ettiler. Oryort Mannig Berberyan’ın *Der Voğormia*’sı herkesi çok duygulandırdı; sanatçı, duyduğu hüznün ve kederli hissiyatın bütün titreşimlerini sesine katarak okudu ilahiyi. Ardından Oryort Mari Baronyan, boğazından rahatsız olmasına rağmen, Varujan’ın *Luyis* ve *Argaydz Crakı* eserlerini büyük bir ustalıkla icra etti. Mikhitarist rahiplerinden H. Hovsep V. D. Markaryan, büyük bir heyecanla, mücrim hükümetin, “vandal eylemleriyle üç mezhebi birleştirmesi” hakkında konuştu. Ermeni Tabipler Derneği adına Doktor Khancıyan (Fransızca); Öğretmenler Derneği adına B. Kevork Mesrob saygılarını dile getirdiler. *Hokehankisd* duasından sonra B. Şahan Saryan, Siamanto’nun *Mor Mı Yerazı*’nı büyük bir hüznle icra etti. Ardından, epey duygulanmış olan Patrik Zaven, Ermenilerin sorumlulukları hususunda konuştu ve nesillerdir süren kayıtsızlığı üzerlerinden atmalarını diledi. Tören, Beethoven’in Ölüm Marşı ile sonlandırıldı.

Hafızamız bizi yanıltmıyorsa ilk defa bir Patrik ile Ermeni-Katolik rahipler bir Protestan kilisesinden içeri adım atıyorlar. Bu, vurgulama gereği duyduğumuz mutlu bir olaydır. Ermeni Mazlumiyeti, Felaket’in kasırgalarından bir ışık getirdi bizlere, başka pek çok ışıkla birlikte... Üç mezhebin kardeşliğini getirdi. Bugün, hangi mezhebe mensup olursa olsun her Ermeni, Ermeni Yeniden Doğuşu ve İstiklali meselelerine kafa yormaktadır.

Öğleden sonraki Anma zaman zaman münasebetsiz kişilerin veya davetsiz misafirlerin çıkardığı ani seslerle bozuldu. Tek bileti olduğu halde üç dört kişi birden koşuyor, ite kaka içeri girmeye uğraşıyorlardı. Kutsal bir mekânda olduklarının bilincinde dahi olmadan, üstelik Anma'nın gerektirdiği huşu halini bozarak, kendini bilmez kişiler yersiz alkışlama teşebbüslerinde bulunuyorlardı. Bu sayfalarda ahlak dersi verme arzusunda değiliz; ancak Ermenilerin her ortamda, hele de yabancıların huzurunda, kendilerine ve Irk'larına saygı gösterilmesini sağlayabilmesini isteriz.

6. “EDEBİYAT DÜNYASI: ESKİLER VE YENİLER”

(“Kragan Gyankı: Hinerı yev Noreri.” *Şant* 30, 24 Mayıs 1919, s. 341-342)

Merujan Barsamyan

Çalışma arkadaşlarımdan biriyle uzun bir tartışmaya girdim. Eski ile yeninin çatışması hakkında. Kendisi yeni kalemlerde kabiliyet ve yazma becerisi bulamazken ben, yenilerden çoğunun hayatta kalan eskilerin çok azında görülecek bir edebi değer sergilediğini kanıtlarla gösteriyordum. İsimler saydık. *Şant*’ın daha en başından beri isimlerin cazibesine kapılmadığını söyledim.

Eskiler ve yeniler hususunda birçoklarıyla tartıştım. Girdiğim son münakaşa, bu konuda yayın yoluyla da birkaç söz söylememe vesile oldu.

Hayatta kalan kalemlerimizi iki gruba ayırabiliriz: Kendilerini gazetecilik mesleğine vermiş birinci gruptakiler, zihinlerinin o kıymetli gücünü bu yolda tüketirler; gündelik tartışmalara kapılır, güncel gazete yazıları yazar, cemaat ve siyasete dair haberler hazırlar ve bilhassa *okumaya* vakit bulamazlar. İkinci gruptakiler ise Felaket kasırgasından hiç etkilenmemiş olanlardır. Seneler önce nasıl yazıyorlarsa bugün de aynı şekilde yazarlar. Bunlar hakkında, en güzel ürünlerini günün akışına kaptırmamak, gelecekte yayımlamak üzere sakladıklarını söylemek mümkün değildir.

Şuna emin ki bunların en güzel ürünleri zaten yayımlanmış olanlardır.

En iyi çağdaş kalemlerimizin kendilerini vakfettiği gazetecilik edebi mahareti öldürür, üslubu bozar, edebi değerleri acınacak hale getirir. İşte bu yüzden, ateşkesten bu yana geleceğe kalacak tek bir yazıya imza atılabilmiş değildir. Hatta aralarından pek azı kalemlerinin o eski parıltısını koruyabilmiştir. Oysa beklentimiz her birinde yitip giden canlarımızın *hayat bulmasıydı*.

Şayet edebiyatçılarımızın, bu tarihi geçiş dönemine karşı ihtiyatlı davranarak en kuvvetli ve kusursuz eserlerini yarınlara sakladıkları kanıtlansa, ki bunu yapmakta tamamıyla haklı olurlardı, fikrimi değiştirirdim.

Şahsımı da bu yazıda mevzubahis yaptığım için affedin fakat son çalışmalarım da, felaket ve yas dönemindeki çalışmalarım da, 1914’ten önce olduğum şeyle aynı olmadığımı hissediyorum. Yazılarımdan en özenli bulduklarımı daha iyi günlere saklıyorum çünkü dediğim gibi, günün akışı herşeyi alıp götürüyor. Yazarlarımız Felaket dönemindeki edebi üretimlerinin dökümünü *Şant*’a yollarlarsa çok minnettar olacağım, şayet edebi işlere kafa yoracak *arzu*, *imkân* ve *zamanı* bulabilmişlerse elbette...

Kimi tabiattaki insanlar şartlar ne olursa olsun üretmeye devam ederler. Yayınlara

bakalım, birkaç istisna hariç, hayatta kalanların ürettiği edebiyat, krizin eşiğinde, ya da zaten krizde. Bu yüzdendir ki açıklarının ve eksilerinin pekâlâ farkında olduğumuz dergimiz *Şant* da yeni kalemlerin iyi yazılarını sayfalarında ağırlamaya ve değerli bulduklarını yüreklendirmeye talip. Şayet “İlahi ateş”e sahipse, bugünün yenisi yarının eskisi olmaya yazgılıdır. Çekmecelerimiz yeni kalemlerin yazılarıyla dolu. Yazdıklarını hayranlıkla okuduğumuz bu isimlerin, bu meçhul isimlerin kaynağı nedir?

İsimlerle vakit harcamayalım. Fakat dergimizi takip edenler yeni kalemlerin imzasını taşıyan pek çok iyi yazı görecektir.*

Eleştiriyi hak eden bir nokta varsa o da, çoğunda büyük bir tutarlılıkla tekrar eden köle ruhudur. Bilhassa muhteşem Varujan’ın etkisini taşıyorlar üzerlerinde. *Hetanos Yerker*’in yaratıcısının *büyük* artılarından faydalanmak yerine, onun *küçük* eksiklerini sahipleniyorlar.

Fakat bunların değerini yadsımak ve yazdıklarını hor görmek doğru değil. Yeteneği olmayanlara karşı sert olmalı, yarının Ermeni yazınının yıldızı olmaya talip her bir yeni kalem ise yüreklendirmeliyiz.

İşte bütün bunları söyledim yetenekli çalışma arkadaşına, fakat o merhametsiz ve katı duruşundan şaşmadı. Gözlerinde parıldayan alay, bana şunu söylüyordu:

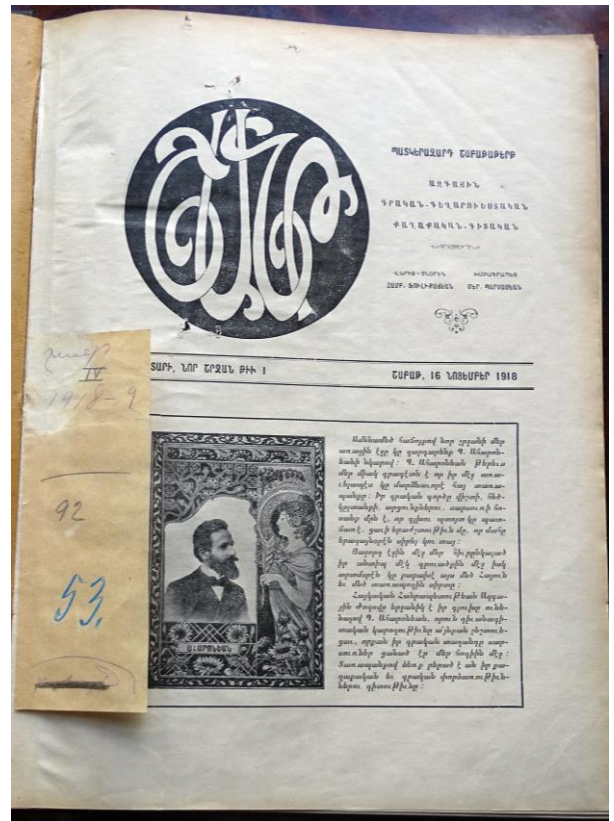
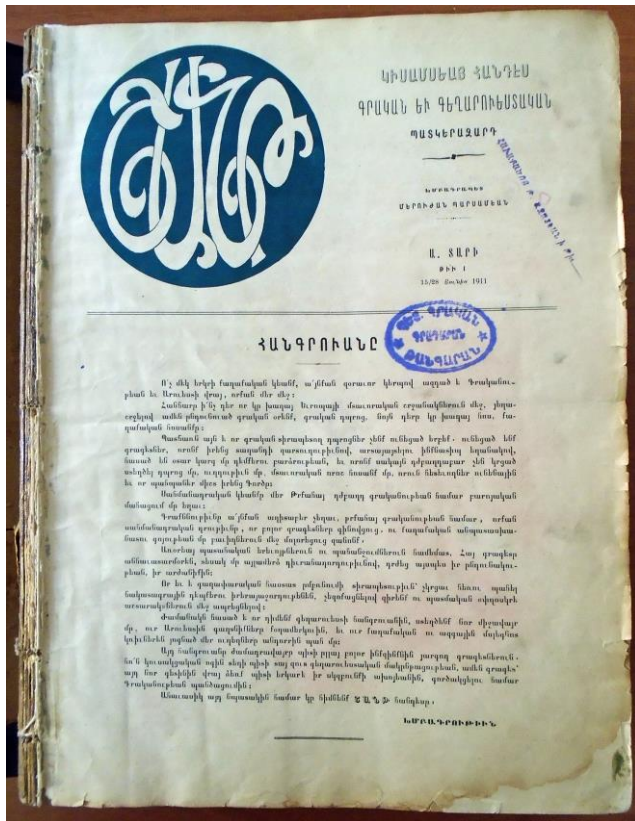
-Boş yere kendini yorma...

Yararsız münakaşamı sonlandırdım. Başladık müzikten bahsetmeye...

(*) *Şant*’ta yazıları çıkan Siana, Akasia ve Mrrig mahlaslarının ardında tanıdık eski simaların saklandığını hatırlatalım.

EK – III

ALBÜM

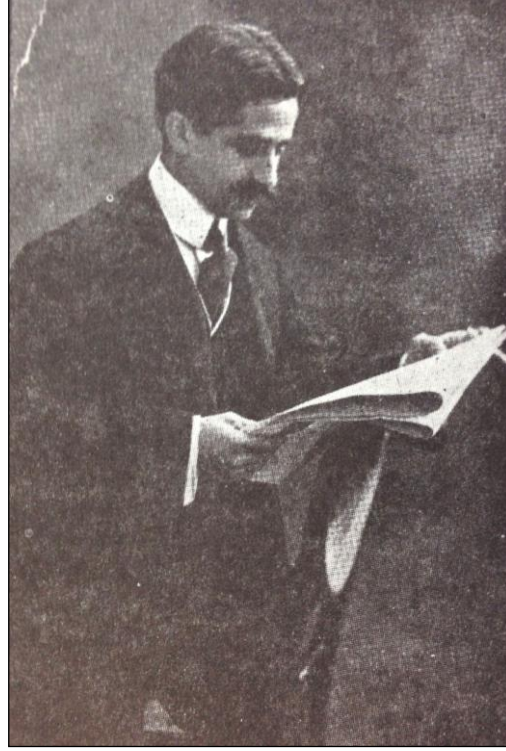
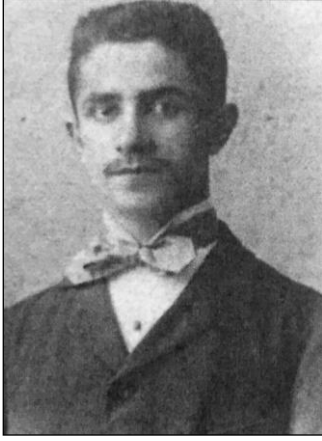
(Solda)

15 Haziran 1911’de yayına başlayarak 24 Nisan 1915 gününe dek toplamda 60 sayı yayımlanan on beş günlük resimli edebiyat ve sanat dergisi *Şant*’ın ilk sayısı.

(Sağda)

16 Kasım 1918 günü yayın hayatına tekrar dönerek 19 Temmuz 1919’a dek toplamda 38 sayı yayımlanan haftalık edebiyat, sanat, politika ve bilim dergisi *Şant*’ın ilk sayısı.

(solda üstte)

Şant'ın yayın yönetmeni
Merujan Barsamyan (1883,
Erzincan – 1944, Paris)
ilkgençlik yıllarında.

(solda altta)

Merujan Barsamyan I.
Dünya Savaşı sırasında
İstanbul Yeşilköy'de
askerlik günlerinde.

(yanda üstte)

Merujan Barsamyan Şant'ı
yayımladığı yıllarda.

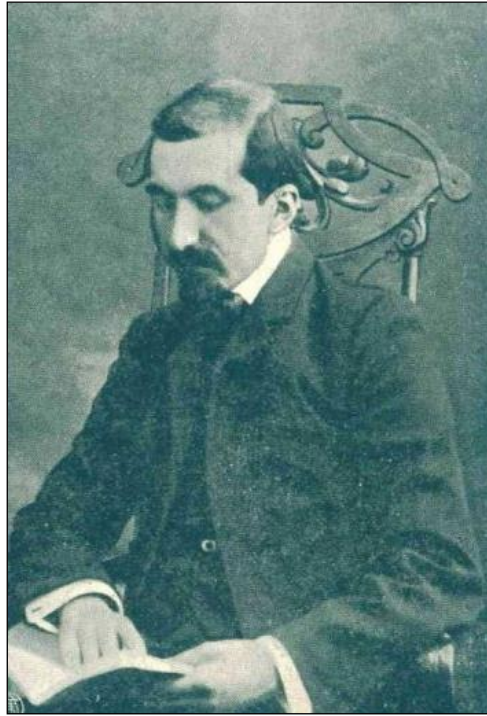
(yanda altta)

Merujan Barsamyan'ın
babası ve amcası Asadur ve
Krikor Barsamyan
kardeşler. Avukat Asadur
Barsamyan 1895 yılında,
Abdülhamid katliamları
sırasında, tüccar Krikor
Barsamyan ise 1915 yılında
katledilmiştir.

Yarcanyan ailesi.

Nine Heġine Yarcanyan ve baba Hovhannes Yarcanyan (oturan),
kız kardeşler Armenuhi, Azniv ve Zabel, amca (?) Yarcanyan, anne Nazeni ve Vahan Yarcanyan.

Siamanto (Adom Yarcanyan)
(Erzincan, 1878 - ?, 1915)

KAYNAKÇA

- Aguni, S. *Milion Mı Hayeru Çarti Badmutyuni* (Bir Milyon Ermeni'nin Katledilmesinin Tarihi). İstanbul: H. Asaduryan ve Evlatları Matbaası, 1920.
- Ahmetoğlu, Selim. *İttihatçı Aktüaliteden Kitlesele Popüleriteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)*. İstanbul: Libra, 2010.
- Akçam, Taner. *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York: Holt, 2007.
- Aktar, Ayhan. "Osmanlı Meclisi Ermeni Tehcirini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1915." *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2011.
- Anderson, Benedikt. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis, 1993.
- Azadyan, Toros. *Agn yev Agntsig* (Eğın ve Eğınliler). İstanbul: H. Aprahamyan, 1943.
- Balakian, Grigoris. *Armenian Golgotha: A Memoir of Armenian Genocide, 1915-1918*. New York: Alfred A. Knopf, 2009.
- Bardakçı, Murat. *Talat Paşa'nın Emval-i Metrukesi*. İstanbul: Everest, 2008.
- Bardakjian, Kevork. *Modern Ermeni Edebiyatı*, Çev. Fatma Ünal-Maral Aktokmakyan. İstanbul: Aras, 2012.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Blanchot, Maurice. "Edebiyat ve Ölüm Hakkı," *Karanlık Thomas* içinde, Çev. Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Metis, 2015.
- Çelik, Akın. *Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Ermeniler*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2011.
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim, 1994.
- Danielyan, Souren. "Daniel Varujan and Literary Haethenism." *Armenian Constantinople* içinde, Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010.

- Der Yeğyayan, Zaven. *Badriarkagan Huşeris: Vaverakirner yev Vgayutyunner*. Kahire: Nor Asdğ Matbaası, 1947.
- Dündar, Fuar. *Kahir Ekseriyet: Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Ebüzziya, Ziyad. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkçe Dili Dışındaki Basını,” *Türkiye’de Yabancı Dilde Basın* içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Ekmekçioğlu, Lerna ve Melissa Bilal (ed.). *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar, Çev. Zülal Kılıç vd.* İstanbul: Aras, 2006.
- Ekmekçioğlu, Lerna. “Improvising Turkishness: Being Armenian in Post-Ottoman Istanbul (1918-1933).” Yayınlanmamış doktora tezi. New York: New York University, 2010.
- Etmekjian, James. *The French Influence on the Western Armenian Renaissance 1843-1915*. New York: Twayne, 1964.
- Georgelin, Hervé. “La Renaissance and the Aftermath of World War I.” *Armenian Constantinople* içinde. Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010.
- Giragosyan, John. *Araçin Hamaşkarhayin Baderazmı yev Arevmdahayutyunı 1914-1916* (Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri 1914-1916). Erivan: Hayasdan Hradaragçutyun, 1965.
- Goodsell, Fred Field. “Tarihsel Görünüm.” *İstanbul 1920* içinde. Clarence Johnson (ed.) Çev. Sönmez Taner. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Hacikyan, Agop J., Gabriel Basmajian, Edward S. Franchuk, Nourhan Ouzounian. *The Heritage of Armenian Literature III: From the Eighteenth Century to Modern Times*. Detroit: Wayne State University, 2005.
- Malkhasyants, Sdepan. *Hayeren Patsadragan Pararan* (Ermenice Açıklamalı Sözlük), cilt 3. Erivan: Hayagan SSR Bedagan Hradaragçutyun, 1944-1945.
- Hovsepyan, Mariam. “‘Şant’ Hantesı 1911-1915 tt.” (1911-1915 Yıllarında ‘Şant’ Dergisi). *Lraper Hasaragagan Kidutyunneri* 3. Erivan: 2008.

- Hovsepyan, Mariam. *HHT G. Bolsi Barperagan Mamulı 1909-1924* (Ermeni Devrimci Federasyonu İstanbul Basını 1909-1924). Erivan: Hayasdani Kidutyunneri Azkayin Akademia-Badmutyan İnstitut, 2009.
- Hyusyan, Minas. *Eçer Arevmdahay Kraganutyene* (Batı Ermeni Edebiyatından Sayfalar). Erivan: Yerevan Üniversitesi, 1977.
- İzrail, Nesim Ovadya. *24 Nisan 1915: İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*. İstanbul: İletişim, 2013.
- Jevakof, Aleksandr. “Çanakkale’nin İstanbul’dan Görünüşü.” *İstanbul 1914-1923* içinde. Stefanos Yerasimos (ed.) Çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim, 1997.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis, 2005.
- Kapuciyan, Aram. *Tadasdani Orer* (Yargı Günleri). İstanbul: Yy, 1918.
- Keçyan, Arakel ve Mıgırdiç Barsamyan. *Agn yev Agntsik* (Eğın ve Eğınliler). Paris: H. Matigyan Matbaası, 1952.
- Kevorkian, Raymond H. ve Paul B. Paboudjian. *1915 Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler*, Çev. Mayda Saris. İstanbul: Aras, 2012.
- Kevorkian, Raymond. *Ermeni Soykırımı*, Çev. Ayşen T. Ekmekci. İstanbul: İletişim, 2015.
- Kharatyan, A. A. “Arevmdahay Mamulı Tseğasbanutyen Darinerin 1915-18 tt.” (Soykırım Yıllarında Batı Ermenileri Basını 1915-1918). *Lraper Hasaragagan Kidutyunneri 1*. Erivan: 2015.
- Kharatyan, A. A. “Arevmdahay Mamulı XX t. Araçın Karortum” (20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Batı Ermeni Basını). *Lraper Hasaragagan Kidutyunneri 3*. Erivan, 2013.
- Kılıçdağı, Ohannes. “Socio-Political Reflections and Expectations of the Ottoman Armenians After the 1908 Revolution: Between Hope And Despair.” Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2014.
- Kocabaşoğlu, Uygur. “İkinci Meşrutiyet’in Birinci Meşruiyeti: Matbuat.” *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset* içinde. Hakan Aydın (ed.). Konya: Palet Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan. *1908 Basın Patlaması*. İstanbul: Bas-Haş, 2005.

- Koloğlu, Orhan. *Aydınlarımızın Bunalım Yılı: 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*. İstanbul: Boyut, 2000.
- Koptaş, Murat. "Armenian Political Thinking in the Second Constitutional Period: The Case of Krikor Zohrab." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Krikorian, Robert O. "The Armenian Intelligentsia in Constantinople." *Armenian Constantinople* içinde. Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010.
- Maksudyan, Nazan. *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*. New York: Syracuse University Press, 2014.
- Martirosyan, Vartan. "The Voice of Kostan Zarian: Before and After the Catastrophe." *Armenian Constantinople* içinde. Richard Hovannisianve Simon Payaslian (ed.). Kaliforniya: Mazda, 2010.
- Mildanoğlu, Zakarya. *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*. İstanbul: Aras, 2014.
- Moskofian, Krikor. "Literature and Survival: Literary Criticism and the Construction of Cultural Identity in Armenian Printed Press of Diaspora 1919-1928." Yayınlanmamış doktora tezi. Londra: University of London (SOAS), 2010.
- Nichanian, Marc. *Edebiyat ve Felaket*, Çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İletişim, 2011. s. 178.
- Nichanian, Marc. "Catastrophic Mourning." *Loss* içinde. David L. Eng-David Kazanjian (ed.). Los Angeles: University of California Press, 2003.
- Nichanian, Marc-David Kazanjian. "Between Genocide and Catastrophe." *Loss* içinde. David L. Eng-David Kazanjian (ed.). Los Angeles: University of California Press, 2003.
- Odyan, Yervant. *Anidzyal Dariner1914-1919: Antznagan Hişadagner* (Lanetli Yıllar 1914-1919: Şahsi Hatıralar). Erivan: Nairi, 2004.
- Pamukciyan, Kevork. *Biyografileriyle Ermeniler*. İstanbul: Aras, 2003.
- Rowe, Victoria. "Three Literary Views of Armenian Constantinople and its Inhabitants," *Armenian Constantinople* içinde. Richard Hovannisian ve Simon Payaslian (ed.).

Kaliforniya: Mazda, 2010.

Rşduni, Hegdor. “Lavadesutyany Agunknerı Siamantoyi Panasdeğdzagan Aşkarhum” (Siamanto’nun Şiir Dünyasında İyimserliğin Kaynakları). *Badma-Panasiragan Hantes* 3. Erivan: 1974.

Rşduni, Hegdor. *Siamanto*. Erivan: Yerevan Hradaragçutyun, 1970.

Rşduni, Hegdor (ed.). *Yerger: Siamanto yev Varujan* (Eserler: Siamanto ve Varujan). Erivan: Sovedagan Kroğ, 1979.

Siamanto: Ampoğçagan Kordzı (Siamanto: Toplu Eserler). Boston: Hayrenik Matbaası, 1910.

Suny, Ronald G. ve Michael D. Kennedy. *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Michigan: University of Michigan Press, 2001.

Şekeryan, Ari. “The Aftermath of the Deportation: The Armenian Population After the Great War and the *Jamanak Daily*.” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014.

Teotig. *Amenun Daretsuytsı 1911* (Herkesin Yıllığı 1911). Halep: Giligia Hrad., 2008.

Teotig. *Amenun Daretsuytsı 1916-1920* (Herkesin Yıllığı 1916-1920). Halep: Giligia Hrad., 2009.

Teotig. *Dib u Dar* (Baskı ve Harf). İstanbul: Vahram-Hraç Der Nersesyan Matbaası, 1912.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Başlangıcından Bugüne Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek, 1996.

Totten, Samuel ve Paul R. Bartrop. *Dictionary of Genocide*. Connecticut-London: Greenwood Press, 2008.

Trouillot, Michel-Rolph. *Geçmiş Sısturmak: Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, Çev. Sezai Ozan Zeybek. İstanbul: İthaki, 2012.

Türkyılmaz, Yektan. “Rethinking Genocide: Violence and Victimhood in Eastern Anatolia, 1913-1915.” Yayınlanmamış doktora tezi. Durham: Duke University, 2011.

Van Loo, Esther. *Meroujan Barsamian: Poete et Conteur Français*. Paris: E.I.R.P, 1936.

Yalman, Ahmet Emin. *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*. New

York: Columbia University, 1914.

Yerasimos, Stefanos. *İstanbul 1914-1923*, Çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim, 1997.

Zekiyan, Boğos Levon. *Ermeniler ve Modernite: Gelenek ve Yenileşme / Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, Çev. Altuğ Yılmaz. İstanbul: Aras, 2002.